

„Příjezd do ČSR mu nebude napříště povolen.“

Jakobsonova druhá poválečná návštěva Československa v roce 1957 ve světle archivů StB

► **Robert Dittmann**

Cílem příspěvku¹ je popsat pozadí, průběh a konsekvence druhé poválečné návštěvy Romana Jakobsona zejména na základě materiálů dochovaných v listinné podobě či na mikrofiších v Archivu bezpečnostních složek v Praze a zasadit ji do širšího kontextu: navazuje totiž na jeho první delší poválečný pobyt v Československu.² Ze strany bezpečnostních orgánů byla akce sledování Romana Jakobsona při jeho návštěvách roku 1957 nazvána BOR (což bylo zároveň krycí jméno pro Jakobsona).³

- 1 Tato studie vznikla na Univerzitě Karlově v rámci programu Progres Q09 *Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa*. Děkujeme ředitelství Archivu bezpečnostních složek v Praze za laskavé povolení publikovat snímky a pracovníkům archivu za nevšední ochotu a mimořádnou vstřícnost. Děkujeme správcům Roman Jakobson Intellectual Trust za povolení k publikaci archivních materiálů. Interpunkci v citacích z archivních materiálů upravujeme podle dnešní kodifikace, doplňujeme také chybějící mezery. Respektujeme nesprávný zápis „Jacobson“ místo „Jakobson“, protože v zásadě nekomplikuje identifikaci.
- 2 K němu DITTMANN, Robert. Jakobsonova první poválečná návštěva Československa roku 1957 ve světle archivů StB. In: *Bohemica Olomucensia* 2/IX, 2017, s. 8–54. Poprvé o návštěvách R. Jakobsona na základě archivů StB informovala stručně studie VÉVODA, Rudolf. Muž, který byl nepohodlný aneb Od agenta III. internacionály k agentovi FBI (II.,] závěrečná část). In: *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku* 65/XX, 1996, s. 88–100. Nejnověji s ohledem na vztah ke Slovensku a slovenským jazykovědcům (při první návštěvě Jakobson navštívil Bratislavu, při druhém však na Slovensku nepobýval) srov. ZAVACKÁ, Mariána. Adventures of Academic Mobility: Roman Jakobson and Slovakia. In: *Historický časopis* 5/LXV, 2019, s. 851–878, o druhé návštěvě stručně na s. 865–867. K první návštěvě roku 1957 srov. přehledově též ЗАБАЦКА, Марина. Визиты Романа Якобсона в Словакию в 1957 и 1968 году. In: *Славяноведение* 4/26, 2017, s. 64–75, zejm. s. 66–69.
- 3 Pro druhou návštěvu v roce 1957 se v materiálech Ministerstva vnitra užívá označení BOR II (nebo jen BOR), viz např. ABS, f. 305 Ústředna Státní bezpečnosti (dále f. 305 ÚStB), arch. č. 305-739-2, fol. 93a, 96a; ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 151a.

Článkem chceme přispět k interpretaci „skrytých“ dějin bohemistiky⁴ a obecněji vědy za komunistického režimu. Jakobson, zřejmě nejvšestrannější filolog 20. století,⁵ pobýval v letech 1920–1939 v masarykovském Československu, v době svého příjezdu do komunistické země už byl profesorem na Harvardu.⁶

Úvodem je třeba upozornit na specifika zkoumaných archivních materiálů: jejich určení „dovnitř“ bezpečnostních struktur, jednostranná perspektiva politické policie, promítající se i do typického jazykového ztvárnění a směřování reality do předem připraveného šablonovitého a schematického jazykového modelu světa, podmínky vzniku těchto dokumentů a proměny dobových kontextů ovlivňujících i metody práce,⁷ omezení informátorů a příslušníků StB (např. ještě v roce 1956 neměla více než třetina pracovníků Ministerstva vnitra dokončenu základní školní docházku),⁸ částečná neúplnost daná skartacemi nejen při ukládání do archivu, ale zejména při hroucení totalitní vlády (v listopadu a prosinci 1989 bylo zničeno přes 31 tisíc „živých“ svazků,⁹ tj. postupovalo se více než stonásobně rychleji proti obvyklému tempu),¹⁰ omezené možnosti verifikace. To vše vytváří osobité požadavky na hermeneutiku daných textů. Dokumenty Bezpečnosti nelze číst doslova a prvoplánově, jsou to svérázné „jazykové hry“ ve svébytném prostředí, ale z toho plyne i jejich jedinečnost a o přiblížení této optiky nám také půjde.

Československé kontexty 50. let

Československá cesta k rudé totalitě byla v rámci komunistické říše výjimečná: *Within this diverse universe of Communist states, Czechoslovakia stands as an*

4 Protože počítáme především se čtenáři z bohemistické a slavistické obce, je na začátku studie poněkud delší historizující úvod, naopak bližší představení známých osobností z historie české a světové jazykovědy neuvádíme.

5 Srov. WATKINS, Calvert. [A Tribute to Jakobson.] In: *A Tribute to Roman Jakobson 1896–1982*. Berlin – New York: De Gruyter, 1983, s. 79.

6 Základní informace o osobnosti R. Jakobsona podávají v češtině práce TOMAN, Jindřich. *Příběh jednoho moderního projektu. Pražský lingvistický kroužek 1926–1948*. Praha: Karolinum, 2011; KULDANOVÁ, Pavlína. *Roman Jakobson v kontextu české vědy a kultury*. Brno: FF MU, 2002 [nepublikovaná disertace].

7 CIBULA, Igor. Výpovedná hodnota dokumentácie ŠtB. In: JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 143.

8 BLÁŽEK, Petr; ŽÁČEK, Pavel. Czechoslovakia. In: PERSAK, Krzysztof; KAMIŃSKI, Łukasz (eds.). *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*. Warsaw: Institute of National Remembrance, 2005, s. 106.

9 TOMEK, Prokop. Svazek StB jako historický pramen. *Soudobé dějiny* 1/XII, 2005, s. 214.

10 To bylo zjištěno pro skartace svazků krajské správy Ministerstva vnitra v Banské Bystrici, viz MACO, Ján. Evidencie bývalej Štátnej bezpečnosti. In: JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 153. Některé svazky byly ale ničený i po roce 1989.

*important anomaly; it is still the only state with a rich democratic and pluralistic heritage to come under Communist rule*¹¹ – formulovala v roce 1984 Condoleezza Rice, později americká ministryně zahraničních věcí. Zároveň však u nás byla, na rozdíl od jiných článků východního bloku, už po válce komunistická strana početně nejsilnější.¹²

Komunistický režim u nás brzy vynikal z vazalských satelitů sovětského impéria úpěnlivou servilní snahou být moskevštější než Moskva. Nejvíce politických procesů končících popravami¹³ (z nichž proces se stalinistou Slánským a druhý byl *nejkrutější, nejbrutálnější ze všech procesů s „vnitřním nepřitelem“ v lidově demokratických zemích*¹⁴ – platí dokonce, že *v procesech na smrt odsouzených komunistů bylo v Československu [...] víc než v celé ostatní středovýchodní sovětizované Evropě dohromady*),¹⁵ nejintenzivnější útlak vysokoškolské inteligence,¹⁶ a to zvláště v humanitních oborech, překlápějící se do chování těchto elit jako nejbázlivějších ve východním bloku,¹⁷ kromě Albánie nejdelší a nejintenzivnější represe křesťanských církví¹⁸ – a na druhé straně tehdy nejvyspělejší stát sovětské sféry vlivu stále živořil s přidělovými lístky. Hrozící poválečný hladomor při neúrodě roku 1947 pomohly Československu odvrátit štědré dodávky sovětské pšenice, v samotném SSSR ovšem během těchto let 1946

11 RICE, Condoleezza. Czechoslovakian Secret Police. In: ADELMAN, Jonathan R. (ed.). *Terror and Communist Politics: The Role of the Secret Police in Communist States*. Boulder – London: Westview Press, 1984, s. 155.

12 McDERMOTT, Kevin. Stalinist Terror in Czechoslovakia: Origins, Processes, Responses. In: McDERMOTT, Kevin; STIBBE, Matthew. *Stalinist Terror in Eastern Europe. Elite Purges and Mass Repression*. Manchester – New York: Manchester University Press, 2012, s. 98.

13 Srov. RICE, Condoleezza, ref. 11, s. 161.

14 GOLDSTÜCKER, Eduard. *Vzpomínky (1945–1968)*. Praha: G plus G, 2005, s. 77.

15 VEBER, Václav. Místo úvodu. Komunismus – totalita – odboj. In: BABKA, Lukáš; VEBER, Václav (eds.). *Za svobodu a demokracii III. Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové: Evropské hnutí v České republice – Univerzita Hradec Králové, Ústav filosofie a společenských věd v nakl. Miloš Vognar – M&V, 2002, s. 15.

16 RENNER, Hans; SAMSON, Ivo. *Dejiny Československa po roku 1945*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1993, s. 45; KRATOCHVIL, Antonín: *Žaluji III. Cesta k Sionu*. Praha: Česká expedice ve spolupráci s nakl. Dolmen, 1990, s. 11; KRATOCHVIL, Antonín. *Žaluji II. Vrátit slovo umlčeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 27.

17 Srov. DITTMANN, Robert, ref. 2, s. 21. Jakobson sám podle vzpomínek svého přítele V. V. Ivanova se sarkasmem říkal, že ruští lingvisté mají odvalu s ním mluvit v konferenčních sálech, maďarští na chodbách a českoslovenští jen na toaletách (ZAVACKÁ, Marína, ref. 2, s. 868). Václav Černý tento rys „čecháčkovství“ nazval mravní slabostí, již rozuměl *charakter náchylný k poddanství, ustrašenost a zadržitelnost [...] lživou a počítavou pokoru, která je jen maskou zadržitého, ale cíhového a zrádného egoismu a je naprosto prázdná veškerých pohmutek a pocitů náboženských, skutečná a pravá pokora je vždy původu náboženského, je pokorou před Bohem* (ČERNÝ, Václav. *Paměti 1945–1972*. Brno: Atlantis, 1992, s. 286, upravujeme interpunkci).

18 KOLOUCH, František. *Internace biskupů. Internace biskupů Josefa Hloucha a Karla Skoupého*. Praha: Academia, 2018, s. 49.

a 1947 zahynuly při hladomorech na dva miliony lidí.¹⁹ Do konce první pětiletky své existence Československo, po válce *nejkonsolidovanější stát ve střední Evropě*,²⁰ ekonomicky zbankrotovalo a stát se musel obohatit částkou přes 14 miliard korun z *velké peněžní loupeže*²¹ v podobě tzv. měnové reformy ve třiapadesátém roce. Životní úroveň rodin se dvěma a více dětmi se po „měně“ propadla o více než třetinu,²² u nejpostiženějších obyvatel se vrátila ke stavu před peněžní reformou až po deseti letech. Ještě v polovině 50. let nedosahovala zemědělská výroba ani předválečné produkce.²³

Československo se stalo brzy po roce 1948 jakousi skanzenovou sovětskou říší v malém: ministr Václav Kopecký prohlásil o Únoru, že je malým Říjnem, a Hradčany měly podle něj být malou variantou Kremlu.²⁴ Pražské mauzoleum s nabalzamovaným Gottwaldovým tělem jako malá „maketa“ moskevského originálu s Leninem a Stalinem je odrazem této mentality, stejně jako snaha špiček dovršit kolektivizaci, a *být tak po Sovětském svazu prvním státem, který vybudoval základy socialistické společnosti*.²⁵ Odezírání ze rtů kremelského vedení u těch, *jejichž moc i bezmoc pochází z Moskvy*,²⁶ vystihl na počátku 50. let Pavel Tigrid slovy o Čechoslovácích, kteří *otevínají deštník, kdykoli v Moskvě začne pršet*,²⁷ a jinými slovy to vyjádřil o několik let později Ferdinand Peroutka – jenž byl *nejaktivnějším nepřitelem ČSR v USA*, takže podle instrukcí rozvědky z 50. let měla být *prozkoumána možnost jeho likvidace*.²⁸ Ten glosoval výsledky II. sjezdu československých spisovatelů roku 1956: *Vláda sama ještě neví, jak daleko ustoupí, dokud se nedozví, jak se věci vyvíjejí v Moskvě*.²⁹

19 BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror. Dějiny stalinismu*. Praha: Brána, 2004, s. 178.

20 KAPLAN, Karel. *Přeměny české společnosti (1948–1960). Část první*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 28.

21 PERNES, Jiří. *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Brána, 2010, s. 171.

22 KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993, s. 15.

23 KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008, s. 8 a 10.

24 Výroky *Únor je náš malý poloříjen* a *Pražský hrad náš malý pražský československý filiální Kreml* zazněly 9. 4. 1948 na zasedání ÚV KSČ, viz HLAVÁČEK, Petr: *Unaveni Evropou? Češi a jejich cesta k politickému národu*. In: HLAVÁČEK, Petr (ed.). *Nesamozřejmý národ? Reflexe českého třicetiletí 1989–2019*. Praha: Academia, 2019, s. 33. Srov. RENNER, Hans; SAMSON, Ivo, ref. 16, s. 32.

25 KAPLAN, Karel, ref. 23, s. 9.

26 BLAŽEK, Petr; SCHOVÁNEK, Radek (eds.). *Přikládáme sekeru ke kořenům lži. Rozhlasové projevy programového ředitele Rádia Svobodná Evropa v Mnichově 1951–1952 Pavla Tigrida*. Praha: Centrum pro dokumentaci totalitních režimů, 2015, s. 34.

27 TIGRID, Pavel. *Hovořme tedy! Svědectví 3–4/I*, 1957, s. 142.

28 KAPLAN, Karel. *Nebezpečná Bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*. Brno: Doplněk, 1999, cit. ze s. 69 a 70.

29 ZÍDEK, Petr. *Češi v srdci temnoty. Sedmadvacet historických reportáží o prvním čtvrtstoletí vlády komunistů*. Praha: Knižní klub, 2013, s. 145.

Ano, československý systém byl *patrně víc než kde jinde dítětem sovětského systému, jeho miniaturním odlitkem*.³⁰ Ovšem Moskva byla pozvána přímo do Prahy: sověští poradci, přicházející od konce roku 1949³¹ a brzy v desítkách usazení na našich ministerstvech, často konali zcela nezávisle na československém vedení, zejména v bezpečnostních složkách³² (takže v jistém období *Státní bezpečnost fakticky řídili*),³³ nebo ministrům jako v případě Ladislava Kopřivy a jeho nástupce Karola Bacílka přímo diktovali. Kopřiva *byl bezvýhradně poslušný, zejména vůči sovětským poradcům*, a Bacílek podle vlastního svědectví poslouchal *hlavně sovětské poradce, což doporučoval i svému nástupci R. Barákovi*.³⁴ Takovéto krytí znamenalo neomylnost a bezpečí vedoucích kádrů, a tak ještě v roce 1957 odmítlo politbyro ÚV KSČ sovětský návrh stáhnout poradce a naopak požádalo Sověty o jejich ponechání, byť za cenu sníženého počtu.³⁵ Kopírování sovětských organizačních struktur a metod práce umožňovalo plnit cíl, který Rudolf Barák pro Bezpečnost popsal roku 1958 tak, aby *vždy byla ostrým mečem diktatury proletariátu*.³⁶

Pro ty, kdo ještě zažili první československou republiku, bylo zřejmě nejbolestivější to, co vystihl v dopise na rozloučenou před svou popravou politický vězeň Miroslav Sýkora (dopis nebyl rodině nikdy doručen): *V našem případě to činili Čechové Čechům, nikoliv cizinci*.³⁷ Důsledky však byly namnoze stejné jako při perzekuci gestapem; obě totality, začínající druhou světovou válku spojeneckými líbánci³⁸ v letech 1939–1941, byly paralelně zkoumány už mnohokrát.³⁹ Kardinál Beran v exilu srovnával své zkušenosti v Dachau s komunistickou internací, přičemž bolševický boj proti náboženství označil za *rafinovanější a nebezpečnější*.⁴⁰ Politický vězeň 50. let František Bím v Leopoldově seznal, že se tam vytvořily *podmínky identické*

30 TIGRID, Pavel. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha: Odeon, 1992, s. 62.

31 BLAŽEK, Petr; ŽÁČEK, Pavel, ref. 8, s. 105. Říjen roku 1949 uvádí KAPLAN, Karel, ref. 28, s. 26; KAPLAN, Karel. *Sověští poradci v Československu 1949–1956*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993, s. 10.

32 RENNER, Hans; SAMSON, Ivo, ref. 16, s. 32.

33 KAPLAN, Karel, ref. 28, s. 44.

34 CHURAŇ, Milan a kol. *Encyklopedie špionáže ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha: Libri, 2000, cit. ze s. 50 a 187.

35 MEDVECKÝ, Matej; SIVOŠ, Jerguš; JAŠEK, Petr. *V stopách železného Felixa. Štátní bezpečnost na Slovensku v letech 1945–1989*. Bratislava: Ústav paměti národa, 2012, s. 68 a 94.

36 Tamtéž, s. 101.

37 KOLEKTIV. *Kamínky 4. Drobná svědectví o pronásledování křesťanů v době komunistické totality i o jejich snahách o svobodu a blaho vlasti*. Hradec Králové: H. R. G., 2002, s. 113.

38 Srov. APPLEBAUMOVÁ, Anne. *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944–1956*. Praha – Plzeň: Pavel Dobrovský – Beta a Jiří Ševčík, 2014, s. 39.

39 Např. GEYER, Michael; FITZPATRICKOVÁ, Sheila (eds.). *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012.

40 KOLOUCH, František, ref. 18, s. 196.

s koncentračními tábory.⁴¹ Arturu Londonovi, bývalému vězni koncentračních táborů a pak odsouzenému v procesu se Slánským, se metody příslušníků StB jevíly *hodnými gestapa*⁴² (ke zvratům ve stalinismu patří, že zatímco režiséři toho, co bylo označeno jako *trockisticko-sionistické spiknutí*,⁴³ tj. ruští poradci, se vyznačovali silným antisemitismem,⁴⁴ ještě v polovině roku 1937 tvořili Židé téměř třetinu vyšších velitelů NKVD a dvě třetiny vrchního velení).⁴⁵ Lidé, kterým se podařilo překonat na počátku 50. let stále důmyslnější zátarasy na československých hranicích a dostat se do svobodně dýchajícího světa, se shodovali, jak vysílalo v březnu 1952 ústy Pavla Tigrida Rádio Svobodná Evropa, pro StB trvale *nejnebezpečnější „objekt ideologické diverze“* v zahraničí,⁴⁶ že *ani za nacistů nebyl tak všestranný a tak krutý útlak, jaký je dnes za komunistů. Bída hmotná i mravní. Glajchšaltování v myšlení, vědě, literatuře a umění.*⁴⁷ Hubert Ripka rovněž vydal v emigraci svědectví na základě zpráv z domova o výslechových metodách po Vítězném únoru: *zatčení jsou při výsleších často bití a nacistickým způsobem mučení.*⁴⁸ Do řad StB, hlavního represivního instrumentu pro udržení komunistů u moci,⁴⁹ ostatně plynule přešla celá řada, podle některých většina,⁵⁰ informátorů gestapa. Podle bývalého tajemníka Jana Masaryka JUDr. Antonína Suma, jenž strávil skoro třináct let v komunistických kriminálech a lágrech, doba komunismu *[d]okázala [...] také dobře, že i v našem vlastním národě je bezpočet takových, kteří se v krutostech nacistům vyrovnají, ba je dovedou i předčít.*⁵¹ Stejně svědectví vložil do úst jedné z kněžských postav ve Valdicích ve svém vrcholném románu *Z deníku marnosti*, hojně čerpajícím z autopsie, kněz Dominik Pecka, sám v 50. letech politický vězeň: *Pět a půl roku pobyl v koncentračním táboře*

41 KOLEKTIV ve spolupráci s komisí Iustitia et Pax (Spravedlnost a Mír) při České biskupské konferenci. *Kamínky. Drobná svědectví o pronásledování křesťanů v době komunistické totality i o jejich snahách o svobodu a bláho vlasti*. Hradec Králové: H. R. G., 2000, s. 16.

42 KRATOCHVIL, Antonín. *Žaluji I. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu*. Praha: Česká expedice ve spolupráci s Dolmen Praha, 1990, s. 50.

43 GOLDSTÜCKER, Eduard, ref. 14, s. 65.

44 KAPLAN, Karel (ed.). *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: ÚDV PČR, 2002, s. 59.

45 ТУМШИИС, Михаил Антонович; ЗОЛОТАРЁВ, Вадим Анатольевич. *Евреи в НКВД СССР. 1936–1938 гг. Опыт биографического словаря*. 2. vyd. Moskva: Университет Дмитрия Пожарского, 2017, s. 13 a 16.

46 TOMEK, Prokop. *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na československé dějiny*. Praha: Academia, 2015, s. 315.

47 BLÁŽEK, Petr; SCHOVÁNEK, Radek, ref. 26, s. 68.

48 RIPKA, Hubert. *Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*. Brno: Atlantis, 1995, s. 286.

49 MORBACHER, Lubomír. Interpretácia agentúrnych a operatívnych zväzkov, ktoré vznikli z činnosti ŠtB v období tzv. normalizácie. In: JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 135.

50 STANĚK, Luděk; PADEVĚT, Jiří. *Pod tíhou historie*. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 73.

51 KOL., ref. 37, s. 15.

v Dachau a v Buchenwaldě. Říká, že zde je to horší, než to bylo tam. Kněží byli pohromadě, měli větší volnost pohybu, mohli se společně modlit a účastnit se mše svaté. Zde nic takového.⁵²

Morální dopady mesianistického systému, který sliboval ráj a měl ambici vytvořit nejhumnější režim, jaký kdy dějiny poznaly⁵³ (komunistická morálka jako nejvyšší princip přece hlásala vše pro člověka),⁵⁴ byly pekelné. Zakódovány byly už v marxistické teorii, kterou podrobil pronikavé kritice mimo jiné T. G. Masaryk: amorální materialismus bez duchovního života, vybičovaná třídní nenávisť, marxistickou teorií a účelovou morálkou obhajované násilí ve svévolné, despotické diktatuře mocenského monopolu jediné strany, potlačení individuálního svědomí a ohledu na individuální lidskou bytost musejí vést do pekla nesvobody, manipulace a zotročení.⁵⁵ O sovětském otrokářském systému existuje dlouhá řádka autentických svědectví, např. k roku 1953 bylo v stalinských táborech nucených prací dislokováno na 2,75 milionu vězňů.⁵⁶ U nás na počátku 50. let fungovalo při počtu 12,6 milionu obyvatel 422 táborů nucených prací a vězeňských zařízení.⁵⁷ Československá lidová demokracie zničila demokracii a zotročila lid.⁵⁸

Všudypřítomné donašečství a špehování v komunistickém ráji zaseto atmosféru hluboké nejistoty, strachu a nedůvěry, kterou ještě posílily čistky a represe i ve vlastních řadách strany, když trestem smrti dosáhly až na generálního tajemníka Slánského, jehož odsouzení se dožadovala lavina asi osmi a půl tisíce rezolucí a telegramů,⁵⁹ nebo velitele StB Závodského. Ludvík Vaculík to v manifestu *Dva tisíce slov* z června 1968 vyjádřil jen velmi opatrně: *Ještě horší však bylo, že jsme už téměř nemohli důvěřovat ani jeden druhému, [...] zkrátka přišly na národ časy, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter.*⁶⁰ Slovy Hannah Arendtové: *vzájemné podezírání v totalitních zemích prostupuje všechny společenské vztahy a vytváří jakousi vše prostupující atmosféru i vně speciální pozornosti tajné policie.*⁶¹ O morální profil národa, nalomeného

52 PECKA, Dominik. *Z deníku marnosti*. Brno – Řím: Atlantis – Křesťanská akademie, 1993, s. 100.

53 ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993, s. 162.

54 BALÍK, Stanislav; KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha: Dokořán, 2012, s. 127.

55 HRUBÝ, Karel. *Cesty komunistickou diktaturou. Kritické studie a eseje*. Praha: Argo ve spolupráci s ÚSD AV ČR, 2018, s. 131–142, cit. (formulace K. Hrubého) ze s. 138.

56 CHURAŇ, Milan, ref. 34, s. 240.

57 ŽÁČEK, Pavel; BLAŽEK, Petr. Československo. In: PERSAK, Krzysztof et al. (eds.). *Čekisté. Orgány státní bezpečnosti v evropských zemích sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Academia, 2019, s. 400.

58 RIPKA, Hubert, ref. 48, s. 290.

59 McDERMOTT, Kevin, ref. 12, s. 109.

60 PŘIBÁŇ, Michal (ed.). *Z dějin českého myšlení o literatuře 3 (1958–1969)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2003, s. 461.

61 ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I–III*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 583.

už udavačstvím protektorátním, skutečně od počátku šlo: to vystihl i doc. Vladimír Krajina, nejvýraznější osobnost domácího odboje za protektorátu, jenž si po komunistickém puči vytkl v exilu pro své působení větu *Jestliže charakter národa zůstane zachován, všechno zase obnovíme*.⁶² Jak hluboká ona obnova bude muset být, se vyjevilo v ostřejším světle až po roce 1989 – vždyť například už první poválečný československý premiér Zdeněk Fierlinger byl s vysokou pravděpodobností dlouholetým agentem sovětské NKVD⁶³ a ještě v 80. letech získala StB od svých domácích spolupracovníků⁶⁴ každoročně na 120 000 důležitých informací – a to přitom dvě třetiny lidí „otypovaných“⁶⁵ jako vhodných ke spolupráci prokázalo v normalizačním dvacetiletí odvahu ji odmítnout.⁶⁶

Přestože západní velmoci v čele se Spojenými státy měly brzo velmi kvalitní informace o nastupující komunistické krutovládě, zčásti i díky první vlně cca 55 000 československých emigrantů po únoru 1948,⁶⁷ ve věci Československa se rozhodně nebyly ochotny a schopny mocensky, či dokonce vojensky angažovat a Američané se soustředili na zadržování komunismu v jižní Evropě a na Blízkém východě. Jak plyne ze zpráv zveřejněných z archivu CIA, byly americkým bezpečnostním složkám známy mimo jiné některé detaily o těžbě uranové rudy v Jáchymově, o věznicích, jako byl Leopoldov, o PTP, o vyšetřovacích metodách politické policie (StB) a vlivu sovětských vzorů, o militarizovaném československém průmyslu nebo o flagrantním nezájmu o sovětské filmy v kinech či o tom, že síť spolupracovníků Bezpečnosti byla natolik hustá, že *[e]ven a joke made at the expense of a government official would immediately be reported to the STB*.⁶⁸

62 KRAJINA, Vladimír. *Vysoká hra. Vzpomínky*. Praha: Nakladatelství Eva – Milan Nevole, [2004], s. 207.

63 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 114 a zejm. 184.

64 Pod tento termín zahrnujeme (v celém článku) vědomé i nevědomé spolupracovníky.

65 Užíváme pravopis obvyklý v dokumentech StB.

66 CHURAŇ, Milan, ref. 34, s. 12, 243.

67 Toto číslo se objevilo i ve zprávě StB z roku 1958, viz KOSTLÁN, Antonín. Českoslovenští vědci v německém exilu. In: BRANDES, Detlef; IVANIČKOVÁ, Edita; PEŠEK, Jiří (eds.). *Uprchlíci a azylovníci v zemi sousedů. Československo a Německo v letech 1933 až 1989*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 269.

68 Viz Czechoslovakia. Soviet Intervention in Czechoslovakian Political and Economic Affairs (1951), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R008700370009-4.pdf>; Industrialization of Czechoslovakia and Preparations for War (1952), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00047R000100170003-8.pdf>; Czechoslovakia. Czech Intelligence Service (1952), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00047R000100380001-7.pdf> (odtud i citát ze s. 2); Life in Czechoslovakia [...] (1953), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000500250161-3.pdf>; Czechoslovakia. Leopoldov State Prison (1953), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00046R000100220018-7.pdf>; Reorganization of Czech Security Organs (1953), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00047R000300240002-9.pdf>; Czechoslovakia [...] Auxiliary Tech-

Politická situace roku 1957

Českoslovenští stalinisté se po odhalení kultu osobnosti jen neradi uvolovali k rozmělnění diktátorské tyranie. Politicky nepřilíši bystrý Antonín Zápotocký, jenž v předvečer peněžní reformy navždy prokázal nadřazenost stranických zájmů nad osobní ctí ujištěním, že „měna“ se nechystá,⁶⁹ nakonec musel vykročit v tzv. novém kursu poststalinické politiky. Ale vykročení to bylo vlastně vynucené, nedobrovolné, vnějškové a opatrnické⁷⁰ – ostatně Zápotockým vyžadované čistky po protestech při tzv. měnové reformě v červnu 1953 mírnili sami Sověti.⁷¹ Mocenský nástup Chruščovova oblíbence Antonína Novotného u nás neznamenal zásadnější uvolnění šroubů: sám Chruščov ve svých pamětech zaznamenal, že československé vedení komunistické strany *setrvalo na stalinských pozicích*,⁷² a podobně se vyjadřovaly zpravodajské materiály pražských rezidentur západních států, například padesátistránková zpráva CIA vyhotovená 29. července 1958 o situaci v sovětském táboře mezi únorem 1956 a prosincem 1957 zmiňuje *the ultra-Stalin-like Novotny in Czechoslovakia* a informuje o utužení tvrdé linie – spolu s Albánií, Rumunskem a Bulharskem provedli tehdy českoslovenští soudruzi politicky nejneznatelnější změny.⁷³ Václav Černý to popsal slovy, že naši *stalinisté prostě sami sebe jmenovali „destalinizátory“*⁷⁴ – ano, destalinizace připadla vedení, jež *samo bylo produktem přísných stalinistických čistek*,⁷⁵ včtyř i někteří ze sovětských poradců odcházejících po generalissimově skonu *poukazovali na přílišnou tvrdost procesů a rozsudků v Československu*.⁷⁶ Nepřekvapuje pak, že už v polovině roku 1956 schůze politbyra KSČ vysloвила *naprostý souhlas s generální linií strany* a delegáti celostátní konference strany

nical Battalion (PTP) [...] (1954), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A005300720008-9.pdf>; StB Interrogation Methods (1955), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A006500800006-9.pdf>; Czechoslovakia. Eduard and Eva Uranium Ore Mines at Jachymov (1955), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00810A006800690003-2.pdf>; Czechoslovak Resistance Potential and Regime Countermeasures (1956), dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83-00418R006000090002-3.pdf>. Vše cit. 2019-08-18. Srov. též KAPLAN, Karel, ref. 23, s. 42, 297.

69 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 168.

70 Srov. KAPLAN, Karel, ref. 23, s. 7, 12–13.

71 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 176–177.

72 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 211.

73 Viz Soviet staff study, s. 38 (odtud citát) a 21. In: CIA.gov [online]. 2012 [cit. 2020-06-01]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1958-07-29.pdf>.

74 KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji III*, ref. 16, s. 86. Přetištěno z *Hosta do domu* z května 1968, v citátu nerespektujeme kurzivu.

75 GOLDSTÜCKER, Eduard, ref. 14, s. 105.

76 KAPLAN, Karel, ref. 28, s. 49–50.

*naprostou důvěru ústřednímu výboru.*⁷⁷ Projevy nesouhlasu i kritiky stalinských let, dosud od úspěšného puče roku osmačtyřicátého nejtvrdší,⁷⁸ na II. sjezdu spisovatelů z dubna 1956 tak mohlo vedení KSČ smést se stolu (a později, v dubnu 1958, prohlásil Novotný dokonce, že nezákonnosti za jeho éry prováděny nebyly),⁷⁹ a když se k tomu přidalo od roku 1953 v několika vlnách realizované snižování spotřebitelských cen, umožnilo to Chruščovovi dávat ostatním vazalům monolitní Československo v říjnu roku 1956 za vzor klidu, což českým koryfejům moci lichotilo.⁸⁰

Maďarské ani polské „události“ v šestapadesátém se klidu v Československu v podstatě nedotkly, naopak, revolta v Maďarsku, pokud jde o pozici ÚV KSČ, *přispěla spíše k jejímu upevnění*⁸¹ a nastala československá *[m]alá doba ledová*.⁸² Dalekosáhlá prověrka roku 1958 s konečnou platností završila stabilizaci diktatury proletariátu, takže Novotný, v jehož osobě se koncentrovala moc spojené funkce prezidenta i generálního tajemníka, mohl vyhlásit v polovině roku 1960 definitivní vítězství socialismu v Československu (*socialismus v naší vlasti zvítězil*, čteme i v preambuli nové ústavy z roku 1960)⁸³ a množily se výroky o *morálně politické jednotě lidu*.⁸⁴ Je vpravdě symbolické, že k 1. lednu 1960 měla StB v evidenci nejvyšší počet tajných spolupracovníků.⁸⁵ V nové ústavě roku 1960 byla silněji než v ústavě sovětské zdůrazněna vedoucí role komunistické strany i státní doktrína marxismu-leninismu, což nebylo v ústavě polské či maďarské.⁸⁶ V té době stále zdobila horizont Prahy kolosální modla Stalina – pomník z masivní žuly, svou velikostí na světě bezkonkurenční. Na začátku 60. let bylo ovšem Československo mezi prvními zeměmi východního bloku, jejichž hospodářský růst *dosáhl záporných hodnot*⁸⁷ a národní důchod v roce 1963 poklesl o více než 2 %.⁸⁸

Situace v akademické sféře

Akademická sféra byla represáliemi po komunistickém uchvácení moci zasažena zvláště citelně. Komunisté nezapomněli na studentské svobodomyslné aktivity, například na pokus vysokoškolských studentů dostat se za prezidentem Benešem

77 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 225 (oba citáty).

78 ZÍDEK, Petr, ref. 29, s. 139.

79 KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji III*, ref. 16, s. 73.

80 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 227–228; KAPLAN, Karel, ref. 23, s. 22.

81 KAPLAN, Karel, ref. 23, s. 16.

82 ZÍDEK, Petr, ref. 29, s. 146.

83 HLAVÁČEK, Petr, ref. 24, s. 33.

84 PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl. Období 1945–1992*. Brno: Doplněk, 2009, s. 307.

85 ŽÁČEK, Pavel; BLÁŽEK, Petr, ref. 57, s. 372.

86 RENNER, Hans; SAMSON, Ivo, ref. 16, s. 49.

87 GOLDSTÜCKER, Eduard, ref. 14, s. 143.

88 PRŮCHA, Václav, ref. 84, s. 317.

v Únoru. Hubert Ripka brzy po svém dramatickém útěku do exilu napsal: *Komunisté jsou obzvlášť zuřiví na vysokých školách, protože je všeobecně známo, že právě vysokoškolští studenti jsou ostře protikomunističtí. Ve svých metodách jsou zde ovšem komunisté rafinovanější, než byli nacisté, kteří prostě české univerzity zavřeli. Komunisté nezrušili vysoké školy, ale vyhradili je mladým lidem podle svého výběru [...]. Tímto systémem se všem nežádoucím vysokošk. studium znemožní.*⁸⁹ Několik tisíc vysokoškolských studentů vyloučených ze studia po roce 1948 (jen na FF UK celkem 994 studentů, tj. více než čtvrtina prověřovaných),⁹⁰ čistky a terorizování profesorských sborů,⁹¹ prověřkové komise a *klukokracie* (Václav Černý),⁹² kádrové posudky znemožňující studium, příliv uchazečů z dělnických přípravků (rychlourstů bylo asi 10 000 a značná část z nich byla konfidenty StB),⁹³ brutální bolševická ideologizace zejména společenských věd, to vše znamenalo intelektuální devastaci jedné generace. Politickými prověrkami neprošel zhruba každý pátý vysokoškolský student.⁹⁴ Bez viny na tehdejších čistkách nebyly ani výrazné osobnosti bohemistiky 20. století: tehdejší děkan pražské filozofické fakulty Bohuslav Havránek, rektor Univerzity Karlovy Jan Mukařovský, jednatel akčního výboru Václav Křístek (později děkan v Olomouci a proděkan FF UK)⁹⁵ nebo člen fakultního akčního výboru a příjímáckové komise Petr Sgall.⁹⁶

Z knihoven byly zkonfiskovány miliony svazků knih (údaje šplhají až k 27,5 milionu), podstatně více než za nacistické okupace (v letech 1941–1944 bylo zkonfiskováno 2,1 milionu knih). Náhradou byly megalomanské náklady Gottwaldových, Leninových a Stalinových spisů, plnicích uprázdňené regály (celkem jich bylo v letech 1950–1954 vydáno 9 milionů kusů),⁹⁷ a propagandistických publikací, například *Jak to bylo v únoru. Reportáž o osmi dnech vítězného února* (desetitisíce výtisků, opakovaná vydání) nebo *Co se skrývalo za zdmi klášterů* z roku 1950 (náklad 15 500 kusů). V dosud rekordním počtu kopií byl vyroben

89 RIPKA, Hubert, ref. 48, s. 287.

90 JAREŠ, Jakub; SPURNÝ, Matěj; VOLNÝ, Katka a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Praha: FF UK, 2012, s. 37.

91 Srov. i ŠLOSAR, Dušan. *Jaké hlavy, takový jazyk. Rozhovor o češtině a o životě vedli Jiří Trávníček a Jiří Voráč*. Brno: Host, 2008, s. 40.

92 ČERNÝ, Václav, ref. 17, s. 117, 276.

93 KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji III*, ref. 16, s. 14.

94 PERNES, Jiří. Nastolení komunistického režimu v Československu a jeho první krize (1948–1958). In: PÁNEK, Jaroslav; TŮMA, Oldřich a kol. (eds.). *Dějiny českých zemí*. Praha: Karolinum, 2008, s. 393.

95 KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji III*, ref. 16, s. 99.

96 SGALL, Petr. *Zažil jsem toho dost*. Praha: Karolinum, 2014, s. 43–44. Srov. ABS, sb. Svazky tajných spolupracovníků, arch. č. TS 744952 MV, fol. 6a.

97 RENNER, Hans; SAMSON, Ivo, ref. 16, s. 34–35; KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji III*, ref. 16, s. 104; srov. BROŽOVÁ, Věra a kol. Politické a kulturní souvislosti. In: JANOUŠEK, Pavel a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989. II. 1948–1958*. Praha: Academia, 2007, s. 28.

i propagandistický film o – StB ubitém – Josefu Toufarovi *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení*.

Komunistický přístup nebyl tak vzdálen tomu o pár let staršímu: studentský neklid, jehož křesadlem bylo nepovolené shromáždění několika set studentů na pražské matematicko-fyzikální fakultě v dubnu 1956 a jenž pokračoval formulací požadavků včetně politických (jako přístup do osobního spisu, konec rušení rozhlasového vysílání ze zahraničí, amnestie politických vězňů ad.) a zesílil nepokoj spojenými s majálem v Praze i Bratislavě, vyprovokoval Antonína Novotného v květnu 1956 k žádosti, aby ministr školství František Kahuda, jenž později „proslul“ zavedením psychoenergetické jednotky *mention* (některými zlými jazyky překřtěné na *demention*), poslal vysokým školám upozornění, že *budou zavřeny*.⁹⁸ Snad jen za vypočítavou léčku komunistů lze mít jiné sdělení pražské katolické teologické fakultě roku 1953, které vedlo k jejímu přesunu do izolace v Litoměřicích, že kvůli obraně vlasti *i jiné vysoké školy budou z Prahy vystěhovány*, jak vzpomínal prof. J. Merell.⁹⁹ Zmíněný Novotného návrh na politbyru neprošel, nicméně klid mezi studenty se nedostavoval, jak hlásili četní spolupracovníci StB z agentury na vysokých školách.¹⁰⁰ A právě vysokoškolskému a šířeji akademickému prostředí a jeho obsazení spolupracovníky věnovala StB pozornost mimořádnou, protože intelektuální elity tvořily potenciálně nebezpečného protivníka režimu¹⁰¹ – *[p]očináním v roce 1956 se intelligence vůbec [...] posunula na přední místo pozornosti komunistických institucí*.¹⁰² K tomu přistoupilo i československé specifikum: přestože samotné ideologii bylo vlastní *[d]ogma o nadřazenosti manuální práce nad intelektuální*, a tedy *[z]avilý odpor k intelektu*,¹⁰³ žádná jiná východoevropská komunistická strana neměla tak rozvinutý antiintelektuální komplex jako právě naše KSČ.¹⁰⁴ O prezidentu Antonínu Novotném je například známo, že se před vzdělanými lidmi styděl, a proto intelektuály tvrdě opovrhoval.¹⁰⁵ *Po zhlédnutí tváří našich tehdejších politických předáků: šokující malost, absence filosofie či vidění souvislostí. Ohánění se prostým člověkem bez hlubšího pochopení*¹⁰⁶ – to bylo novum ostře kontrastující

98 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 222.

99 KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji III*, ref. 16, s. 54 (přetištěno z *Lidové demokracie* 9. 4. 1968).

100 PERNES, Jiří, ref. 21, s. 222.

101 Srov. PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 19.

102 KAPLAN, Karel, ref. 23, s. 292.

103 TEXLER, Jiří. *Despotický socialismus: selhání utopie*. Praha: Academia, 1996, s. 100 (první citát; odstraňujeme zatučnění) a 101 (druhý citát).

104 RENNER, Hans; SAMSON, Ivo, ref. 16, s. 45. Srov. CONNELLY, John. *Zotročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Praha: Karolinum, 2008, s. 425.

105 BUDINSKÝ, Libor. *Deset prezidentů*. Praha: Knižní klub, 2008, s. 155.

106 ALTRICHTER, Michal; KARCZUBOVÁ, Luisa. *Bezmocnost Všemohoucího. Úvahy o víře*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2019, s. 375.

s republikou masarykovskou, jejíchž dvacet let samostatnosti nazval Roman Jakobson pro naši vědu „největší vzpruhou“.¹⁰⁷

Jakobsonova první a druhá poválečná návštěva

Zdálo by se, že když za této situace Roman Jakobson po téměř dvaceti letech vstoupil na československou půdu, musel si připadat jako v cizí zemi. Ale nebylo tomu tak. Jakobson měl v předválečné a válečné době styky v nejvyšších diplomatických kruzích, byl mimo jiné varován Hubertem Ripkou před brzkým návratem do osvobozené Prahy,¹⁰⁸ kde mezi ruskými emigranty nekontrolovatelně řádily oddíly Smerš,¹⁰⁹ a měl poměrně přesnou představu o československých poměrech i v poúnorové době, navíc byl osobně informován B. Havránkem a V. V. Vinogradovem¹¹⁰ při setkání na slavistické konferenci v Bělehradě 15.–21. září roku 1955 při ustavení Mezinárodního komitétu slavistů.¹¹¹ O Sovětech neměl žádné iluze: sám byl ve vykonstruovaném procesu se slavisty, kdy se plně uplatnily pro totalitu typické tresty za pouhou možnost zločinu,¹¹² ve stalinském Sovětském svazu ve 30. letech postaven spolu s Durnovem (jehož výjezd do ČSR Jakobson zařizoval),¹¹³ Trubeckým a Bogatyřovem¹¹⁴ do čela zahraničního řídicího centra *tajné protisovětské fašistické organi-*

107 JAKOBSON, Roman. Vědecký život Československé republiky. In: TOMAN, Jindřich (ed.). *Angažovaná čítanka Romana Jakobsona. Články, recenze, polemiky 1920–1945 a Moudrost starých Čechů*. Praha: Karolinum, 2017, s. 122.

108 DITTMANN, Robert. Jakobson, Masaryk und die tschechische politische Elite: Ein Beitrag zur Linguistikgeschichte des 20. Jahrhunderts in Mitteleuropa. In: KUŠE, Holger; KOSOUROVÁ, Hana (eds.). *Persönlichkeiten in der tschechischen Sprach- und Kulturgeschichte. Beiträge zum 8. Bohemicum Dresdense Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) 07. 11. 2014 und 9. Bohemicum Dresdense Jan Hus (~ 1370–1415) – Erbe und Bedeutung 30. 10. 2015*. Leipzig: Bibliion Media, 2016, s. 78.

109 Odhaduje se 46 500 lidí unesených z území původní ČSR, z toho 500 z českých zemí, viz BLAŽEK, Petr; ŽÁČEK, Pavel, ref. 8, s. 136.

110 Srov. WOLLMAN, Slavomír. *Slovanské literatury ve střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 145. K represáliím, jimž byl vystaven ve stalinském procesu se slavisty, viz АШНИН, Фёдор Дмитриевич; АЛПАТОВ, Владимир Михайлович. *Дело славистов. 30-е годы*. Москва: Наследие, 1994.

111 Srov. DITTMANN, Robert, ref. 2, s. 16. Též TYL, Zdeněk. Česká jazykověda v roce 1955 (mimo bohemistiku). *Slovo a slovesnost* 4/XVII, 1956, s. 246 (o účasti B. Havránka); srov. TARANOVSKI, Kiril (ed.). *Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15–21. IX. 1955)*. Beograd: Izdanje organizacionog odbora, 1957.

112 ARENDOVÁ, Hannah, ref. 61, s. 578.

113 РОБИНСОН, Михаил Андреевич; ПЕТРОВСКИЙ, Леонид Петрович. Н. Н. Дурново и Н. С. Трубецкой: Проблема евразийства в контексте «дела славистов» (по материалам ОГПУ – НКВД). *Славяноведение* 4, 1992, s. 69.

114 Syn P. Bogatyřova Konstantin, jenž byl *po rozsudku smrti poslán na mnoho let do tábo-
ra nucených prací na dalekém severu, později protestoval proti okupaci Československa, stal*

zace *Ruská nacionální strana*,¹¹⁵ měl přitom spolu s eurasijcem Trubeckým – třebaže Durnovo s eurasijstvím a zejména jeho politickými stanovisky nesouhlasil – dávat svému učiteli Durnovu pokyny.¹¹⁶ Eurasijci, jejichž pražské centrum bylo nejvýznamnější, pokládali bolševickou revoluci v Rusku za *úchylku* a například G. V. Florovskij se vyjádřil tak, že *[b]olševismus je kulturní zvrácenost, je nutno jej zničit*.¹¹⁷ Na druhou stranu nelze popřít zaujatost eurasijců italským fašismem.¹¹⁸ Durnovo, jeho syn, bratr N. S. Trubeckého Vladimír a Vladimírova dcera Varvara, bratr Maxe Vasmera a mnozí další byli v monstrprocesu odsouzeni k smrti.¹¹⁹ Je paradoxní paralelou mezi hnědým a rudým totalitním režimem, že ve 30. letech, kdy byli Jakobson, Trubeckoj, Durnovo a další slavisté v Sovětském svazu obviňováni z fašizace (vyšetřování se zaměřilo na linii *славянская филология – реакционная наука, которая получила широкое распространение в фашистской Германии*) a západní slavistika z fašismu (*славянская филология в качестве своей теоретической базы имеет в настоящее время идеализм фашистского толка*),¹²⁰ se Jakobson statečně postavil německému fašismu skutečnému v polemice s Konradem Bittnerem, sám byl po Mnichovu rasově perzekvován, po vzniku protektorátu se musel skrývat a hned po příjezdu do Dánska se hlásil o aktivní podíl na československém druhém odboji.¹²¹ Z prvorepublikových československých diplomatických kruhů podle svých slov Jakobson věděl, že v SSSR mu hrozí trest smrti.¹²² Velmi pravděpodobně také věděl či tušil, jak skončili vedoucí sovětské obchodní mise v Praze: v letech 1929–1933 ji vedl Alexandr Jakovlevič Arosev, Stalinův blízký spolupracovník, jehož sovětský vládce oslovoval „Sašo“¹²³ – ale o zastřelení Aroseva za tzv. velkého teroru v roce 1938 (stejněho dne spolu s jeho předchůdcem ve vedení sovětské mise

se disidentem a byl ubit k smrti „neznámými pachateli“, viz WOLLMAN, Slavomír, ref. 110, s. 144 a 147.

115 WOLLMAN, Slavomír, ref. 110, s. 132.

116 РОБИНСОН, Михаил Андреевич; ПЕТРОВСКИЙ, Леонид Петрович, ref. 113, s. 74 a 76.

117 Oba citáty viz VORÁČEK, Emil. *Eurasijství v ruském politickém myšlení. Osudy jednoho z po-revolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace*. Praha: SET OUT – Roman Míšek, 2004, s. 129.

118 LARUELLE, Marlène. *Russian Eurasianism. An Ideology of Empire*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008, s. 30.

119 WOLLMAN, Slavomír, ref. 110, s. 132–136.

120 БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович. Трагическая страница из истории славянской филологии (30-е годы XX века). In: *Труды по истории славистики*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2011, s. 52 a 54.

121 K tomu DITTMANN, Robert, ref. 108, s. 73–74.

122 DITTMANN, Robert, ref. 108, s. 81.

123 Jedna z Arosevových dcer překládala v 60.–70. letech do ruštiny mimo jiné Karla Čapka. Podrobně o jeho pobytu v Československu viz ZAVACKÁ, Marína. Vo vrstvách paměti. K československé stopě sovietskeho diplomata Alexandra Jakovleviča Aroseva. *Forum historiae* 2/ IX, 2015, s. 166–188.

v pražské vile Tereze Antonovem-Ovsejenkem) se mohl Jakobson sotva dozvědět přesné detaily, vždyť celá pravda o případu manželů Arosevových vyšla najevo až po pádu sovětského impéria. Arosevovi nepomohla ani osobní známost s ministrem V. M. Molotovem či tehdy běsnícím „krvavým trpaslíkem“ N. Ježovem, ani přímlovný dopis Romaina Rollanda adresovaný Stalinovi.¹²⁴ Když v květnu 1956 přijel Jakobson do SSSR, umožnilo mu to zřejmě udělat si ještě plastičtější obrázek o nedávných stalinských represích.¹²⁵

Ani později, za pražského jara, si Jakobson na rozdíl od některých svých přátel v Československu nepřipouštěl iluze o sovětském postupu. Při pobytu v Brně u příležitosti přebírání čestného doktorátu v srpnu 1968 vyjádřil Milan Jelínek, později první polistopadový rektor brněnské univerzity, názor, že Sověti se nedopustí žádné hloupé invaze, načež Jakobson reagoval: *Jste lehkomyšní. Já je znám. Kde jde o imperiální otázky, necouvnu. Já na ně zde čekat nebudu, v sobotu jedeme do Vídně, kterou okupovat nebudou.*¹²⁶

Jakobson do Československa zavítal na delší pobyt v lednu až únoru 1957 na plenární schůzi Mezinárodního komitétu slavistů¹²⁷ (konal se ve dnech 22.–26. ledna, následovala konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků)¹²⁸ a potom ve druhé polovině roku znovu. *Přijel zničehonic, nevěřili jsme vlastním očím*, vzpomínal později Dušan Šlosar.¹²⁹ Jeho příjezdu předcházelo nucené odvolání denunciačních proklamací v článku z pera Petra Sgalla.¹³⁰ Ty, zdá se,

124 DVOŘÁK, Jan; FORMÁNEK, Jaroslav; HRADILEK, Adam. *Čechoslováci v gulagu II. Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu*. Praha: Česká televize – ÚSTR, 2018, s. 43–59.

125 РОБИНСОН, Михаил Андреевич; ДОСТАЛЬ, Марина Юрьевна. Переписка Р. О. Якобсона и П. Г. Богатырева. *Славяноведение* 4, 1994, s. 70.

126 JELÍNEK, Milan. *Memoáry. 1942–1971 (Od okupace do okupace)*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2018, s. 288.

127 Srov. WOLLMAN, Slavomír, ref. 110, s. 167. Podle tehdy přísně tajné zprávy z 31. 7. 1957 přijel v lednu na pozvání slovanského výboru ČSAV (ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 142a).

128 Viz např. zprávu DOLANSKÝ, Julius. Svět se zajímá o slovanské země. *Tvorba* 9/XXII, 28. 2. 1957, s. 14. Výstřižek je součástí ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 87a.

129 ŠLOSAR, Dušan, ref. 91, s. 64.

130 Podle Sgallova pozdějšího svědectví jeho původní článek redakčním zásahem hrubě zhoršili, viz SGALL, Petr, ref. 96, s. 45. Jinde se ke genezi článku vyjádřil takto: *působením tehdejšího akademika Štolla se do toho vnesl ten falešný tón, který jsem potom už nemohl dost dobře vymýtit, takže z toho vzešlo něco docela jiného, než já jsem tam dával. Otevřeně protestovat jsem nemohl, až za pár let, myslím, že v roce 1956, jsem uveřejnil ten odstaveček ve Slově a slovesnosti, kde jsem to chtěl uvést aspoň trochu na pravou míru*. Viz CHROMÝ, Jan; LEHEČKOVÁ, Eva (vyd.). *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2009, s. 258. Jakobson v *Selected Writings II* nazval Sgalla *professional slanderer* a *unscrupulous prosecutor* a formulace v *Tvorbě* označil za *amazingly illiterate and base denunciations*, viz JAKOBSON, Roman. *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague – Paris: Mouton, 1971, s. 535.

rezonovaly i mimo akademické kruhy, např. Lidová demokracie 23. března 1952 použila na titulní straně v článku o výstavce darů, jimiž pracující lid NDR zahrnul Klementa Gottwalda, označení *[b]ělogvardějský lingvista Jacobson*.¹³¹ Odvolání vyšlo ve Slově a slovesnosti 1956 (s. 181) a jeho poslední odstavec je věnován R. Jakobsonovi. Sgall v něm uznává *některá paušální obvinění spojená se zbytečně ostrými formulacemi*, zvláště ohledně R. Jakobsona, přičemž *[s]pojování jeho názorů se stanoviskem Marrovy školy nemělo pevný podklad. Je třeba uznat bez ohledu na politické názory R. Jakobsona, že v jeho obsáhlých vědeckých pracích je mnoho cenného materiálu i originálních vědeckých myšlenek, které podstatně přispěly k poznání vývoje české kultury*.¹³² Pracovníci 1. odboru III. správy Ministerstva vnitra, tj. politické kontrarozvědky (1. odbor se specializoval mimo jiné na trockisty),¹³³ Jaromír Pátík a náčelník oddělení 311 nadporučík Zajíček vedli s P. Sgallem – s invektivami v jehož článku se Jakobson při své návštěvě v zimě 1957 vypořádal narážkou na „sgalní“ odpůrce strukturalismu – pohovor 21. června 1957. Podle úředního záznamu č. 38 (zprávy o provedení pohovoru s Ph. Dr. Petrem Sgallem) ze dne 24. června 1957 P. Sgall svůj článek v Tvorbě o strukturalismu *sám dnes již nepokládá za zcela správný po stránce hodnocení strukturalismu jako takového. Avšak hodnocení osoby Jakobsona po stránce politické pokládá i dnes za naprosto správné*.¹³⁴ Jakobson, čteme dál tamtéž, *v době Jílkovštiny [sic, j-]¹³⁵ a v době Mosdeckých [sic, moskevských] procesů s trockisty stál na protistranickém a protisovětském stanovisku*.¹³⁶ Podle úředního záznamu, podepsaného nadporučíkem Pátíkem, *některé věci z uvedeného článku v Tvorbě na příkaz redakce [Slova a slovesnosti], osobně akademika Havrána, [...] odvolal*.¹³⁷ P. Sgall byl bezpečnostními orgány požádán o vypracování rozboru strukturalismu z tehdejšího marxistického pohledu a o rozbor Jakobsonovy teorie kódů, jak ji představil Jakobson při první návštěvě v zimě 1957, i jeho předválečných teorií; souhlasil s výhradou, že práce nebude zveřejněna, neboť měl obavy z dalších nepříjemností.¹³⁸ Záznam dalšího pohovoru pochází z 22. května 1958, tj. po vyjití protijakobsonovského článku

131 Roman Jakobson Papers, MC 72, Massachusetts Institute of Technology, Institute Archives and Special Collections, Cambridge, Massachusetts, USA, box 38, folder 57 (dále zkracujeme na RJP, číslo krabice / číslo složky).

132 SGALL, Petr. Ještě k otázkám strukturalismu. *Slovo a slovesnost* 3/XVII, 1956, s. 181.

133 Viz např. FROLÍK, Jan. Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací* 2/LII, 2002, s. 401.

134 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 124a. Opravujeme pravopisné chyby.

135 Označení „jílkovština“ naráží na Bohumila Jílka, generálního tajemníka KSČ ve 20. letech.

136 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 124a.

137 Tamtéž. SGALL, Petr, ref. 96, s. 45.

138 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 125a. Ke kritice strukturalismu, jedné z nejcharakterističtějších kampaní dogmatického stalinismu, viz např. KLUSÁK, Alexej. *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha: Torst, 1998, s. 329–333.

v Rudém právu. P. Sgall o této době i svých stycích s StB mluví otevřeně ve svých vzpomínkách.¹³⁹

Jakobsonovy návštěvy ČSR probíhaly pod bedlivým dohledem StB, čehož si byl on sám i jeho českoslovenští přátelé vědomi. Po letech vzpomínal Slavomír Wollman, tehdy sekretář Československého komitétu slavistů, jenž se o Jakobsona spolu s F. V. Marešem při pobytech roku 1957 oficiálně staral, na příhodu při jednom dopoledním pobytu v restauraci na Vinohradech: Jakobson měl už trochu popito a všiml si, že se kolem nás potuluje takový zvláštní chlap, který se na nás neustále díval. „To je určitě fyzl,“ rozčílil se Jakobson, „půjdu a dám mu přes hubu.“ Já jsem na to zareagoval: „Proboha, nic nedělej, tobě se totiž nic nestane, protože jsi americký slavista, ale co já?“ On se nakonec rozhodl: „Udělám to tedy jinak.“ Šel k němu a ironicky řekl: „Nejsou voni nějakéj Bretschneider? Jako byste mu z oka vypadl.“ Dotyčný se polekal a začal něco koktat, že on se tak nejmenuje. Zmizel a už jsme ho neviděli. Jakobson pak dodal: „To bych chtěl vidět a slyšet, jaké hlášení asi podá svému šéfovi.“¹⁴⁰ StB po Jakobsonově první návštěvě zavedla řadu opatření na základě jeho rozpracování; major Zalabák z III. správy Ministerstva vnitra, jíž byla akce BOR svěřena, žádal na konci července, aby Jakobsonovi už nebylo vydáno vstupní vízum.¹⁴¹ III. správa byla politickou kontrarozvědkou, jejím úkolem bylo zaměřovat se na vnitřního nepřítele, tj. *skutečné a domnělé odpůrce komunistického režimu*,¹⁴² rozřazené do kategorií nepřátelských osob, z nichž velmi častým případem byli trockisté.¹⁴³ Ostatně *živelným nepřátelstvím k „trockismu“*¹⁴⁴ se vyznačovali sovětsí poradci v StB.

Jakobson měl ovšem oficiální pozvání na září 1957, byl zde jako *delegát*¹⁴⁵ pozvaný Československou akademií věd na konferenci o Komenském. Pozvání na konferenci ve dnech 23.–29. září jménem prezidia ČSAV je datováno 15. květnem 1957 a StB měla kopii tohoto dopisu, podepsaného O. Chlupem a J. Bramborou, i s předběžným programem.¹⁴⁶ Jakobson píše v dopise B. Havránkovi ze 17. června 1957, že právě pozvání přijal.¹⁴⁷ Na základě tohoto pozvání udělilo Jakobsonovi

139 SGALL, Petr, ref. 96, s. 43–44, o Jakobsonovi na s. 45; SGALL, Petr. [Vyjádření k evidencím spolupracovníků StB.] In: SALIVAROVÁ-ŠKVORECKÁ, Zdena (ed.). *Osočení. Pravdivé příběhy lidí z „Cibulkova seznamu“*. Brno: Host, 2000, s. 284–285.

140 WOLLMAN, Slavomír, ref. 110, s. 168 (v citátu nerespektujeme kurzivu).

141 DITTMANN, Robert, ref. 2, s. 40.

142 SIVOŠ, Jerguš. Kontrarozvědka. In: KALOUS, Jan; ŽÁČEK, Pavel (eds.). *Biografický slovník náčelníků operativních správ Státní bezpečnosti v letech 1953–1989*. Praha: Academia – ÚSTR, 2017, s. 98.

143 MEDVECKÝ, Matej; SIVOŠ, Jerguš; JAŠEK, Petr, ref. 35, s. 69, 81–82.

144 KAPLAN, Karel, ref. 28, s. 32.

145 M. Basch při výslechu 28. 11. 1957, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 309a.

146 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-2, fol. 140a.

147 HAVRÁNKOVÁ, Marie; TOMAN, Jindřich. *Quadrilog. Bohuslav Havránek, Zdeňka Havránková, Roman Jakobson, Svatava Pírková-Jakobsonová – vzájemná korespondence*. Praha: Karolinum, 2001, s. 95.

vstupní vízum československé velvyslanectví ve Washingtonu, přičemž Jakobson si podle archivních materiálů StB vyžádal od velvyslance Petrželky *zvláštní písemné doporučení, aby mu v ČSR bylo vycházeno ve všem vstříc. Normálně žádný cizinec podobné doporučení nežádá.*¹⁴⁸ Major Kubeš, náčelník prvního odboru I. správy Ministerstva vnitra (tj. rozvědky), informoval 20. září 1957 III. správu, že Jakobson si vyžádal na československém velvyslanci Petrželkovi doporučení, *které by mu umožnilo během pobytu v ČSR lépe rozvíjet kulturní styky. Tuto žádost nebylo možno zamítnout.*¹⁴⁹ Kromě pozvání na komeniologickou konferenci byl harvardský profesor oficiálně pozván i na prohlídku vykopávek v Mikulčicích, což u archeologa Böhma zařídil B. Havránek, a dále měl Havránek s Jakobsonem projednat rozluštění *jistého rukopisu*.¹⁵⁰ Nás americký slavista přiletěl na Ruzyni 16. září 1957 večer,¹⁵¹ odletěl – podle svodky sledování – 7. října v 18:20 letadlem ve směru Amsterdam.¹⁵²

Jakobson navštívil komeniologickou konferenci konanou 23.–29. září v Praze, přednesl tam příspěvek a přednášel také o americké slavistice v Ústavu pro českou literaturu ČSAV a na brněnské univerzitě.¹⁵³ Své aktivity – kromě účasti na komeniologické konferenci a vykopávkách v Mikulčicích a Starém Městě – sám popsal takto: *I had a roundtable conference in the Institute of Czech Language of the Czechoslovak Academy of Sciences and in Brno University. I did research work in the Prague University Library, the Slavic Library, Kapitulní knihovna, and in the library of the Institute of Czech Literature; visited the Archeological Institute in Prague and in Brno and the Slavic Seminars of Charles University and Brno University; discussed a high number of current problems of Slavic philology and linguistic theory with many colleagues of Charles University, the Slavic Institute of the Academy of Sciences and Brno University. Six studies in Czech and two in Russian were the result of these two sojourns.*¹⁵⁴

Politická kontrarozvědka, tj. III. správa Ministerstva vnitra, však Jakobsonovu návštěvu viděla ve zprávě z 1. listopadu 1957 z jiného úhlu: *Ve dnech 16. 9.–7. 10. 1957 byl opět v ČSR prof. Harvartské [sic!] university, americký státní příslušník, starý trockista z doby I. ČSR, nyní agent americké rozvědky.*¹⁵⁵

148 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 90a.

149 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 147a.

150 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 90a, arch. č. 305-740-2, fol. 147a (odtud citace).

151 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 146a.

152 Tamtéž, fol. 205a.

153 Srov. *Report on the Extra-Curricular Activities of Roman Jakobson during the Academic Year of 1957–1958*, RJP 1/28.

154 GLANC, Tomáš (ed.). *Roman Jakobson: Formalistická škola a dnešní literární věda ruská. Brno 1935*. Praha: Academia, 2003, s. 250.

155 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 271a.

Nevpuštění Svatavy Jakobsonové a zadržení Jakobsonova pasu

Na rozdíl od Jakobsona jeho manželka Svatava vstupní vízum pro podzimní návštěvu nedostala, a to na základě poznatků z první návštěvy.¹⁵⁶ O vízum žádala na velvyslanectví v Bělehradě 1. srpna 1957, ale jako soukromá osoba,¹⁵⁷ psala pak i B. Havránkovi s žádostí o pomoc s vyřizováním víza, ale nečekala na odpověď a nakonec odletěla do Spojených států, přičemž zavazadla si nechala z Mnichova poslat vojenskou poštou. Netaktičnost takového chování si Jakobson uvědomoval, podle výpovědi synovce M. Basche říkal, že *Svata to spletla a že na něho v Bělehradě nečekala a odjela do Mnichova [...]. Rovněž nebyl rád, že odjela do Mnichova, neboť to není dobře hodnocené místo a není tam zastupitelský úřad. Když o tom hovořil, vzpomněl si Jacobson také na to, že mu Svata psala, že při prvním průjezdu Mnichovem tam viděla pěkné a laciné – levné šaty.*¹⁵⁸ V archivech StB je dochován originál Svatavina dopisu Jakobsonovi z Mnichova ze 3. září: *Píšu ti stručně, abych Ti především sdělila, že mi zamítli Češi visum. Už jsem jela do Vídně (kam mi Češi v Bělehradě slíbili to visum poslat za mnou) [...]. Napsala jsem honem Havránkovi, aby mi sdělil, mám-li vůbec na to visum čekat. A čekám jeho odpověď v Mnichově [...]. Teď ovšem mám dojem, že by bylo rozumnější, abych se vydala rovnou do Ameriky [...]. Kdyby ovšem mi Havránek napsal, že vše je v pořádku, poletím do Vídně a Prahy tak, jak mám už napsanou maršrutu ve svém lístku. Zůstanu tu, čekajíc na ten dopis, v každém případě do pátku–soboty, 5.–6. září. Pak už čekat nebudu, nebudu posílat nový dotazy a pošlu vše k vodě. [...] Ale hlavně: nečil se, neforesíruj¹⁵⁹ věci [...] a až v Praze se tomu koukni na zuby. Ten můj týdenní pobyt nestojí za aféry a pokřikem by se ničemu nepomohlo.*¹⁶⁰ Tento dopis Jakobsonovi nedošel, dne 29. září psala Svatava B. Havránkovi, že Jakobson neví o jejím dopisu zpravujícím o zamítnutí jejího víza a nedostal ani další lístek.¹⁶¹ Podle výpovědi S. Wollmana z 5. prosince 1957 na StB byl Jakobson napřed překvapen, že Svatava nepřijela, vízum jí bylo původně československým velvyslanectvím v USA přislíbeno, přál si, aby se o povolení znovu jednalo (i jeho pobyt by pak podle jeho názoru mohl být pokládán za nežádoucí), a skutečně později volal akademik Průšek, že otázka vydání víza byla revidována a Jakobsonová si ho má vyzvednout ve Vídni, ta již ale mezitím odjela.¹⁶²

156 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 90a.

157 M. Basch při výslechu 28. 11. 1957, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 309a.

158 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 313a (foliace tužkou).

159 *Forsírovat* – „přepínat, upřílišovat“ (viz HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: NČSAV, 1960–1971, s. 513), srov. i rus. *фопсировать* – „urychlit, uspišit“.

160 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 79a, citace ze s. 1–2, 4–5, podtržení přepisujeme v citátu nekurzivou, mezi jednoduchým a dvojitém podtržením nerozlišujeme.

161 HAVRÁNKOVÁ, Marie; TOMAN, Jindřich, ref. 147, s. 97.

162 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 87a.

Jakobsonovi ani jeho přátelům nebylo jasné, proč jeho manželka nebyla do Československa vpuštěna. Dohady byly různé: snad kvůli nějakému protičeskoslovenskému rozhlasovému projevu, ale to Jakobson vyloučil, neboť v rozhlase prý mluvila jen o moravské lidové písni.¹⁶³ Sestra Svatavy Jakobsonové Věra se – podle výpovědi svého syna M. Basche – zase Jakobsona ptala, jestli nepodepsala nějaké protikomunistické prohlášení, snad kdesi slyšela, že ano. Jakobson se *zarazil, ale prohlásil, že něco takového je vyloučeno*.¹⁶⁴ Josef Vachek, jemuž Jakobson vytkl *značnou nepružnost a netaktičnost, příliš zásadové přistupování k jednotlivým otázkám*,¹⁶⁵ zase považoval nevydání víza za snahu postupně jejich návštěvy v Československu omezovat.¹⁶⁶ Dále mělo vadit – podle pozdějšího dopisu StB akademiku Šormovi – kromě podezření vzniklého při první návštěvě to, že manželé Jakobsonovi jsou v autorském kolektivu publikace Sovětské myšlení a politika (1957),¹⁶⁷ publikované kolektivem slavistické sekce harvardské univerzity a zaslané údajně knihovně Matice slovenské v Martině, přičemž *celý obsah knihy je zaměřen proti marxismu-leninismu, Sovětskému svazu a snaží se pomocí falšování faktů očernit přímo s. Lenina*.¹⁶⁸ U Svatavy vadila dále její studie „Praha a rudý táborák“ v Harvard Slavic Studies r. 1957, časopis byl zaslán do univerzitní knihovny v Bratislavě. Článek pojednává o trampském hnutí, potápčích a tehdejším páskovství, o sympatiích k Americe, které utnul rok 1948. Autorka píše: *Komunistický puč přinesl první vnitřní zkázu trampského hnutí. Politika za železnou oponou, narušující individuální a společenský život, zničila také tábořiště. Bývalá radost ze života zmizela. Nikdo neví, kdo jest nebo mohl by být špiclem. Komunistické zákony byly vnuceny táborům jako kterékoliv jiné organizaci a jejich členové jsou násilně převychovávaní. [...] Komunisté prostě nedovolí, aby existovala jakákoliv skupina, která není pod jejich úplnou kontrolou*.¹⁶⁹ Takový text jistě působil u bezpečnostních orgánů výbušně, ale ani kniha, ani časopis nejsou jmenovitě zmíněny v seznamu zabavených cizojazyčných zásilek směřujících z Harvardu nebo od Jakobsona do Československa,¹⁷⁰

163 Výpověď S. Wollmana z 5. 12. 1957, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 334a (foliace tužkou).

164 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 313a (foliace tužkou).

165 Zpráva spolupracovníka KRÖGERA ze 7. 10. 1957, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 239a.

166 Tamtéž, fol. 240a.

167 Jedná se o publikaci McLEAN, Hugh; MALIA, Martin E.; FISCHER, George (eds.). *Russian Thought and Politics*. Cambridge 1957. Svazek vznikl při příležitosti třiceti let působení M. Karpoviche na Harvardu. Jakobsonovo jméno ani jméno jeho manželky ve skutečnosti není mezi přispěvateli ani editory uvedeno.

168 Návrh dopisu akademiku F. Šormovi z 2. 6. 1958 v reakci na Jakobsonovo odmítnutí článku v Rudém právu, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 74a.

169 Tamtéž, fol. 75a.

170 Srov. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 116a–120a, arch. č. 305-739-4, fol. 7a–25a.

nicméně knihovna Matice slovenské v Martině i bratislavská univerzitní knihovna v seznamu adresátů zásilek jsou.¹⁷¹

Zde je nutno udělat malou odbočku a zmínit se o zásilkách západní literatury do Československa. Po Jakobsonově návštěvě bylo orgány zachyceno na 200–300 zásilek knih, časopisů a dalších materiálů.¹⁷² Od poloviny roku 1956 byl americkou stranou spuštěn program *distribuce knih důležitým osobnostem, knihovnám, výzkumným ústavům, kulturním organizacím a univerzitám šesti zemí Varšavské smlouvy včetně Československa*, financovaný CIA.¹⁷³ Trval až do roku 1991. Za první rok a půl bylo posláno do Československa téměř 83 000 zásilek. StB reagovala rychle: už 1. září 1956 navrhla odhalit projekt v denním tisku a odsudky zásilek byly skutečně publikovány. Zpráva ministra vnitra Rudolfa Baráka ze 17. února 1958 pro politbyro konstatuje, že za poslední cca 4 měsíce roku 1957 bylo do Československa posláno přes 24 000 výtisků, a shrnuje: *Několik výjimek bylo doručeno adresátům, zbytek byl stažen z poštovního provozu a byla přijata některá opatření*.¹⁷⁴ Oddělení StB zabývající se prověrkami poštovních zásilek a korespondence bylo dosti výkonné: např. jen v roce 1960 bylo provedeno přes 63 milionů kontrol.¹⁷⁵

Vratme se však k Jakobsonovu pobytu, ani ten v září 1957 neprobíhal hladce. Hned po příjezdu měl problémy se svým pasem. Podle svědectví S. Wollmana z 5. prosince 1957 dostal hned druhý den vzkaz, že *má se svým pasem přijít do Bartolomějské ulice. Obával se, že by mu tam bylo sděleno, že nemá ve své návštěvě pokračovat, případně že má z Československa hned odejít. Tázał se, nemá-li v této věci informovat amerického velvyslance, u něhož stejně musí vykonat obvyklou návštěvu*.¹⁷⁶ Jakobson pak telefonoval velvyslanci a ještě onoho dopoledne jej navštívil. Po návratu podle Wollmana informoval: *Velvyslanec ponechal mu na vůli, zda si přeje zůstat, nebo odjet proto, že předvolání podobného druhu nejsou prý obvyklá. Nabídl mu, chce-li předvolání vyhovět, aby se nechal doprovázet úředníkem velvyslanectví. Jacobson stál na stanovisku, že není zde natolik cizincem, aby nemohl své záležitosti s našimi orgány projednat sám, a řekl nám, že se chce vyhnout možnosti, že by tento případ byl předmětem využití v americkém a západním tisku*.¹⁷⁷ Zpráva oddělení 311 III. správy Ministerstva vnitra z 18. září 1957, podepsaná nadporučíkem Zajíčkem, podává podrobný popis pasové záležitosti: na letišti proběhla kontrola bez problémů, v hotelu Flora odevzdal Jakobson pas, jak je obvyklé, ale *[o]rgánové SNB, kteří mají na starosti přihlašování cizinců, pas Jacobsona zadrželi s tím, že tam má nějaké nesrovnalosti,*

171 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 19a, 21a, instituce jsou na seznamu s datem 21. 6. 1957.

172 DITTMANN, Robert, ref. 2, s. 36–37.

173 REISCH, Alfred A. *Horké knihy ve studené válce. Program tajné distribuce knih ze Západu za železnou oponu financovaný CIA*. Praha: ÚSTR, 2018, s. 12.

174 Tamtéž, s. 47, 58–59 a 124 (citát ze s. 124).

175 BLAŽEK, Petr; ŽÁČEK, Pavel, ref. 8, s. 123.

176 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 335a (foliace tužkou).

177 Tamtéž. Opravujeme pravopis.

a vzkázali mu, aby se dostavil na úřadovnu SNB v Praze I, Bartolomějské ulici [...]. Dne 18. září v 10.00 hodin dopoledne volal telefonicky zřízenec hotelu Flora na SNB s. Hajdíka, proč zdržují projednání pasových záležitostí Jacobsona, který prý se vykazuje zvláštním potvrzením vydaným čsl. velvyslanectvím v USA, aby čsl. úřady vyšli [sic] R. Jacobsonovi ve všem v[s]tříc, a že na SNB nehodlá jíti. Soudruh Hajdík řekl zřízenci hotelu Flora Vondrákovi, aby Jacobson na úřadovnu SNB přišel [...]. Jacobson opět na úřadovnu SNB nepřišel a poslal tam opět dne 18. září 1957 v odpoledních hodinách zřízence Vondráka pro cest. pas. Soudruzi mu pas vydali a vzkázali Jacobsonovi, že je přihlášen k pobytu v ČSR, avšak délka pobytu že mu bude potvrzena, až si ověří některé údaje v jeho pasu, kde je škrtnuto, a potvrzení bez razítka čsl. velvyslanectví v USA. Dále požádali zřízence, aby jim přinesl od Jacobsona potvrzení od čsl. velvyslanectví USA, které Jacobson zřízenci ukazoval.¹⁷⁸ S pověřením velvyslance Spojených států chtěl Jakobson, podle Wollmanovy výpovědi, jednat o intenzivnějších vědeckých stycích, avšak akademik Böhm, s nímž měl jednat, řekl, že k tomu potřebuje konkrétní instrukce vlády. Dále navrhl B. Havránekovi vysílání stipendistů, Havránek v té souvislosti jmenoval mimo jiné F. Daneše, Jakobson se ptal také F. V. Mareše a S. Wollmana.¹⁷⁹

„Příjezd do ČSR mu nebude napříště povolen“

Průběh Jakobsonovy první i druhé návštěvy byl pochopitelně bezpečnostními orgány ostře sledován¹⁸⁰ a monitorován pomocí spolupracovníků – jejich nasazení bylo tak četné, že jejich zprávy se mohly (v „tlumočeních“ zapsaných jejich řídicími orgány do agenturních zpráv a distribuovaných do jednotlivých problematik a svazků rozpracovávaných osob) i korigovat navzájem. To nepřekvapuje, neboť StB dlouhodobě budovala síť spolupracovníků *ako najdôležitejší a nenahradiiteľný zdroj získavania informácií a poznatkov zo záujmového prostredia*¹⁸¹ a tzv. agenturní síť označilo vedení Ministerstva vnitra roku 1951 za [the] *sharpest and most effective weapon of our intelligence security units in combating the class enemy*.¹⁸² Na konci roku 1957 dosahoval počet tajných spolupracovníků cca 31 000, o rok později už téměř 39 000.¹⁸³

178 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 146a.

179 Výpověď S. Wollmana z 5. 12. 1957, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 89a, 91a.

180 To svědčí o důležitosti případu: např. v letech 1960, 1961 a 1962 bylo sledováno postupně 3 139, 3 694 a 3 304 osob ročně, viz ŽÁČEK, Pavel; BLAŽEK, Petr, ref. 57, s. 363.

181 SIVOŠ, Jerguš. Pokusy o pozmeňovanie záznamov v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠtB Bratislava. In: JAŠEK, Peter (ed.). *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 121.

182 BLAŽEK, Petr; ŽÁČEK, Pavel, ref. 8, s. 126.

183 KOUDELKA, František. *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*. Praha: ÚSD AV ČR, 1993, s. 189.

V archivech StB jsou uchovány svodky sledování, identifikace „styků“, jejich seznamy, návrhy dalšího postupu. Několikrát byl podle svodků sledování „objekt“ na americkém velvyslanectví, třikrát krátce (18. září 10:35–11:15, 26. září 17:15–17:50, 5. října 12:10–13:00), jednou tři hodiny (29. září 18:10–21:15).¹⁸⁴ Sešel se s asi třiceti lidmi, avšak *[c]elkově bylo agenturně zjištěno, že Jacobson byl velmi opatrný, protože odhalil orgány sledovací skupiny. [...] Při rozhovorech však více než při prvé návštěvě v ČSR dával najevo svůj nepřátelský postoj k našemu lid. dem. zřízení.*¹⁸⁵ Mezi jeho „styky“ při druhé návštěvě patřili S. Wollman, B. Havránek a jeho manželka, M. Havránek, V. Sládek, J. Chalupecký, J. Ondráčková, Jan a Helena Vančurovi, F. V. Mareš a jeho manželka Dagmar, J. Daňhelka, J. Průšek, K. Horálek, J. Mukařovský, J. Böhm, H. Procházková, „trockisté“ H. Tausik a M. Mareš, V. Černý, J. Weirich, V. Nezval, J. Cibulka, J. Seifert (toho navštívil Jakobson v nemocnici), rodina J. Basche, S. Haasová,¹⁸⁶ P. N. Savickij, v Brně se sešel s J. L. Fischerem,¹⁸⁷ J. Firbasem, J. Ludvíkovským, M. Součkem, J. Hrabákem, F. Fejglem, S. Haasovou, F. Novotným, rodinou Abrhamovou,¹⁸⁸ v Brně byl také na obědě ve Slavii, který organizoval J. Vachek a na němž byli z dosud neuvedených mimo jiné J. Bauer, R. Večerka, R. Mrázek, M. Beck, M. Jelínek, O. Králík, J. Chloupek, D. Jeřábek, J. Skulina.¹⁸⁹ Jiný den obědval v Brně s J. Ludvíkovským, manžely Vachkovými, J. Firbasem, dr. Kellnerovou a Bořivojem Novákem. Sešel se i s Milanem Kunderou.¹⁹⁰

Podrobnosti o setkáních jsou obsaženy ve svodkách sledování včetně takových informací, že např. 4. října ve 21:40 opustil Jakobson ve společnosti Z. Havránkové vinárnu U Malířů a *společně šli ulicí Lázeňskou, Mosteckou, přes Malostranské náměstí, Tomášskou, přes Valdštejnské náměstí, přes Klárov, Chotkovy sady, Mičurinovou ulicí do ulive [sic, ulice] Na Valech, kde [...] ve 22,10 hodin zašli do bydlíště Havránkové. Oba byli v podnapilém stavu a cestou do bydlíště Havránkové se spolu líbali.*¹⁹¹ V souhrnné zprávě o Jakobsonově druhé cestě se pak 1. listopadu 1957 píše, že s Havránkovou (Jakobson u Havránkových dvě noci spal) *udržoval pravděpodob-*

184 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 151a, 182a, 190a, 196a. V souhrnné zprávě o Jakobsonově cestě se uvádějí chybně jen dvě návštěvy, srov. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 273a.

185 Zpráva k akci „Bor“ z 15. října 1957, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 278a, citát z fol. 279a.

186 Podle svědectví M. Jelínka se S. Haasová ani po roce 1968 nedistancovala od komunismu, na rozdíl od její dcery, jež ho ostře odmítla, viz JELÍNEK, Milan, ref. 126, s. 353.

187 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 151a–205a, 275a.

188 Tamtéž, fol. 246a.

189 Informace od spolupracovníků KOSTEČKY a KRÖGERA, viz tamtéž, fol. 266a, 238a.

190 Informace od spolupracovníka KRÖGERA, viz tamtéž, fol. 237a–238a. Dcera Jakobsonovy první ženy Olga (jejímž otcem byl hudební skladatel Pavel Haas, bratr Huga Haase) byla první ženou Milana Kundery.

191 Tamtéž, fol. 194a–195a.

ně též *milostné styky*.¹⁹² Svodka sledování z následujícího dne, 5. října, popisuje, jak ve 21:45 zašel Jakobson do hotelu Alcron, kde se setkal s J. Werichem, *popíjeli nápoje a bavili se*, načež Werich vlastním autem zavezl Jakobsona k hotelu.¹⁹³

J. L. Fischer, jenž se znal s R. Jakobsonem už z předválečné doby¹⁹⁴ a byl jako trockista „rozpracováván“,¹⁹⁵ byl při setkání s Jakobsonem v Brně 3. října dokonce tajně příslušníky StB vyfotografován.¹⁹⁶ Bezpečnost o něm z dřívějšího hlášení spolupracovníka KRÖGERA z 30. dubna 1957 věděla, že s Jakobsonem dvě hodiny v Praze mluvil mezi čtyřma očima, že chce vydat na Západě Skladebnou filosofii a že Jakobson mu poradil, aby rukopis přivezl do Polska.¹⁹⁷ Zdá se, že Jakobsona s Fischerem spojovaly vlastenecké zájmy právě už z předválečné doby: v Jakobsonově pozůstalosti na MIT v Cambridgi je dochován dopis od Fischera z 9. ledna 1964, v němž vzpomíná na dobu těsně před Mnichovem: *Jedna z nejdůležitějších tehdejších akcí [před Mnichovem] byl manifest, který později také vyšel pod heslem „Věrní zůstaneme“*. *Iniciativa k němu vzešla z Brna a i Ty jsi měl na ní svůj podíl*.¹⁹⁸ Příkládá opis ze své korespondence s B. Václavkem z r. 1938, v níž je Jakobson jmenován. V dopise z 29. března se píše: *Nachystali jsme text, ale Helfert chtěl ještě slyšení, než se do věci pustíme. Dostal za odpověď, že teď něco podobného není oportunní, abychom počkali. Tak jsme rozhodli, poslat dnes R/omana Jacobsona/ do Prahy, aby zjistil, co je. [...] R/oman J./ se má vrátit ještě dnes večer a máme s ním smluvenu schůzku. [...] Ten text zatím máme jen čtvermo: R/oman J./, He/lfert/, Ha/vránek B./ a já...*¹⁹⁹ V dopise z 31. března 1938 Fischer Václavkovi sděluje, že si opatřili soukromé informace u E. Beneše a že on zatím nepovažuje vydání manifestu za aktuální. Dopis pokračuje: *Možná že to přece jen spustíme. V sobotu bychom se poradili o postupu. Dopiš Helf, kdy by měl přijít, a mně také, i R. J.*²⁰⁰ Manifest vyšel 15. května 1938 a stal se základem v odboji legendárního Petičního výboru Věrní zůstaneme.

192 Tamtéž, fol. 273a.

193 Tamtéž, fol. 197a–198a. Ostatně i při první Jakobsonově návštěvě hlásil spolupracovník MARCELA k 3. 2. 1957, že Jakobsona přivezl vlastním autem v noci Werich. Viz tamtéž, fol. 39a.

194 V dopise do Paříže z 20. 11. 1939 píše Jakobson vzkaz pro J. L. Fischera. Viz Národní archiv, fond Archiv Huberta Ripky, karton 169, sign. 1-28-2, fol. 15b.

195 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 92a. Na konci roku 1957 bylo StB rozpracovááno celkem 6 173 osob, jako trestná činnost u aktivně rozpracovávaných osob převládala špionáž, srov. KOUDELKA, František, ref. 183, s. 73–74. Mezi lety 1951 a 1968 bylo Státní bezpečností rozpracovááno nejméně 125 000 osob, viz ŽÁČEK, Pavel; BLAŽEK, Petr, ref. 57, s. 351.

196 Fotografie je v ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 85a; svodka sledování s identifikací J. L. Fischera se nachází v ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 264a.

197 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 115a. O setkání Jakobsona s Fischerem informoval StB podle agenturní zprávy z 19. 3. 1957 také spolupracovník RYS, viz tamtéž, fol. 235a.

198 RJP 4/19.

199 Tamtéž.

200 Tamtéž.

Samotné konference komeniologů v září 1957 se Jakobson účastnil jen zčásti, jeho referát kupodivu není uveden ani v programu,²⁰¹ vystoupil totiž *první den v diskusi*,²⁰² podle vlastních záznamů měl příspěvek 23. září na téma Comenius' Conception of Slavic Spiritual History.²⁰³ Jeho referát podle zjištění pracovníků Ministerstva vnitra *dokazoval, že hodnocení Komenského, jak je prováděno u nás z marxistického hlediska, je naprosto chybné*,²⁰⁴ naopak má být v linii cyrilometodějské. Informace pochází od spolupracovníka RŮŽKA, jenž 26. září 1957 o Jakobsonově vystoupení také referoval, že svou interpretací *vlastně roztrásal a zkritisoval celou vědeckou metodu komunistů, aniž by se vyjádřil přímo*.²⁰⁵ K celkovému obrazu Jakobsonovy druhé návštěvy nepřispělo ani to, že Paul Garvin, jemuž Jakobson pozvání na konferenci zařídil, řekl podle zprávy spolupracovníka BLÍSKY z 24. září 1957 Jiřímu Daňhelkovi, že má *skoro celý týden zaplněn jiným programem, než je zasedání comeniologů*.²⁰⁶

Bezpečnost sice po rozpracování Jakobsona neměla žádný hmatatelný důkaz, jen jakési nejednoznačně interpretovatelné domněnky a náznaky, v prostoduché představitosti jejích pracovníků ale nabyly takové indicie zcela určitých a obudných rozměrů, takže souhrnná, závěrečná osmistránková zpráva z 1. listopadu 1957 o Jakobsonově druhé cestě toho roku do Československa vyznívá nesporně a nekompromisně: *Ze získaných poznatků [...] je zřejmé, že účast na konferenci komeniologů v Praze a na vykopávkách na jižní Moravě byla jen legalisací jeho cesty do ČSR a že hlavním jeho posláním, stejně jako při jeho první návštěvě, bylo plnění úkolů pro americkou rozvědku*.²⁰⁷ Měl prý otipovat (v dobovém pravopise *otypovat*) vhodné osoby, ideologicky působit, umožňovat kontakty dalším podezřelým vědcům z USA a pravděpodobně i organizovat bělogvardějskou emigraci. Formulovaná *opatření k ukončení rozpracování*²⁰⁸ znamenala na dlouho vlastně rozsudek: *Cílem ukončení je odhalit nepřátelskou činnost Jakobsona jako agenta americké rozvědky a ukázat, jakou formou americká rozvědka pracuje při ideologickém boji mezi naší vědeckou a kulturní inteligencí, a tím zabránit další nepřátelské činnosti Jakobsona [...] na území ČSR*.²⁰⁹ Na základě navrhovaných výsledků několika osob je doporučováno *ze získaných poznatků doplnit článek pro Rudé právo a připravit případně k uveřejnění i prohlášení některých osob [...]. Po zveřejnění článku doporučuji provést pohovor s akademikem*

201 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 148a–150a.

202 Tamtéž, fol. 273a.

203 RJP 1/28.

204 Závěrečná zpráva k Jakobsonovu druhému pobytu, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 273a.

205 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 221a.

206 Tamtéž, fol. 214a.

207 Tamtéž, fol. 276a.

208 Tamtéž (foliace propiskou).

209 Tamtéž (foliace propiskou).

prof. Mukařovským [...]. Cílem tohoto pohovoru bude ukázat soudruhu Mukařovskému, kdo vlastně Jacobson je [...] a dle průběhu pohovoru mu též říci i názor Jacobsona k osobě Mukařovského.²¹⁰ A konečně závěrečné opatření: Zajistit na 3. zvláštním oddělení MV, aby Jacobson nebyl více do ČSR vpuštěn.²¹¹ Už v krátké zprávě z 15. října 1957, podepsané náčelníkem oddělení 311 nadporučíkem Zajíčkem, jsou formulovány podobné kroky dalšího postupu: prošetřit Jakobsonovy styky a podle výsledků je vyslechnout, protokolárně zaznamenat Chalupceckého výpověď s Jakobsonovými výroky o československé inteligenci, podle výsledků a „agenturních zpráv“ doplnit článek pro noviny a v něm zdůvodnit, proč byl ještě jednou Jacobson vpuštěn do ČSR, a důvod, proč již příjezd do ČSR mu nebude napříště povolen.²¹²

Výsledky na StB

Následovaly tedy výsledky. V rodině V. Baschové, Jakobsonovy švagrové, byla provedena domovní prohlídka, při níž byly zabaveny módní časopisy jako Life či Look. Tři členové rodiny byli na konci listopadu 1957 předvoláni k výsledkům, který např. u Věry Baschové dne 28. listopadu trval od 7:45 do 22:15 (se dvěma přestávkami) a hned následujícího dne od 11:00 do 18:30 (s přestávkou na oběd).²¹³ J. Basch následně přišel o práci;²¹⁴ StB o něm měla i zprávy svých spolupracovníků, že se neličotivě vyjadřoval o režimu.²¹⁵ Dále jsou dochovány protokoly výsledků J. Chalupceckého, M. Mareše a S. Wollmana.

Jak vypověděl S. Wollman, Jakobson *[d]osud cítí jako Rus*.²¹⁶ Jakobsonovo vlastenectví je patrné na jeho postojích a nadějích: mluvil s nadšením o demokratizaci

210 Tamtéž, fol. 277a. Mukařovský se totiž s Jakobsonem při druhé návštěvě údajně setkal (tamtéž, fol. 273a; podle O. Sládka se však po válce setkali až roku 1968, srov. SLÁDEK, Ondřej. *Jan Mukařovský. Život a dílo*. Brno: Host, 2015, s. 358). Spolupracovník BLÍSKA hlásil 24. 9. 1957, že Jakobson se při rozhovoru s ním vyjádřil ohledně Mukařovského: *Myslím, že v této otázce je lid v Československu jednotný v názoru, že je Mukařovský svině*. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 211a.

211 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 276a (foliace propiskou).

212 Tamtéž, fol. 280a.

213 Tamtéž, fol. 294a–309a.

214 Informace spolupracovníka PÍRKA ve zprávě z 30. 4. 1958: *Basch v těchto dnech vypadl z ministerstva zahraničí spolu s Dr. Gotliebem a Dr. Kafkou*. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 29a (odstraňujeme proložený). Podle svědectví syna M. Basche se živil několik roků jako deratizátor v severních Čechách, viz VĚVODA, Rudolf, ref. 2, s. 94.

215 Jak například hlásil spolupracovník MÁŠA 7. 1. 1957, na zprávu o zvyšování cen v zahraničí Basch reagoval: *To by u nás tak otevřeně v novinách nenapsali, to by řekli, že do obchodu přichází jakostnější zboží. A když soudružka Šmejkalová chtěla jet do Itálie, tak si neodpusťil poznámku, zdali se nebojí jezdit do toho „kapitalistického pekla“*. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 37a–37b.

216 Výpověď S. Wollmana 5. 12. 1957, viz tamtéž, fol. 90a.

v Sovětském svazu, o tamější plné svobodě bádání, vyjadřoval velké naděje ohledně spolupráce velmocí²¹⁷ a posledního vývoje v Sovětském svazu,²¹⁸ kde probíhaly rehabilitace a např. P. Bogatyrev už může normálně působit.²¹⁹ Zatímco spolupracovník HUGO hlásil, že slyšel od známých o Jakobsonově názoru, že *se nevyhnutelně blíží světový konflikt*,²²⁰ podle S. Wollmana je Jakobson toho názoru, že *válka nebude*.²²¹ Harvardský profesor vyjádřil též názor, že *[d]ojde k velkým změnám a počátek bude v SSSR*.²²²

Dne 15. ledna 1958 navrhlo oddělení 311 1. odboru III. správy Ministerstva vnitřní záležitostí akce BOR do akce ÚDER, což byla operace československé rozvědky proti USA.²²³ Ukončení akce BOR tak mělo být *zaměřeno na odhalení prof. Jacobsona jako agenta americké rozvědky a odhalení, jakých rafinovaných forem používá USA rozvědka při ideologickém působení mezi naší inteligencí, a ukázat, že surrealismus [sic!] není jen protimarxistický směr v umění, ale že se jedná přímo o nepřátelskou ideologii, jejíž zanášení mezi naše kulturní pracovníky je inspirováno USA rozvědkou*.²²⁴ Akce ÚDER byla spuštěna na podzim roku 1957 a její pokračování se stejným názvem probíhalo na jaře roku následujícího. Tyto akce byly *posledními velkými kampaněmi ve stylu raných 50. let*.²²⁵ podle plánu mělo být v propagandistické části rozkryto dvacet státobezpečnostních kauz, typicky *odhalení dalších špiónážních center navázaných na zastupitelské úřady západních zemí v Praze*.²²⁶ Mediální kampaň se však nesetkala s plným úspěchem, například novináři začali chápat monstrózní odhalení jako předzvěst nového kola čistek zasahujících do nejvyšších sfér, což iniciátory akce

217 Popis Jakobsonovy cesty na zasedání komitétu slavistů ve Varšavě od S. Wollmana 22. 1. 1958, viz tamtéž, fol. 92a.

218 Výpověď J. Chaloupeckého z 2. 12. 1957, viz tamtéž, fol. 93a.

219 Zpráva spolupracovníka KARLA o Jakobsonovi předaná 7. 10. 1957, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 224a.

220 Tamtéž, fol. 244a.

221 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 92a.

222 Rozhovor mezi M. Marešem a R. Jakobsonem, jak ho reprodukoval ve zprávě ze 7. 10. 1957 spolupracovník URBÁNEK. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 329a (foliace červenou pastelkou). Jako URBÁNEK je s daným číslem svazku registrován novinář Jan Scheinost (1896–1964), viz Jmenné evidence. In: *Archiv bezpečnostních složek* [online]. [Cit. 2020-09-20.] Dostupné z: <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence>.

223 CHURAŇ, Milan, ref. 34, s. 31; srov. PACNER, Karel. *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989. Díl III. 1945–1961*. Praha: Themis, 2002, s. 488.

224 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 341a (foliace tužkou).

225 CAJTHAML, Petr. Poloprávda a lži (Propaganda a dezinformace StB). In: BABKA, Lukáš; VEBER, Václav (eds.). *Za svobodu a demokracii III. Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové: Evropské hnutí v ČR – Univerzita Hradec Králové, Ústav filosofie a společenských věd v nakl. Miloš Vognar – M&V, 2002, s. 181.

226 Tamtéž, s. 180.

vystařilo, a tak přímo ministr Barák musel nařídít usměrnění odhalených špiónů do méně exponovaných pozic a ministerstev.²²⁷ Zvláštní diskreditační pozornost byla v akci věnována tzv. *bývalým lidem*,²²⁸ což vysvětluje mimo jiné explicitní zmínění prof. J. Borovičky v chystaném novinovém článku o údajném pravém účelu Jakobsonových návštěv.

Tiskový výstup pro veřejnost v Rudém právu a reagence

Jako „převodové páky“ StB pro širokou veřejnost posloužili vybraní redaktoři. Archivní materiály StB obsahují nedatovaný a nepodepsaný návrh článku o Jakobsonových návštěvách, který měl snad sloužit jako podklad pro článek v Rudém právu, a návrh článku od redaktora Rudého práva K. Vaňka. Nakonec bylo 26. dubna 1958 v Rudém právu uveřejněno jiné znění článku z pera V. Štěpánka, v některých pasážích doslova přebírající formulace z materiálů StB vedených v akci BOR.²²⁹

Strojopis jeho článku je zachován mezi archivními materiály akce BOR.²³⁰ Jakobsonova rychlá protireakce včetně telegramu B. Havránkovi jako předsedovi Československého komitétu slavistů a dopisu akademiku Průškovi je známa.²³¹ StB musela svůj postup obhajovat i revidovat, hrozilo totiž, že Jakobson ovlivní západní slavisty, aby se nezúčastnili moskevského mezinárodního sjezdu slavistů, jak podrobněji ukážeme níže. Zároveň byla pomocí sítě tajných spolupracovníků pečlivě sledována „reagence“, dobře zmapovaná zejména na brněnské filozofické fakultě, a to hlavně zásluhou podrobné zprávy spolupracovníka KRÖGERA ze 4. května 1958²³² a zprávy spolupracovníka KOSTEČKY,²³³ a při pohovorech s některými členy československé delegace na moskevskou konferenci bylo dbáno na utváření jejich „správného“ názoru na Jakobsona.

Redaktor Rudého práva V. Štěpánek byl 28. dubna 1958 pozván k předsedovi Akademie věd ministru Z. Nejedlému. Jak uvádí zápis z III. správy 2. května 1958, Nejedlý se dotazoval na uvedený článek a hlavně se zajímal o to, kdo z ČSAV pozval Jacobsona do ČSR. Velice se zlobil nad tím, že Jacobson byl do ČSR pozván bez jeho vědomí. Prohlásil, že osoby, které Jacobsona do ČSR pozvaly, si zavolá, že jim tuto věc ostře vytkne. Soudruh Nejedlý řekl doslova: „Přesto, že jsem již starý, ukáži jim, že jsem ještě prezident ČSAV a že jsem měl být o tomto pozvání informován.“ Dále s. Nejedlý řekl, že rozhodně by nepřipustil, aby Roman Jacobson byl ČSAV do Československa

227 Tamtéž, s. 180–181.

228 Tamtéž, s. 181.

229 Shodu dokládá VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 95.

230 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 1a–7a.

231 GLANC, Tomáš, ref. 154, s. 244–258.

232 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 11a–14a, 20a–23a. Cituje ji obsáhle VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 97–99.

233 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 10a.

pozdán. Uvedl, že velmi dobře zná Jacobsona z doby první ČSR, že to byl velký nepřítel KSČ a že vždy v umění a ve vědě propagoval reakční teorie a všechny „ismy“.²³⁴ Zápis končí tím, že Nejedlému se článek v RP líbil a plně s ním souhlasil.²³⁵

Bohuslav Havránek, jemuž Jakobson hned 28. dubna poslal telegram s žádostí o odvolání článku, aby mohl ihned informovat Sovětský a Mezinárodní komitét slavistů,²³⁶ se o dalším postupu takticky radil s úředními místy. Zápis z 3. května 1958 dokumentuje, že Havránek se obrátil na vedoucího tiskového odboru Ministerstva zahraničních věcí F. Píška a že bude přijat hned náměstkem ministra s. Hájkem. Jakobson by mohl ohrozit účast západních slavistů v Moskvě: *[r]ozešle prý na všechny strany nějaký pamflet s tím, aby vědci ze Západu odmítli jet do Moskvy – upozorňují v záznamu soudruzi z Ministerstva zahraničních věcí, a proto by rádi znali k celé věci stanovisko Ministerstva vnitra. Zejména jim jde o to, jaké stanovisko zaujímáme k tomu, zda má s. Havránek na Jacobsonův telegram vůbec odpovídat.*²³⁷ Odpověď náčelníka I. správy MV, tj. rozvědky, plk. Millera ze 7. května 1958 vyznívá vyhybavě: *Na osobě Jacobsona nemáme zájem a rovněž se nemůžeme vyjádřit k tomu, zda má soudruh Havránek Jacobsonovi odpovídat. Domníváme se, že posouzení této otázky je výlučně věcí MZV, respektive institucí, které organizují mezinárodní vědecké styky.*²³⁸ Oficiální odpověď na Jakobsonův telegram byla stručná, je datována 2. červencem 1958 a podepsána akademiky Průškem a Havránkem: *we received both your wire and letter and transmitted them to the proper authorities. The case is under investigation and we shall inform you about the results.*²³⁹ Jakobson pak zveřejnil svou obhajobu 16. července 1958.²⁴⁰ Datum 2. června 1958 nese návrh dopisu 1. odboru III. správy akademiku Františku Šormovi ohledně článku v Rudém právu. Dopis je psán jako obhajoba postupu bezpečnostních orgánů. V dopise zaslaném Jakobsonem akademiku Průškovi totiž jeho autor prý přehlíží celou podstatu článku Rudého Práva [sic!], ve kterém je přímo označován, že spolupracuje s různými emigrantskými zrádci, špionážními centrály a podobnými „činiteli“ Západu.²⁴¹ V dopise jsou ovšem některé polopravdy: např. J. Valentou vyžádané knihy jsou uváděny jako příklad závadné literatury a značně zveličena je Jakobsonova zpravodajská role: *Dle našich dokumentárních materiálů [sic, -á-] je nevyvratitelnou pravdou, že pan Jakobson již v době první ČSR a okupace*

234 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 110a.

235 Tamtéž. Cituje též VĚVODA, Rudolf, ref. 2, s. 95–96, takže není pochyb, že *[p]odklady k němu poskytli a jeho konečnou redakci provedli [...] pracovníci StB* (tamtéž, s. 95).

236 GLANC, Tomáš, ref. 154, s. 234. Dne 28. 4. byl telegram přijat; Jakobson v dopise akademiku Průškovi uvádí datum odeslání 27. 4., viz tamtéž, s. 241.

237 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 109a.

238 Tamtéž, fol. 107a.

239 GLANC, Tomáš, ref. 154, s. 242.

240 Tamtéž, s. 246–252.

241 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 71a.

patřil k hlavním kádrům Ripkovy zpravodajské sítě a zásoboval jej zprávami, které pak Ripka využíval pro svou protisovětskou propagandu...²⁴² Popisován je, jak jsme se zmínili už výše, článek S. Jakobsonové „Praha a rudý táborák“. Jedná se tedy prý celkově o *závažnou a rafinovanou nepřátelskou činnost manželů Jakobsonových*, přičemž [z]apomněli, že již není rok 1938 a naše inteligence již není tou inteligencí, kterou znali z této doby.²⁴³

Jaká byla odezva na článek v akademických kruzích? Spolupracovník KRÖGER 4. května 1958 hlásil o *rozhovoru s větším počtem pracovníků z fil. fakulty v Brně*, z nichž většina byli členové strany, že článek je *považován za zcela nedoložený a nepřesvědčivý*.²⁴⁴ Uvádějí se námitky²⁴⁵ v těchto bodech: 1. Jakobson těžko mohl podniknout první cestu jako důsledek maďarských událostí, neboť byl pozván na slavistickou konferenci dlouho před nimi. 2. Proti Jakobsonovu odmítnutí místa v Saratově se připomíná osud N. Durnova a heslo J. V. Stalin ve Velké sovětské encyklopedii, kde se uvádí, že byl v této době *protiprávně a zbytečně fysicky likvidován větší počet trockistů*.²⁴⁶ 3. Proti hodnocení Jakobsonovy činnosti v Pražském lingvistickém kroužku se uvádí, že Jakobson tam byl hodnocen jako *levicový prvek* a proti jeho habilitaci hlasovali tři *pravicevě zaměřeni profesori*. 4. Spolupráce s londýnským odbojem se považuje za *prokázanou*, ale jako *protifašistická* se nehodnotí negativně. 5. *Nepřesvědčivě a bez dokladů* je vyličena Jakobsonova činnost po r. 1945. Jeho údajná snaha o navázání mladých pracovníků na americké velvyslanectví by byla spíše *dokladem Jakobsonovy zpravodajské naivity*. 6. Jakobson *nepomlouval SSSR*, i když by několikrát taková vyjádření našla v jeho okolí *pozitivní ohlas*, dokonce *vyvracel některé názory pravicevě zaměřených kolegů*. 7. Setkal se sice s *osobami temné pověsti*,²⁴⁷ ale v článku *chybí doklad*, že by s nimi chtěl navázat *protistátní či zpravodajské styky*. 8. Mezi *zaslanými knihami*, které pracovníci fakulty od Jakobsona *obdrželi*, nebyla *žádná trockistická literatura*. Jakobsonova manželka si prý *vůbec neuvědomila*, že když po odmítnutí vstupního víza *jezdila mezi Norimberkem, Mnichovem a Vídní*, jezdila mezi *třemi známými špionážními*

242 Tamtéž, fol. 72a.

243 Tamtéž, fol. 175a–176a. Výrok o československé inteligenci potvrzoval mnohokrát i Jakobson, jak uvádějí hlášení spolupracovníků StB. Spolupracovník KAREL zaznamenal 1. 10. 1957 zmínku J. Chalupeckého, že Jakobson je *zklamán naší inteligencí. Je prý nejhorší ze všech, se kterými se po roce 1945 setkal*. Negativně hodnotil vůbec celou meziválečnou generaci jako *nečestnou, obojakou, konjunkturalistickou*, kdežto u nás *chválil generaci mladou*. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 222a, 269a. Vysoké hodnocení setkání s *velkolepým vědeckým dorostem* v Československu se ozývá i v Jakobsonově dopise Havránkovým z 25. 2. 1957 a akademikům J. Böhmovi a J. Průškovi z téhož data, viz HAVRÁNKOVÁ, Marie; TOMAN, Jindřich, ref. 147, s. 93–94.

244 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 11a.

245 Cituje je VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 97–99.

246 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 11a.

247 Tamtéž, fol. 12a.

centry.²⁴⁸ Pracovník z Ministerstva vnitra k tomu červeně připsal: *dát 1. odboru – jedná se o názory, které rozšiřuje Havránek*.²⁴⁹ Situace B. Havránka nebyla jednoduchá: o měsíc později, 9. června 1958, hlásil spolupracovník KRÖGER poznatky z rozhovoru s doc. Bořivojem Novákem, jenž s Havránkem o článku mluvil. Havránkovi prý sdělil soudruh Václav Kopecký, že *naše bezpečnostní úřady mají proti Jakobsonovi velmi kompromitující materiál, se kterým seznámí čsl. delegaci nebo aspoň jejího vedoucího před odjezdem do Moskvy*. V dalším rozhovoru sdělil doc. Novák, že prý čsl. úřady mají podle Havránkova sdělení k dispozici magnetofonový záznam Jakobsonova rozhovoru s americkým velvyslancem v ČSR, se [sic, ze] souvislosti usoudil pramen, že i tuto zprávu měl akademik Havránek pravděpodobně od soudruha Kopeckého. Tato zpráva je známa zatím 4 lidem na fakultě.²⁵⁰ K tomu hlášení připsal pracovník Ministerstva vnitra červeně s. *náměstek – doporučuji informovat s. ministra*.²⁵¹ Havránek měl zřejmě jisté nepříjemnosti, podle hlášení spolupracovníka BUDÍNSKÉHO z 16. května 1958 aféra ohrožuje i jeho rektorství na Vysoké škole ruského jazyka.²⁵² Jak vypověděl P. Sgall 22. května 1958, měl Havránek ohledně článku jednat na Ministerstvu zahraničních věcí a žádal o přijetí také u ministra vnitra Baráka.²⁵³ Je zřejmé, že Jakobsonova aféra se dotýkala nejvyšších akademických i politických míst (v této souvislosti ještě dodejme, že kvůli vyřízení problémů s Jakobsonovým pasem byl podle S. Wollmana informován ministr školství Kahuda).²⁵⁴ Zároveň tato jednání ilustrují styky akademika Havránka – ten nebyl bezpečnostními orgány v akci BOR vůbec vyslýchán – a jeho obratnost v jednání, když o oficiálním pozvání Jakobsona Československou akademií věd vůbec neinformoval jejího předsedu Z. Nejedlého. Po zveřejnění článku v Rudém právu Nejedlý podle výpovědi redaktora Štěpánka z 2. května 1958 v reakci

248 Tamtéž, fol. 12a–13a. Dále zpráva uvádí, že na otázku, proč byl článek vzhledem k neprokázanosti Jakobsonovy protistátní činnosti napsán, pracovníci nenacházejí odpověď, akademik Wollman soudí, že se jedná o přerušení styků s americkou slavistikou. Mezi komunisty na fakultě převládá názor, že článek měl být buďto řádně doložen, nebo že neměl vůbec vyjít (fol. 13a). Druhou velkou otázkou byla Jakobsonova účast na moskevském kongresu: nedostane-li vízum, bude to prakticky znamenat, že účast odmítne většina slavistů ze západních zemí a Jugoslaviie, kteří jsou povětšinou jeho osobními přáteli, a že této situace bude vydatně využito kapitalistickou propagandou... (fol. 13a). Pokud Jakobson vízum dostane, asi do Moskvy pojedí (jen dr. Jeřábek soudil, že ze strachu před zatčením nepojede) a jeho účast v Moskvě by pak zcela znehodnotila a zesměšnila negativní postoj zaujatý vůči němu našimi úřady (fol. 13a). Jakobson už přitom měl oficiální pozvání Akademie věd SSSR a rady ministrů, jak udal spolupracovník BLÍSKA, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 213a.

249 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 19a.

250 Tamtéž, fol. 67a.

251 Tamtéž, fol. 67a.

252 Tamtéž, fol. 27a. Havránek byl rektorem Vysoké školy ruského jazyka v letech 1953–1961.

253 Tamtéž, fol. 63a–64a.

254 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 335a (foliace tužkou).

na článek slíbil, že si Havráňka zavolá a bude s ním hovořit, proč bez jeho vědomí Jacobsona do ČSR pozval.²⁵⁵

J. Vachka upozornil na článek v Rudém právu, jenž se stal na fakultě známým během sobotního dopoledne,²⁵⁶ asistent Miroslav Beck. Informátor KOSTEČKA 28. dubna 1958 hlásil, že na dotaz J. Vachka, jakého je článek zaměření, odpověděl [Beck], že velmi negativního, načež prof. Vachek poděkoval za upozornění.²⁵⁷ V. Machek pronesl, že on sám se vždy diferencoval od Jacobsona a že nebyl „jako ostatní páni, kteří za Jacobsonem běhali“.²⁵⁸ Doc. Závodský nechal vyřadit z tisku zprávu o Jakobsonově návštěvě na fakultě, která měla vyjít ve fakultním časopise.²⁵⁹ J. Ludvíkovský, jak hlásil spolupracovník RYS 4. května 1958, vyprávěl, jaký poplach článek vzbudil. *Teprve prý po článku v RP si [...] jasně uvědomil, že v chování Jacobsona bylo dosti podezřelého [...]. Teprve nyní [...] chápe mnohé z toho, co za návštěvy Jacobsonovy mu jasně nebylo, ale co se mu zdálo již tehdy podivné.*²⁶⁰ Proto teď Ludvíkovský ani nevyhledal v Praze prof. Borovičku, který je v článku negativně zmíněn.

Prof. J. Borovička (nar. 1885),²⁶¹ jemuž se jako věrnému příteli Huberta Ripky podařilo v roce 1948 vynést z přísné strážné ministerské vily četné závažné písemnosti i některé knihy, jež později poslal Ripkovi do zahraničí,²⁶² si o článku přišel 6. května 1958 popovídat přímo do redakce Rudého práva. Zavolal redaktora Štěpánkovi, který to oznámil Ministerstvu vnitra, takže rozhovoru se zúčastnil inkognito i nadporučík J. Pátík. Podle záznamu o pohovoru sepsaném dne 7. května 1958 se prof. Borovička, vězněný v 50. letech a propuštěný na amnestii, dostavil s tím, že nemá v úmyslu nějak protestovat proti uveřejněnému článku a také že nechce popírat, že se sešel s Romanem Jakobsonem [...], že však tyto styky pokládal za naprosto nezávadné, neboť Jakobson byl oficiálně pozván, nelze jej tedy ztotožňovati s nepřátelskou činností amerického profesora.²⁶³ Po upozornění, že se s Jakobsonem sešel nejen na

255 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 110a. Role B. Havráňka v těchto letech nebyla jen pozitivní. Jsou známy negativní případy jeho působení na fakultě i jeho dobovými klišé prosycený článek v Rudém právu z 11. června 1950 o obžalovaných v procesu s Miladou Horákovou, k tomu srov. CHROMÝ, Jan. Demokratizace spisovné češtiny a ideologie jazykové kultury po roce 1948. In: *AUC Philologica. Slavica Pragensia* 3/XLII, 2014, s. 80.

256 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 10a.

257 Tamtéž, fol. 10a.

258 Tamtéž, fol. 10a.

259 V Československu nebyly vytištěny ani Jakobsonovy přednášky z prvního pobytu a z tisku byl vyrazen i článek „Husitská revoluce a její dědictví“, odevzdaný do Nového života, jak uvádí výpis z denní zprávy č. 163 z 16. 8. 1957, srov. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 143a. Do stoupy šel později i již vytištěný soubor Jakobsonových studií, viz např. KULDANOVÁ, Pavlína, ref. 6, s. 102.

260 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 26a; VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 96.

261 K jeho osudům viz LACH, Jiří. *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*. Praha: Academia, 2010.

262 TOMEŠ, Josef. Hubert Ripka známý i neznámý. In: RIPKA, Hubert, ref. 48, s. 16.

263 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 61a.

oficiálním fóru, jak tvrdil, ale také v kavárně Slavia, se částečně stáhnul a nakonec odcházel po hodinovém pohovoru s tím, že *byl celým článkem rozrušen a chtěl si o věci s někým prohovorit* [sic], znovu ujišťoval, že nemá nic společného s činností Jakobsona, a zdůvodňoval to tím, že v opačném případě by již bezpečnost [sic, B-] dávno věc prošetřovala, a doporučoval, aby novináři napříště zvážili, jestli je nutné, aby v takové souvislosti psali i o lidech jeho věku.²⁶⁴

Přes Krajskou správu Ministerstva vnitra v Olomouci přišla od spolupracovníka TÝNECKÉHO zpráva o postoji Rudolfa Zimka, s nímž se spolupracovník náhodně setkal 1. května 1958: podle něho prý Jakobson knihy neposílal, *prý je na to příliš chytrý, než aby to dělal sám, sice prý se stovkami lidí mluvil, ale nikoho a nic nekritisoval. Jemu prý se zdá celá záležitost propagačně nafouknutá a mohla by dosti uškodit. Soudruzi z Rudého práva by si měli dobře rozmyslet, co tam uveřejňují*. Podle Zimka se tím bude stejně zabývat ÚV KSČ.²⁶⁵

P. Sgall podle záznamu z pohovoru dne 22. května 1958, vypracovaného nadporučíkem J. Pátikem, osobně pokládá článek za jisté zadostiučnění pro svou osobu,²⁶⁶ situace mezi vědeckými pracovníky je různá: mladší jej pokládají za správný, starší – především Havránek, Bělič, Průšek a Horálek – *se snaží si věc blíže osvětlit a nepokládají dané* [sic!] *argumenty za dostačující*. Mají obavy, aby nebyl nějak narušen sjezd slávistů [sic!] v Moskvě,²⁶⁷ Bělič a Horálek se obávají dalších nepříjemností. U studentů jsou nejasnosti, kdo vlastně tedy Jakobson je. Podle zápisu P. Sgall doporučuje, *budou-li akademik Havránek a další pozvání* [sic!] *na MV k vyjasnění úlohy Jakobsona, aby byl též pozván i předseda ZO KSČ na filologické fakultě s. Forst Vladimír, aby pak mohla být osoba Jakobsona vyjasněna všem vědeckým pracovníkům ústavu. Mnozí z nich pojedou na světový sjezd slávistů* [sic!] *do Moskvy a bude nutné, aby i tam se dovedli postavit na správné stanovisko, protože bude snaha i tam Jakobsona případně obhajovat*.²⁶⁸

Když J. Mukařovskému došel od Jakobsona dne 29. května 1958, tj. po zveřejnění článku, telegram o sdíleném smutku nad smrtí V. Nezvala, považoval to Mukařovský za *provokaci*.²⁶⁹ Originál telegramu byl odevzdán a je dochován v archivu StB.²⁷⁰

Podle Michala Mareše (bývalého přítele Franze Kafky a údajně prvního poúnorového politického vězně, v novotnovské éře vydal veřejné svědectví o svém věznění),²⁷¹ jak hlásil spolupracovník RŮŽEK 4. května 1958, má článek v Rudém právu jen odstrašit, avšak Heřman Tausík je *velmi zneklidněn tímto článkem a nosí*

264 Tamtéž, fol. 62a.

265 Tamtéž, fol. 16a.

266 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 63a. Srov. též VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 96.

267 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 64a.

268 Tamtéž, fol. 64a.

269 Tamtéž, fol. 17a.

270 Tamtéž, fol. 18a; VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 93.

271 Podrobněji viz KRATOCHVIL, Antonín, *Žaluji II*, ref. 16, s. 24; TIGRID, Pavel, ref. 30, s. 209.

ho u sebe.²⁷² Jiný Jakobsonův „styk“ Terezie Freundová, tchyně bývalého sovětského velvyslance v ČSR Alexandra J. Aroseva, jenž byl, stejně jako jeho manželka, v SSSR popraven a s nímž se Jakobson také znal, byla podle hlášení spolupracovníka RŮŽKA ze 4. května 1958 článkem *velmi znepokojena*, snad *se půjde po „stárých partajních věcech z první republiky“*.²⁷³ Obavy z nepříjemností měli i manželé architekti Machoňovi, jak hlásil spolupracovník KAREL 28. května 1958.²⁷⁴ Kamila Jiroudková, jejímuž manželovi přišly z USA knižní zásilky, říkala podle hlášení spolupracovníka PAVLY z 5. května 1958, že Rudému právu bylo vytknuto Ministerstvem zahraničních věcí publikování článku v oficiálním tisku, článek si od V. Štěpánka zřejmě někdo objednal, panuje prý velké rozhořčení a nedá se to takto dělat.²⁷⁵

Dnem 4. května 1958 je datován záznam o pohovoru se S. Wollmanem v souvislosti s článkem v Rudém právu. Podle něj *bylo přijato zveřejnění činnosti Jakobsona v ČSR celkem bez nějaké sensace, plně v duchu závěru článku*.²⁷⁶ Někteří pracovníci podle něj nevědí, jak dále postupovat a zda je to signál k omezení styků. S. Wollman jim vysvětlil, že styky omezovat nemají a mají být ostražitější při styku s cizinou. Nikdo z pracovníků podle něj o správnosti článku nepochyboval. S. Wollmanovi *byly ukázány závěrem některé dokumenty o dřívější činnosti Jakobsona z doby okupace s Jakobsonovým protisovětským stanoviskem, abychom jej upevnili v názoru, že Jakobson je skutečným nepřítelem lid. dem. zřízení u nás a nepřítelem SSSR, a aby dovedl sám vědecké pracovníky o tomto přesvědčit*.²⁷⁷

Jakobson reagoval na článek v Rudém právu obsáhlou písemnou obhajobou 16. července 1958. Podle jeho tvrzení zasílal on všechny zásilky svým jménem, upozorňuje na to, že J. Valentovi poslal dvě politické knihy na jeho výslovnou žádost. Odmítá, že by se měl snažit získat politické informace, vypracovat plán na ideologické ovlivňování československé inteligence, snažit se zainteresovat mladé vědce na styk s americkým velvyslanectvím, získat pozvání do Československa na vlastní žádost nebo se málo účastnit komeniologické konference. Objasňuje historii vzájemného vztahu s S. K. Neumannem, básník svá prohlášení o Jakobsonovi odvolal, a dokonce měli úmysl se setkat v roce 1957 při Jakobsonových návštěvách. Pokud jde o činnost pro H. Ripku, přiznává Jakobson, že psal členům exilové vlády, ale očividnou dezinterpretaci orgánů III. správy, jež se týkala údajného Jakobsonova působení v listopadu 1941 v Oslu a kterou převzalo do článku Rudé právo, vyvrací poukazem, že z Norska odjel v dubnu 1941 a v listopadu už byl dávno v USA. Odmítá i udržo-

272 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 30a.

273 Tamtéž, fol. 32a.

274 Tamtéž, fol. 24a.

275 Tamtéž, fol. 33a.

276 Tamtéž, fol. 65a.

277 Tamtéž, fol. 65a–66a.

vání politické korespondence s Londýnem za amerického pobytu (osobní korespondence je ve fragmentech dochována).²⁷⁸ Jakobson se bránil i v americkém tisku.²⁷⁹

Hrozba, že by se západní slavisté nemuseli kvůli Jakobsonovu případu na protest zúčastnit mezinárodního sjezdu slavistů v Moskvě, to byl podle všeho, jak usoudil Rudolf Vévoda, pro československou Bezpečnost a mocipány *hlavní důvod, proč nakonec převážil méně konfrontační postoj. Nebylo by to ovšem myslitelné, kdyby se za Jakobsona nebrala alespoň část tehdejší vědecké obce a kdyby jejím argumentům nedopřáli sluchu někteří realističtější uvažující představitelé bezpečnostního a státního aparátu, kteří si začínali zvolna uvědomovat kontraproduktivnost celé akce.*²⁸⁰ U širitelů strachu tedy jednoduše zvítězil strach z případné důtky od vrchnosti z Moskvy.

Intermezzo: spolupracovníci KRÖGER, BLÍŠKA a další

Pod krycím jménem KRÖGER je v evidencích StB zachycen germanista FF brněnské univerzity PhDr. Miroslav Beck (1928–1982?).²⁸¹ Jeho spolupráce je šířeji známa, jak lze usuzovat ze stručné poznámky k jeho osobě v popisu historie katedry germanistiky FF UP v Olomouci, v níž se kromě informace o jeho dojíždění do Olomouce z Brna uvádí: *Byl agentem tajné služby, čímž se nijak netajil. Upil se k smrti.*²⁸² Postava M. Becka je temná a tragická. Zachovalo se torzo jeho proskartovaného svazku tajného spolupracovníka se signaturou TS-643807 MV, a to v podobě zfilmované v 80. letech na mikrofiš. Jako tzv. materiál trvalé hodnoty se ve zfilmované podobě uchoval i rukopisně podepsaný závazek spolupráce, sepsaný v Brně 29. září 1955 (fol. 17a, zvoleno krycí jméno Stanislav KRÖGER), podepsané prohlášení o mlčenlivosti s datem 6. srpna 1953, rukopisná a podepsaná žádost o spolupráci s orgány státní [sic, S-] bezpečnosti (fol. 41a) z 13. srpna 1953 a další podepsaný závazek ke spolupráci z 21. srpna 1953 (fol. 43a; na přilehlém nefoliovaném snímku ve formuláři zvoleno krycí jméno HANA – tento svazek byl založen v Liberci za Beckova působení v Jablonci nad Nisou a byl se svazkem spolupracovníka KRÖGERA sloučen, viz fol. 31a).²⁸³ Upozorňujeme čtenáře, že judikatura českých

278 GLANC, Tomáš, ref. 154, s. 253–258.

279 Podle dopisu J. Průškoví, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 60a.

280 VÉVODA, Rudolf, ref. 2, s. 96.

281 Viz *Registrační protokoly útvarů StB s celostátní působností* (v doméně www.upn.gov.sk), vyhledáno přes portál na adrese <<https://www.ibadatelna.cz>> dne 18. 6. 2019. Krycí jméno KRÖGER nás může upomínat na novelu Thomase Manna *Tonio Kröger* (1903) nebo na jméno druhé manželky Heinricha Manna Nelly Krögerovou. Rodině Mannových se věnuje publikace *Exil und Asyl. Antifaschistische deutsche Literatur in der Tschechoslowakei 1933–1938* (1981), na niž se Miroslav Beck podílel.

282 Viz O katedře. In: *Katedra germanistiky FF UP* [online]. [Cit. 2019-06-18.] Dostupné z: <https://germanistika.upol.cz/o-katedre/>.

283 Viz ABS, f. Svazky tajných spolupracovníků (TS), arch. č. TS-643807 MV (všechna folia v pasáži o M. Beckovi se vztahují k tomuto svazku, není-li uvedeno jinak).

soudů neuznává takové materiály, byť by byly napsány vlastnoručně, jako autentické, neboť se nedochovaly v papírové podobě, a nelze tudíž grafologickou expertizou ověřit pravost písma, můžeme proto tvrdit pouze to, že M. Beck byl registrován v registračních protokolech jako agent.

V souvislosti s návštěvou R. Jakobsona nás zajímá působení M. Becka v 50. letech na brněnské universitě, protože odtud jsou v akci BOR zachovány relevantní zprávy spolupracovníka KRÖGERA. Návrh na vázání M. Becka je datován 27. zářím 1955 (fol. 13a) a schválen byl o den později (fol. 10a). Píše se v něm mimo jiné, že Beck byl v říjnu 1949 [...] vyloučen z KSČ v souvislosti s existencí protinezvalovského pamfletu na filosofické fakultě KU v Praze, jelikož k tomuto pamfletu nedovedl zaujmout správné stanovisko a projevil nedostatek bdělosti (fol. 11a). Správné stanovisko už uměl zaujmout v roce 1955: studentka Viola Fischerová, dcera J. L. Fischera (tehdy rozpracovávaného 1. odd. 3. odboru KS MV v Brně), mu přinesla politicky závadnou báseň prý od J. Zahradníčka, Beck se na doporučení nově získaného informátora KOSTEČKY poradil na krajské správě Ministerstva vnitra a byl ochoten zjistit o básni další informace. Uspěl, zjistil, že další opis věnovala Fischerová Vladimíru Holanovi (vše fol. 11a–12a). Beck měl být podle návrhu na vázání využit kromě Fischerové také pro aktivní rozpracování Dušana Jeřábka a Milana Kudělky, oba už byli tehdy rozpracovávaní 5. odd. 3. odboru KS MV. *Jak jsem dále zjistil, má BECK možnost vzhledem k svému služebnímu styku rozpracovávat pedagogické pracovníky na filosofické fakultě MU v Brně, kteří jsou vedeni v operativní základně* (fol. 12a), píše dále v návrhu Dalibor Veselý, zástupce náčelníka 4. odd. 3. odboru. Má jít konkrétně o Josefa Hrabáka, jenž je *podezřelý z nepřátelské činnosti v KSČ* (fol. 12a), a Jaroslava Bauera, jenž se jeví jako *reakčně zaměřená osoba k lid. dem. zřízení* (fol. 13a). Zpráva o vázání M. Becka (coby informátora) je datována 29. zářím 1955 – vše proběhlo v budově krajské správy Ministerstva vnitra podle plánu a *nebylo zapotřebí žádných úchylek* (fol. 16a). Mezi KRÖGEROVÝMI prvními úkoly bylo navázat užší styk se Z. Kudělkou a navštívit ho v jeho bytě (fol. 15a). Pracovníci vnitra si prověřovali Beckovu minulost v Jablonci nad Nisou, kde pracoval po jistou dobu jako knihovník (fol. 28a). V odpovědi se píše, že Beck tam byl vázán (jako informátor, viz fol. 32a) do akce StB MUSEUM, ale vyrazil vše dalším osobám a měl velmi špatnou pracovní morálku (fol. 16a), navíc *velmi rád vyhledával milostné styky i s vdanými ženami, které za ním docházely často až do bytu* (tamtéž).

Jako spolupracovník krajské správy MV Liberec s krycím jménem HANA usku-tečnil s pracovníky Ministerstva vnitra *deset schůzek, při nichž spolupracovník úkoly plnil* (fol. 79a). Jako spolupracovník na FF MU, kam nastoupil v roce 1955, usku-tečnil *142 schůzek, na které chodí pravidelně a včas. Úkoly plní svědomitě a přesně a jeho zprávy jsou hodnověrné. Na odměnách mu bylo vyplaceno 534,- Kčs. Spolu-pracovník předal celkem 121 zpráv [...]. Na základě podaných zpráv nebyla prováděna žádná realisace. Bylo však provedeno několik profylaktických opatření jako vyloučení ze studia reakčně založeného posluchače Perky, zprávy KV-KSČ o reakčním zaměření*

pedagogů a ověřen spolup. [spolupracovník] BRODSKÝ jako alibista, t. č. s tímto ukončena spolupráce. Spolupracovník byl zaměřován k rozpracování reakčních pedagogů na fakultě, z nichž někteří byli rozpracováni v operativních svazcích [...] nebylo zjištěno, že by byl dekonspirován (fol. 79a–80a).

Zapojení M. Becka alias KRÖGERA do sledování R. Jakobsona potvrzuje kromě zpráv v Jakobsonově svazku také informace ve svazku M. Becka. V přehledu Beckových zahraničních styků je uvedeno, že navázal styk s Jakobsonem, *známým trockistickým profesorem z USA, při jeho návštěvě filosofické fakulty v Brně v říjnu 1957. Tohoto doprovázel vlakem z Brna do Prahy. K navázání tohoto styku byl úkolován (fol. 82a).* Přímý styk M. Becka s Jakobsonem je dosvědčen i ze zpráv v Jakobsonově svazku, které jsme citovali výše, mimo jiné je v něm zachována podrobná zpráva od KRÖGERA o Jakobsonově cestě vlakem do Prahy, na níž ho doprovázel explicitně zmíněný M. Beck.²⁸⁴

Spolupracovníka však na fakultě provázely skandály. V jeho svazku je například dochováno hlášení z Veřejné bezpečnosti z listopadu 1960, kdy měl na FF sexuálně obtěžovat svou známou (fol. 83a). V rukopisném prohlášení, podepsaném jménem Stanislav KRÖGER, se na konci ledna 1960 pisatel vyjádřil: *Jsem vděčen orgánům MV za blahovolné posouzení a projednání případu a doufám, že budu moci intensivnější spolupráci tuto svou vděčnost projevit (fol. 85a).* O tři a půl roku později ale došlo z podnětu StB k přerušení spolupráce – důvod je v záznamu z 2. května 1963 popsán takto: *Spolupracovník A [agent] KRÖGER se dne 27. 4. 1963 dopustil mravní závady s posluchačkou Filosofické fakulty v Brně. V důsledku toho, než případ bude vyšetřen, byl mu zakázán přístup na pracoviště [...]. Dne 1. 5. 1963 se A KRÖGER pokusil o sebevraždu, po lékařském zákroku se jeho zdravotní stav zlepšil. Navrhuje se tedy přerušit spolupráci, pouze dle vhodnosti udržovat občasný styk k posouzení, zda bude nutné ukončit spolupráci, nebo využití jeho při změně jeho pracovního zařazení (fol. 110a).* K 1. červenci 1963 Beck ukončil pracovní poměr na brněnské FF a ucházel se o místo v Praze – brněnská StB napsala pražským kolegům, aby pokud možno při přijetí do zaměstnání zaintervenovali (fol. 116a).

V dalších letech se M. Beck dostal do Akademie věd NDR. I tam byl ve styku s pracovníky Ministerstva vnitra, konkrétně byl kontaktován berlínským pracovníkem rozvědky, a to na pokyn pražské centrály (fol. 157a). Podle zprávy československé rozvědky se stal KRÖGER v Berlíně objektem zájmu cizí rozvědky, byl také ve styku s východoněmeckou Stasi (fol. 160a–161a), jež si s našimi rozvědčíky vyměňovala informace v tomto případě. Československá rozvědka pojala podezření, že KRÖGER je dvojítm agentem (byla varována též od Stasi, fol. 169a), a chtěla ho v zahraničí opakovaně, poprvé na podzim 1968, sledovat i pomocí operativní techniky, což se nezdařilo (fol. 162a, 164a). Ani v Berlíně se KRÖGER nevyhnul sexuálním nabídkám jiným osobám (fol. 165a) a nemírnému pití alkoholu

284 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 237a–240a.

(fol. 169a). Na závěr zprávy datované 22. listopadu 1969 z Berlína českoslovenští rozvědčíci konstatují, že se *podařilo prokázat neseřisnost* [sic] KRÖGRA (fol. 165a) a že byly zjištěny náznaky jeho spojení s cizími rozvědkami, takže *[j]e nadále neúnosné, aby byl veden v síti rezidentury* (fol. 166a) v Berlíně. Navrhuje se ukončit spolupráci. O pár měsíců později, 24.–27. února 1970, se uskutečnily v Berlíně dvě schůzky KRÖGERA s orgány Ministerstva vnitra. Styk s ním neměl být přerušen úplně, ale už neměl být aktivně využíván berlínskou rezidenturou čs. rozvědky, naopak měl být využit v akci StB VĚRA. Při rozhovoru uvedl další lidi kolem *zájmové osoby Jar. Šabaty* (fol. 161a), mimo jiné Olega Suse, na něž přislíbil vypracovat *charakteristiky a hodnocení* (fol. 161a). Ohledně požadavků pracovníků StB, jak dále postupovat, *projevil jednoznačný souhlas* (fol. 161a).

Konečně 1. dubnem 1971 je datován *návrh na ukončení spolupráce se spolupracovníkem KRÖGREM* (fol. 211a). V rámci spolupráce s krajskou správou StB Brno byl činný v letech 1955–1964 (jeho negativní stránkou bylo už tehdy *pítí alkoholu a vyhledávání různých milostných zápletek se ženami*, fol. 211a), načež byl převzat v roce 1964 centrálou Ministerstva vnitra – II. správa MV ho řídila v letech 1964–1967. V roce 1967 se oženil se státní příslušnicí z NDR a byl zaměstnán v německé Akademii věd, kde působil i v době psaní návrhu (fol. 212a). Byl předán berlínské rezidentuře čs. rozvědky, přičemž při cestách do ČSSR s ním orgány MV udržovaly styk i na domácí půdě (fol. 212a). KRÖGERŮV spis měl být uložen do archivu na deset let (tamtéž). Pokud jde o přerušení spolupráce, KRÖGER *sám dával najevo správnost tohoto rozhodnutí* (zápis ze 16. dubna 1971, fol. 212b). Kapitola jeho spolupráce s StB se uzavřela. K červnu téhož roku se vztahují v memoárech bohemisty Milana Jelínka slova: *Z Berlína, kam se uchýlil po odborných a politických skandálech, začal zajíždět do Brna Miroslav Bek* [sic], *aby posílil novou vrchnost*.²⁸⁵

Jiným čilým spolupracovníkem StB, jehož zprávy se hojně objevují v akci BOR, zaměřené na R. Jakobsona při jeho československých návštěvách, je BLÍSKA (též BLISKA), spolupracovník s reg. číslem 505. S krycím jménem BLYSKA, reg. č. 505, je v seznamech registrován Jaroslav Černý Mittelman, nar. 23. září 1914.²⁸⁶ Používal řadu jmen: Jaroslav/Moric Černý, Jaroslav/Moric Dedinský, Jaroslav/Moric Mittelman. Jako agenta StB s krycím jménem BLÍSKA identifikuje Mittelmanna-Dedinského také M. Zavacká.²⁸⁷

Moric Mittelman Dedinský (1914–1989) byl slovenským literárním a divadelním kritikem a překladatelem židovského původu. Studoval v letech 1933–1939 slavistiku a germanistiku v Bratislavě a v Praze, v letech 1949–1953 byl vězněn (kvůli

285 JELÍNEK, Milan, ref. 126, s. 353.

286 Viz KS ZNB – *Správa ŠtB Bratislava (Séria: TS)*, vyhledáno přes portál <ibadateln.cz> dne 27. 6. 2019. Svazek byl ukončen 7. 11. 1966, viz <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?ty-p=kraj&kniha=90&strana=54&zaznam=83143>.

287 ZAVACKÁ, Marína, ref. 2, s. 865.

trockismu), překládal mimo jiné z němčiny Heineho a Goetha.²⁸⁸ BLÍSKA v reprodukci rozhovoru s Jakobsonem dne 24. září 1957 prozrazuje o sobě informace, které samy nasvědčují ztotožnění s Mittelmannem (vyšel mu překlad Heineho, vyjde Goethův Faust,²⁸⁹ byl několik let vězněn atd.; některé jeho zprávy jsou ve slovenštině, byl veden KS MV Bratislava, ve zprávě z 23. září 1957 se uvádí, že potkal svého bývalého učitele Šmilauera).²⁹⁰ Za války se dokonce Mittelmann vydával za Václava Černého (používal též jméno Jaroslav Černý), jak romanista barvitě popsal ve svých pamětech.²⁹¹ Přestože byl Mittelmann židovského původu a vědělo se to o něm, stal se načas v letech 1943–1944 hlavním kritikem Lidových novin a byl tak podle V. Černého *pasovaným hlasatelem kolaboračního optimismu*.²⁹² BLÍSKA informoval vydatně a ochotně, mimo jiné o E. Paulinym (jehož *činnost nemůže být označena jako pokroková a marxistická*), L. Novákovi, J. Čaplovičovi, J. Hrabákovi, P. Garvinovi, J. Dieškovi či K. Šimončičovi.²⁹³ BLÍSKA byl Jakobsonovým přítelem.²⁹⁴ V jednom ze zachovaných svazků týkajících se M. Mittelmanna se mimo jiné uvádí, že

288 Srov. Móric Mittelmann Dedinský na adrese <<http://www.litcentrum.sk/slovenski-spisovatel/moric-mittelmann-dedinsky>>, cit. 2015-07-20.

289 O překladu mimo jiné píše Mittelmann své manželce 5. 8. 1950, že první díl Fausta je zcela hotov a že Goethe mu zmírňuje tehdejší těžké chvíle, viz ABS, f. Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), arch. č. MNB-96 (Černý Jaroslav, sv. č. 5), fol. 53a. Dále píše: *Vraciam sa opäť k Faustovi, lebo mám z tej práce radosť [...]. Najmä som rád, že sa mi podaril preklad plastický, s rečou ľudovou, jasnou, srozumiteľnou, ozaj tak, jak to chcel Goethe* (fol. 53b).

290 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 206a, 208a, 210a.

291 ČERNÝ, Václav. *Křik Koruny české. Paměti 1938–1945. Náš kulturní odboj za války*. Brno: Atlantis, 1992, s. 356.

292 Viz VEČEŘA, Pavel. *Žurnalisté mezi zradou a kolaborací. Moravská novinářská kolaborace před Národním soudem*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 143.

293 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 214a–220a, cit. z fol. 216a.

294 Jakobson ho oslovuje *milý příteli* s tím, že pro něho má *vždy čas* – viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 206a, 207a. Spolu znali i L. Novomeského a V. Clementise, o rehabilitacích Jakobson BLÍSKOVI řekl: *To je neslýchaná věc. ČSR je jedinou zemí, kde se nic, ale pranic ve věcech skuteční [sic!] rehabilitace nedělo. Ani Vlado Clementise nerehabilitovali a to je opravdu svinstvo*. ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 209a. Pravděpodobně se Jakobson poznal i s G. Husákem, souhrnná zpráva StB o Jakobsonových návštěvách z 3. 2. 1958 dokonce říká, že byl *důvěrným přítelem* (ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-3, fol. 81a). Laco Novomeský o Husákovi podle BLÍSKOVA hlášení z 25. 2. 1957 řekl: *Ja viem, že Husák je vinovatý tisícmi chybami a omylmi a povahovými vlastnosťami, ale nemyslím, že by vedome a zámerné bol nepriateľom* (ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 93a). Novomeský, jenž byl tehdy ještě po propuštění z vězení v podmínce, napsal na konci dubna 1958, ihned po uveřejnění článku o Jakobsonovi v Rudém právu, dopis ministru vnitra R. Barákovi, předem se bránící, že žádné zázilky diverzního obsahu nedostal a že v rozhovorech s Jakobsonem nepadlo ani slovo mimo problematiku literární, viz ZAVACKÁ, Marína, ref. 2, s. 868; DOSKOČIL, Zdeněk. Ladislav Novomeský – občan druhé kategorie. *Tvorba. Revue pre literatúru a kultúru* 1/XXX (XXXIX), 2020, s. 23.

v roce 1933 se nechal zapsat na FF v Bratislavě, ale tu nedokončil a začal psát do časopisu vedeného Laco Novomeským.²⁹⁵ Dodejme, že mezi společnými známými s Jakobsonem z období první republiky byl též V. Clementis, uvedený mezi Mittelmannovými styky.²⁹⁶ Mittelmann prožil dramaticky období války: podařilo se mu dostat z koncentračního tábora, v roce 1944 byl ale zatčen gestapem a na počátku roku 1945 odvezen do Terezína a pak do koncentračního tábora Flossenbürg.²⁹⁷ Přezil pochod smrti. Už 10. března 1948 byl zatčen StB, následně propuštěn,²⁹⁸ znovu zatčen byl v říjnu 1949 a byl ve vazbě až do února 1953 (fol. 9a–10b), přičemž *počas svojej väzby vykonal veľmi platné služby pre bezpečnosť [sic, B-] a v tejto svojej činnosti i teraz pokračuje* (fol. 10a), stojí v tajné zprávě krajské správy Ministerstva vnitra Bratislava z 25. prosince 1953. Mittelmannův pražský byt připadl Bedřichu Geminderovi (fol. 51b). V srpnu 1956 napsal Mittelmann, že byl ve vazbě zadržován v souvislosti s odhalením Rajka a jeho čs. spolupracovníků, a požádal o rehabilitaci (fol. 21a), v květnu 1957 psal přímo ministru vnitra Barákovi (fol. 35a). V záznamu z 15. listopadu 1957 se uvádí, že podle náčelníka správy Ministerstva vnitra v Bratislavě koná Mittelmann-Černý i jeho manželka velmi cenné služby pro tamnější [sic!] krajskou správu, proto by bylo vhodné, aby jeho žádosti na odškodnění bylo vyhověno (fol. 58a). Tak se i stalo a Mittelmannovi bylo vyplaceno 20 tisíc Kčs (fol. 60a–60b).

O Mittelmannovi a příčinách jeho dlouhého věznění bez soudu vydal svědectví také proslulý ruzyňský vyšetřovatel StB Bohumil Doubek v 50. letech ve své vlastnoručně psané výpovědi z vyšetřovací vazby v srpnu roku 1955²⁹⁹ (o jeho přímém kontaktu s Mittelmannem existují i archivní svědectví, např. povolení návštěvy či návrh na propuštění):³⁰⁰ podle něj jde o případ příznačný pro vyšetřování na počátku 50. let. Po zatčení v Bratislavě byl Mittelmann převezen do Prahy, ale nebyla mu prokázána nepřátelská činnost. *Přesto, že byly dávány návrhy na jeho propuštění, ss. poradci [soudruzi poradci, tj. sovětsí poradci] stále tvrdili, že Černý je lump a že nám při vyšetřování může být ještě hodně platný. Černý skutečně vypovídal hodně o slovenských buržoazních nacionalistech,³⁰¹ s nimiž byl za svého působení na Slovensku ve styku. Byl ochoten vypovídat všechno jen za trochu naděje, že bude propuštěn, a výhody, které mu mohly být ve vazbě poskytnuty. Dále byl používán jako agent u různých vyšetřovaných [...]. Černý jako agent prošel tolika případy, že celý případ Šlinga (u které-*

295 ABS, f. Vytříděné spisy sekretariátu ministerstva vnitra (319), sign. 319-42-19, fol. 8a.

296 Tamtéž, odtud i další odkazy v tomto odstavci, není-li uvedeno jinak.

297 Srov. též protokol s Mittelmannem sepsaný 15. 3. 1948, viz ABS, f. Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-5265 MV, fol. 7a.

298 Výsledky a protokoly jsou zachovány v ABS, f. Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (V), arch. č. V-5265 MV (podsvazek).

299 KAPLAN, Kaplan, ref. 44, s. 44.

300 ABS, f. Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), arch. č. MNB-96 (Černý Jaroslav, sv. č. 5), fol. 14a, 21a.

301 V rámci procesu byli odsouzeni Laco Novomeský, Gustáv Husák aj.

ho také byl) a Slánského (od Reicina a jiných) znal lépe než někteří vyšetřovací orgánové, a bylo nebezpečí, že když bude propuštěn, že o tom bude hovořit. Proto byl stále držen ve vazbě [...]. Jako agent se postupem času Černý zkažil, znal již příliš mnoho [...]. Ale nikdo už nevěděl, co s ním, a bylo mu skoro vše povolováno.³⁰²

Další osobou, jejíž zprávy se objevují v rámci akce StB zaměřené na Jakobsona, je tajný spolupracovník KOSTEČKA. Krycí jméno Vladimír KOSTEČKA užíval podle archivních materiálů v 50. letech Radislav Hošek.³⁰³ Na jeho osobu byl později, v roce 1975, založen svazek tzv. prověřované osoby s krycím jménem RADEK. Ve vyhodnocení starších materiálů z archivu StB Brno se v něm uvádí, že 9. 9. 1955 byl získán ke spolupráci s. Daliborem Veselým do problematiky Vysokých [sic!] škol. Spolupráce s ním byla zrušena dne 14. 3. 1961. [...] Jako spolupracovník byl hodnocen velmi kladně. Užíval krycího jména Vladimír KOSTEČKA. Během spolupráce nebyl dekonspirován (fol. 3a). Svazek z 50.–60. let se nedochoval (takže identifikace není zcela průkazná); spolupracovník KOSTEČKA vystupuje také ve svazku Miroslava Becka: Beck [o]d zavázání na KS-MV [krajské správě Ministerstva vnitra] Brno je stále pod kontrolou ověřeného spolupracovníka KOSTEČKY (fol. 29b), jinde čteme, že KOSTEČKA je informátorem 4. odd. 3. odboru (fol. 11a), že je to nově získaný spolupracovník (fol. 11a) a Beck je s ním ve velmi přátelském styku (fol. 30a).³⁰⁴

Svazek spolupracovníka RŮŽKA, který podával také cenné informace z Jakobsonova okolí, se rovněž nedochoval. S registračním číslem 4073, které vystupuje v agenturních zprávách od tohoto spolupracovníka v akci BOR, a s krycím jménem RŮŽEK byl veden svazek (arch. č. 545743 MV) Gustava Janoucha (1903–1968),³⁰⁵ spisovatele, překladatele do a z němčiny, který přeložil Deník Anne Frankové a zabýval se Franzem Kafkou. Svazek byl zničen 4. února 1984.³⁰⁶ Nedochoval se ani svazek arch. č. 623787 MV (reg. číslo 525, krycí jméno KAREL), jenž byl veden k osobě architekta Karla Koželky (1909–1992),³⁰⁷ specializujícího se na nábytek, designérství apod. Znal se s J. Chalupěckým,³⁰⁸ Jakobsonovi poslal spolupracovník KAREL publikaci o uměleckých řemeslech, bavili se o architektech jako o společných známých.³⁰⁹ Svazek byl zničen 29. ledna 1985.³¹⁰ KAREL také vypracoval pro bezpečnostní složky

302 KAPLAN, Karel, ref. 44, s. 157–158. Doplňujeme chybějící interpunkci.

303 ABS, f. Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála, arch. č. KR-700742 MV, fol. 3a.

304 ABS, f. Svazky tajných spolupracovníků (TS), arch. č. TS-643807 MV.

305 Jmenné evidence. In: *Archiv bezpečnostních složek* [online]. 20. 7. 2015 [cit. 2020-09-20]. Dostupné z: <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence>.

306 Za informaci o svazku děkuji pracovníkům ABS, lustrace zaslána dne 8. 2. 2018.

307 Jmenné evidence. In: *Archiv bezpečnostních složek* [online]. 20. 7. 2015 [cit. 2020-09-20]. Dostupné z: <https://www.abscr.cz/jmenne-evidence>.

308 Zpráva z 1. 10. 1957, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 222a.

309 Zpráva ze 7. 10. 1957, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 223a, též arch. č. 739-2, fol. 23a.

310 Za informaci o svazku děkuji pracovníkům ABS, lustrace zaslána dne 8. 2. 2018.

13. června 1957 posudek na publikaci zaslanou Jakobsonem po první návštěvě ČSR a věnovanou malíři Pietu Mondrianovi, jenž výrazně ovlivnil i vývoj architektury a interiérového designu.³¹¹

Při Jakobsonově druhé návštěvě roku 1957, jak uvádí zpráva o akci BOR z 15. října 1957, na něho byli nasazeni zejména spolupracovníci BLÍSKA, KAREL a RŮŽEK.³¹² V jiné zprávě o této druhé cestě se 1. listopadu 1957 výslovně píše, že celkem *byli na něj napojeni 4 spolupracovníci*, a to BLÍSKA, KAREL, RŮŽEK a KRÖGER.³¹³

Závěr: Persona non grata

Je pochopitelné, že za vzniklé atmosféry se další zvažované Jakobsonovy návštěvy Československa neuskutečnily. Uvažoval o zastávce v Praze před varšavským zasedáním Mezinárodního komitétu slavistů, ale tuto myšlenku opustil, když mu československé velvyslanectví sdělilo, že *bez průtahu mu může dát visum jen na krátkou návštěvu, při níž by neměl navazovat osobní styky*.³¹⁴ Dále byl Jakobson pozván na konferenci o Leoši Janáčkovi konanou 18.–25. října 1958 v Brně.³¹⁵ Zvažoval také zastávku v Praze na cestě do Moskvy na mezinárodní kongres slavistů.³¹⁶ Před svými návštěvami Československa se snad opětovně zabíral i myšlenkou na návrat do své „adoptivní“ vlasti. Alespoň v tom duchu se zmínil J. Ludvíkovskému v roce 1957, že *o tom uvažuje a že v tomto směru na něho přímo naléhá jeho manželka Pírková. Zatím však prý pro jeho návrat do ČSR situace neuzrála a dodal, že to bude moci říci až příští rok...*³¹⁷ Takové informace se proslýchaly,³¹⁸ ale byly mimo mantinely reality, vždyť ještě před mezinárodním sjezdem slavistů v Moskvě v roce 1958 se v sovětském tisku objevil článek, jenž mohl rezonovat i se stalinským procesem ve 30. letech, vyprávějící o jeho *шпионской деятельности* pro československou vládu za války, prý *писал донесения чехословацкому правительству в Лондон в связи с вступлением германских войск в Чехословакию* a užíval přitom neviditelného inkoustu.³¹⁹ Zpráva je poněkud zmatečná, protože v době, kdy byla v Londýně usta-

311 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 144a.

312 Tamtéž, fol. 279a.

313 Tamtéž, fol. 275a–276a, citát z fol. 275a (tam chybně KÖRNER místo KRÖGER).

314 Výslech S. Wollmana 22. 1. 1958, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 92a.

315 ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, fol. 96a.

316 Zpráva spolupracovníka MÁŠI o J. Baschovi ze dne 7. 1. 1957, ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-740-2, fol. 37a.

317 Zpráva spolupracovníka RYSA z 19. 3. 1957, viz tamtéž, fol. 235a.

318 J. Hrabák například říkal, jak hlásil spolupracovník VLADIMÍR 6. 11. 1957, že Jakobson se má vrátit a stát se profesorem Karlovy univerzity. Viz tamtéž, fol. 242a. Podobně hlásil spolupracovník KRÖGER 7. 10. 1957, že podle dr. Lekavého se Jakobson *má vrátit aspoň na několik semestrů do ČSR jako profesor staré české literatury*, viz tamtéž, fol. 239a.

319 РОБИНСОН, Михаил Андреевич; ДОСТАЛЬ, Марина Юрьева, ref. 125, s. 70 (oba citáty).

novena československá vláda, už Němci na bývalém československém území dávno zdomácněli a Jakobson psal už do Paříže, kde ještě ani nebyl konstituován Československý národní výbor,³²⁰ ale jakési historické jádro – zprostředkované pravděpodobně tzv. československými přáteli (tj. StB) sovětské KGB – se zprávě upřít nedá. Jakobsonovo postavení na konci 50. let, tedy po „odměku“, nebylo ani v SSSR zdaleka bezproblémové, co vše se však o něm skrývá v sovětských archivech, dosud nevíme.

V roce 1964 sestavila KGB zprávu o osobách evidovaných v tzv. případu slavistů, přičemž Jakobson je opět charakterizován s využitím „poznatků“ české družky StB z roku 1957 a na nich založeném výstupu v Rudém právu: *prováděl aktivní trockistickou propagandu v Československu, byl expertem americké kontrašpionáže pro Sovětský svaz*.³²¹ Už předtím, roku 1963, byl v Praze zlikvidován akademický Slovanský ústav, a to pod záminkami podobnými jako za nacistické okupace.³²²

Roman Jakobson se do Československa dostal až roku 1968 na pražský kongres slavistů, to je ale už jiný příběh, který zde můžeme jen načrtnout.³²³ Jeho příjezdu předcházela ovšem tuhá a vyčerpávající zákulisní i veřejná bitva jeho československých přátel: B. Havránka, F. Vodičky, E. Paulinyho, J. Seiferta či L. Novomeského. Poslední dva jmenovaní dokonce v roce 1966 zvažovali společný list prezidentu Novotnému, který by podepsali i další umělci, každopádně kauza Jakobson se řešila i na ÚV KSČ.³²⁴ Už 2. září 1966 Havránek Jakobsonovi psal, že jeho příjezd *bez námitek, bez překážek je samozřejmý*.³²⁵ O měsíc později označil v časopise Kulturní život slovenský strukturalista Eugen Pauliny Jakobsona za *dnes nepochybně nejvýraznější postavu nejen světové slavistiky, ale světové lingvistiky vůbec*, jak referoval i krajan-ský tisk.³²⁶ Jakobson v emotivním projevu při příležitosti udílení čestného doktora na „své“ brněnské alma mater 15. srpna 1968, jen pár dní před tím, než „bratrská pomoc“ vojsk Varšavské smlouvy zadusila pražské jaro, neopomenul – vedle vzpomínky na přátele – v narážce na vývoj po svých návštěvách sedmapadesátého roku v rétoricky vygradovaném závěru zdůraznit i roli tehdejších „bretschneiderů“ a požadavek svobodné, hranicemi a politikou neomezené vědecké spolupráce.³²⁷

320 DITTMANN, Robert, ref. 108, s. 73.

321 WOLLMAN, Slavomír, ref. 110, s. 147.

322 BEČKA, Jiří. Slovanský ústav: od reorganizací k likvidaci (1953–1963). In: BARVÍKOVÁ, Hana et al. (eds.). *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha 23.–24. listopadu 1999)*. Praha: AV ČR ve spolupráci s nakl. Arenga, 2000, s. 186.

323 Stručně k průběhu návštěvy KULDANOVÁ, Pavlína, ref. 6, s. 101; k slovenské části ЗАБАЦКА, Марина: Словацкие контакты Романа Якобсона. *Запад – Восток* X, 2017, s. 159–160.

324 DRUG, Štefan. Případ Jakobson. *Romboid* 6/XXV, 1990, s. 34–35.

325 HAVRÁNKOVÁ, Marie; TOMAN, Jindřich, ref. 147, s. 100.

326 Citace z melbournského periodika *Hlas domova* ze dne 14. 11. 1966, s. 3; dostupné z <http://scriptum.cz/soubory/scriptum/%5Bnode%5D/hlas-domova_1966_23_ocr_1.pdf>, cit. 2020-09-18 (opravujeme překlep v posledním slově citátu).

327 Tu akcentoval i ve svém příspěvku na jugoslávské konferenci v září 1955, kde se poprvé po válce setkal s B. Havránkem: *Всякий изоляционизм зловреден в славистике, как и в любой*

Emfatický vzkaz *noli tangere circulos meos*³²⁸ zní od filologického génia, jenž tak těsně unikl koncentračním táborem a popravčím četám rudé a hnědé totality, i dnes jako trvale naléhavé memento.

„Neztratil jsem nic z té trojice Konstantinových ctností – lásku, víru ani odvahy“

Jakobsonova čtvrtá poválečná a poslední návštěva Československa se odehrála při příležitosti konstantinovského sympozia v roce 1969. Slavný přípitek české zemi a lidu uvedl tento americký slavista ruského židovského původu s doktorátem z pražské německé univerzity paralelou svého ahasverovského životního běhu s Konstantinem Filozofem. Bylo jen shodou náhod, že právě tomuto fascinujícímu byzantskému učenci věnoval asi tři měsíce před svým skolem v roce 1982, v pětadesáti letech, svou poslední studii *More on the Enlightener?* Na jednu paralelu s Konstantinem však Jakobson snad ani nechtěl pomyslet: jeho dílo se v normalizačních poměrech ocitlo v podstatě na „indexu“ a zařadilo se do české kultury a vědy na dlouhou dobu jako jakási „ponorná řeka“ (oproti stalinským létům už bylo nicméně povoleno Jakobsona citovat). Dogmatismem sešněrovaný režim se znovu cítil ohrožen Jakobsonovou svázaností s demokratickými poměry a masarykovskou tradicí, jak zřetelně plyne z formulací, které na celostátním semináři jazykovědců – členů strany konaném 17. května 1973 z podnětu ideologického oddělení ÚV KSČ a prezidia ČSAV užil rusista Vladimír Hrabě. *S problematikou dědictví pražské školy souvisí i otázka kultu R. Jakobsona, který se u nás projevil při každé poválečné Jakobsonově návštěvě v Československu [...]. Při stanovení poměru našich marxistických vědců k Jakobsonovi je si třeba uvědomit, že Jakobson není pro Československo pouze osobností vědeckou, nýbrž zároveň i osobou politickou. Jde o profesora, který u nás působil jedině za předmnichovské republiky a jehož ideové působení je těsně spjato s ideologií oné republiky [...], stěží lze říci, že by ve svém politickém vývoji po druhé světové válce šel doleva. Nutně se tak stává pro nepokrokovou část naší společenskovědné a literární inteligence symbolem nesocialistické a nemarxistické československé jazykovědy a literární vědy,*³²⁹ píše se v publikované verzi příspěvku ve sborníku *O marxistickou jazykovedu*

другой культурной деятельности. Viz ЯКОБСОН, Роман: Изучение славянских языков и сравнительное славяноведение в Соединенных Штатах Америки за послевоенное десятилетие. In: TARANOVSKI, Kiril, ref. 111, s. 415.

328 Projev je dostupný v archivu České televize pod názvem *Projev Romana Jakobsona po přidělení Čestného [sic!] doktorátu dnešní Masarykovy univerzity* na adrese <<https://ct24.ceskatelevize.cz/1152590-projev-romana-jakobsona-po-prideleni-cestneho-doktoratu-dnesni-masarykovy-univerzity>>. Cit. 2019-04-20.

329 HRABĚ, Vladimír. K překonávání vlivu soudobých buržoasních jazykovědných směrů na naši lingvistiku. In: HORECKÝ, Ján (ed.). *O marxistickou jazykovedu v ČSSR. Zborník referátov zo seminára 17. mája 1973 v Prahe*. Bratislava: Veda, 1974, s. 52–53.

v ČSSR. Na rozdíl od Československa v Sovětském svazu podle Hraběte Jakobsonův kult nehrozil, protože tam nebyl *osobou do té míry politickou, jako je u nás*.³³⁰ Nelze jistě popřít, že Jakobson měl úzký vztah k politice první republiky, někteří ho označují za význačného prostředníka mezi sovětskou obchodní misí a Pražským hradem ve 20. letech – informoval například o sovětském postoji v Gajdově aféře nebo o strategii komunistů při prezidentské volbě v roce 1927 –, v dalších letech rozvíjel myšlenku *československé ideologie* a vůbec řada jeho snah zapadá do *konfigurace v podstatě symbiotických akademických, kulturních a politických projektů*.³³¹ Politická symbolizace Jakobsona v prvních letech normalizace však umožnila vyřadit ho oficiálně z české zpolitizované a prokádované vědy, jejíž pravověří bylo opět bedlivě střeženo totalitními majiteli pravdy, jediného posvěceného a „zdravého“ politického postoje, brežněvovské ortodoxie. Nicméně to nebyl hlas české vědy jediný – například v dopise z roku 1972 datovaném dnem úmrtí Konstantina-Cyrila (14. února) napsal v té době už světoznámý paleoslavista na vídeňské univerzitě František Václav Mareš Jakobsonovi útěšně i prorocky: *Tys, Romane, nikdy nebyl ušetřen duchovních pohrom českého národa – trpěl-li on, byl jsi vždy napadán i Ty, třebaže jsi trvale sídlil za mořem. Znamená to, žeš – dokonce i pro úřední místa – vlastně nepřestal být Čechem. Je to čest pro náš národ a – myslím – i čest pro Tebe. Dej Bůh, aby přišly zase doby jasnější – pro nás všechny. Ale s historií a s historií kultury našeho národa jsi stejně už spojen navždy a nerozlučně...*³³² O Romanu Jakobsonovi a o jeho vztahu k českým zemím platila zřejmě až do konce života jeho vlastní slova ze zmíněného přípitku: *neztratil jsem nic z té trojice Konstantinových ctností – lásku, víru ani odvahu*.³³³

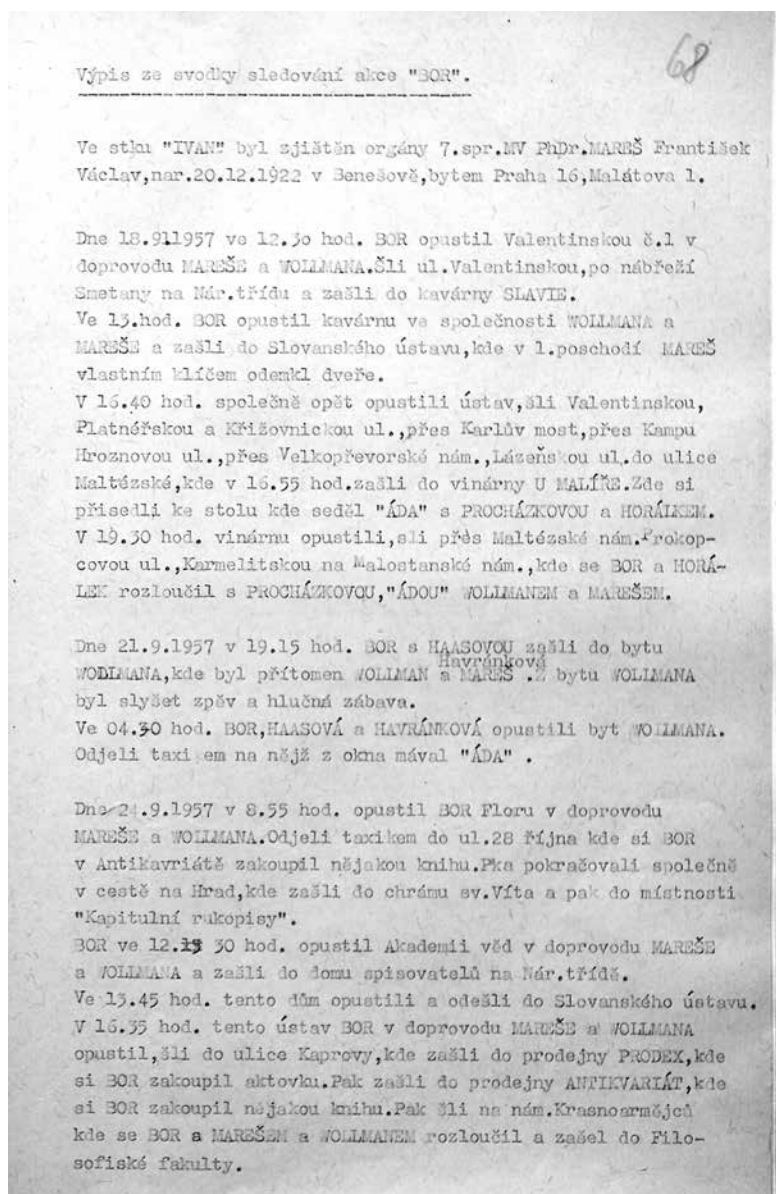
330 HRABĚ, Vladimír, ref. 329, s. 53.

331 TOMAN, Jindřich. Doslov: lingvistova cesta na veřejnost. In: TOMAN, Jindřich, ref. 107, s. 260–261 a 278 (odtud citát).

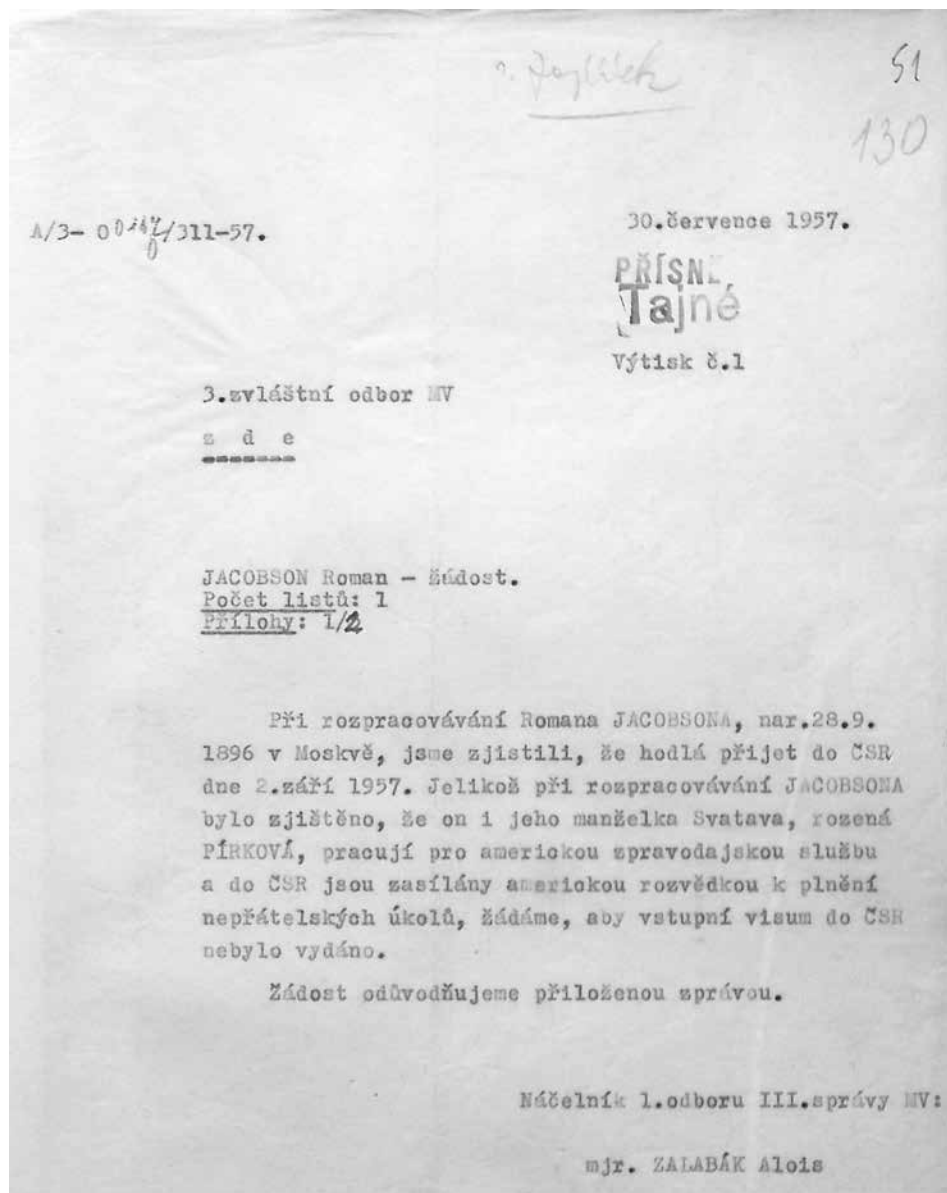
332 RJP 44/10.

333 Cit. dle TOMAN, Jindřich, ref. 107, s. 137.

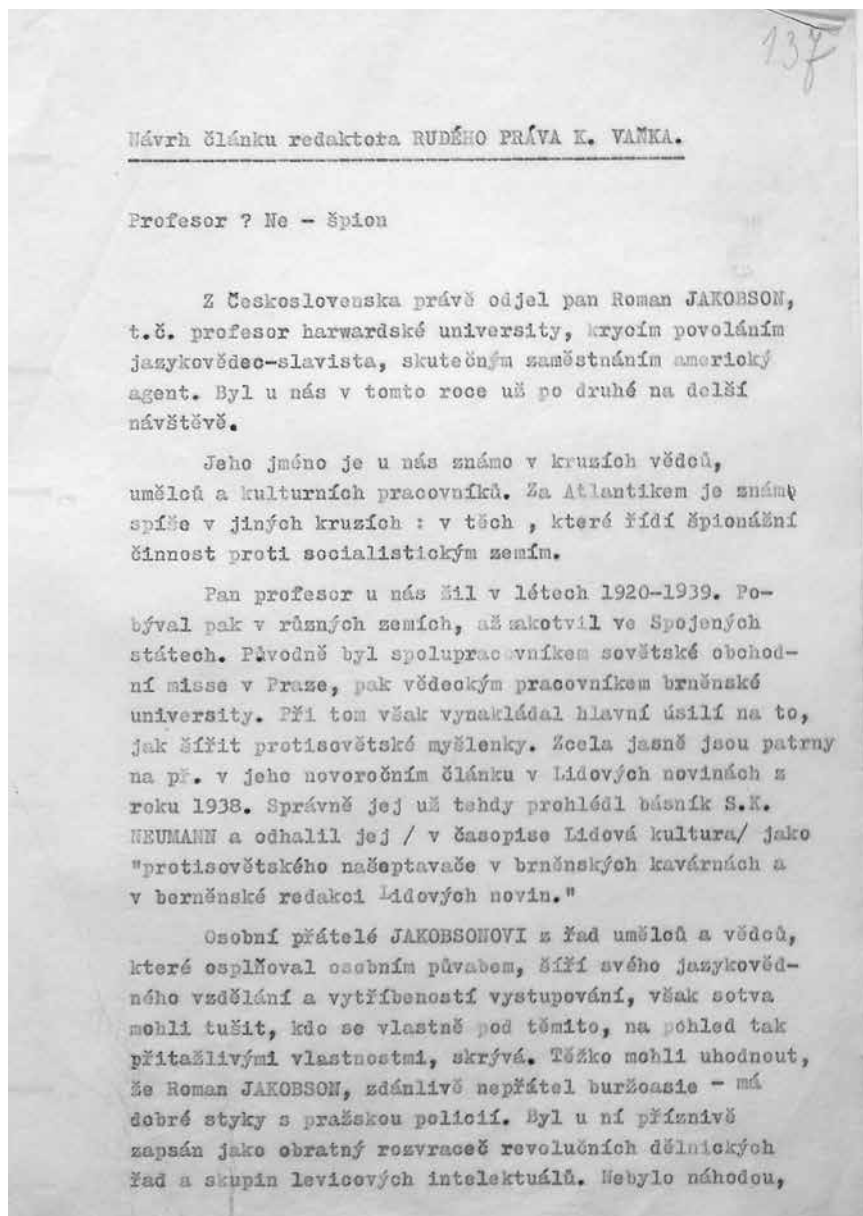
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

Obr. 1: Výpis některých dnů ze svodek sledování v akci BOR-2. Jakobsonovi byli při druhém pobytu k dispozici zejména dva mladí slavisté František Václav Mareš a Slavomír Wollman. Oba byli ve svodkách identifikováni vícekrát jako styky „objekta“ a po ukončení sledování s nimi byly uskutečněny zpravodajské pohovory. Oba vydali o mnoho desetiletí později, už jako mezinárodně proslulí slavisté, svědectví o dobře patrné přítomnosti StB při Jakobsonově návštěvě.
(ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-2)

Obr. 2: Přísně tajná žádost o nevydání vstupního víza Romanu Jakobsonovi, psaná jménem náčelníka 1. oddělení III. správy majorem Aloisem Zalabákem 30. 7. 1957. Vízum však prozrávavý a politicky obeznaný Jakobson získal, a to na základě oficiálního pozvání jménem prezidia ČSAV, navíc si vyžádal na československém velvyslanci v USA Petrželkovi s ohledem na navazování kulturních styků zvláštní doporučení, aby mu v ČSR vyšly orgány maximálně vstříc... (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

Obr. 3: První strana návrhu „dekonspiračního“ článku v Rudém právu z pera redaktora Karla Vaňka (1919–1985), napsaného za vydatného využití podkladů dodaných pracovníky StB. Cituje se už předválečné odhalení Jakobsona S. K. Neumannem jako *protisovětského našeptavače v brněnských kavárnách*... V Rudém právu byla nakonec otištěna jiná verze podepsaná Vl. Štěpánkem. (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

objekt 311

KRAJSKÁ SPRÁVA MINISTERSTVA VNITRA PŘÍSNĚ TAJNÉ!

Ministerstvo vnitra MINISTERSTVO VNITRA

Čj. A/5-00223/101A-57 z d e !

Dne 30. září 1957 K čj.: A/3-00195/311-57

SVODKA SLEDOVÁNÍ

o ~~objektu~~ (styku) R O M A N ze dne od do hod.

z akce BOR - 2

Dne 20. září 1957 :

Po rozloučení s BOREM 2 opustil ROMAN kavárnu SLAVII, přešel na stanici el.d.r. kde nasedl do č. 23 a odejel do Dejvic, kde přestoupil do č. 18 a pokračoval do stanice Nikoly Tesly, kde vystoupil a na tř. Jugoslávských Partyzánů zašel do domu čp. 736/34.

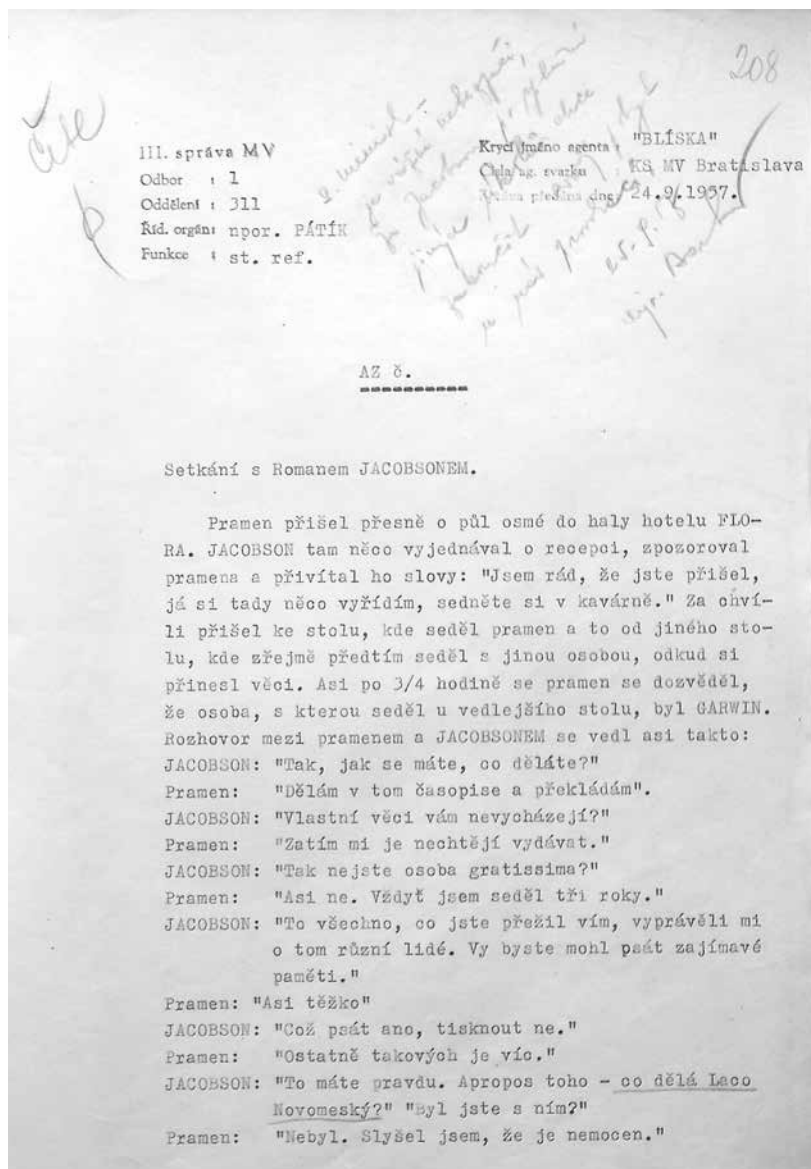
Ve styku ROMAN byl šetřením zjištěn:

PhDr. Č e r n ý Václav, nar. 26.3.1905, Jizbice okr.Náchod, české
Černý národnosti, československý st.příslušník, ženatý,
 zaměstnán jako profesor Karlovy university, bytem
 Praha 6, tř. Jugoslávských Partyzánů čp. 736/34.

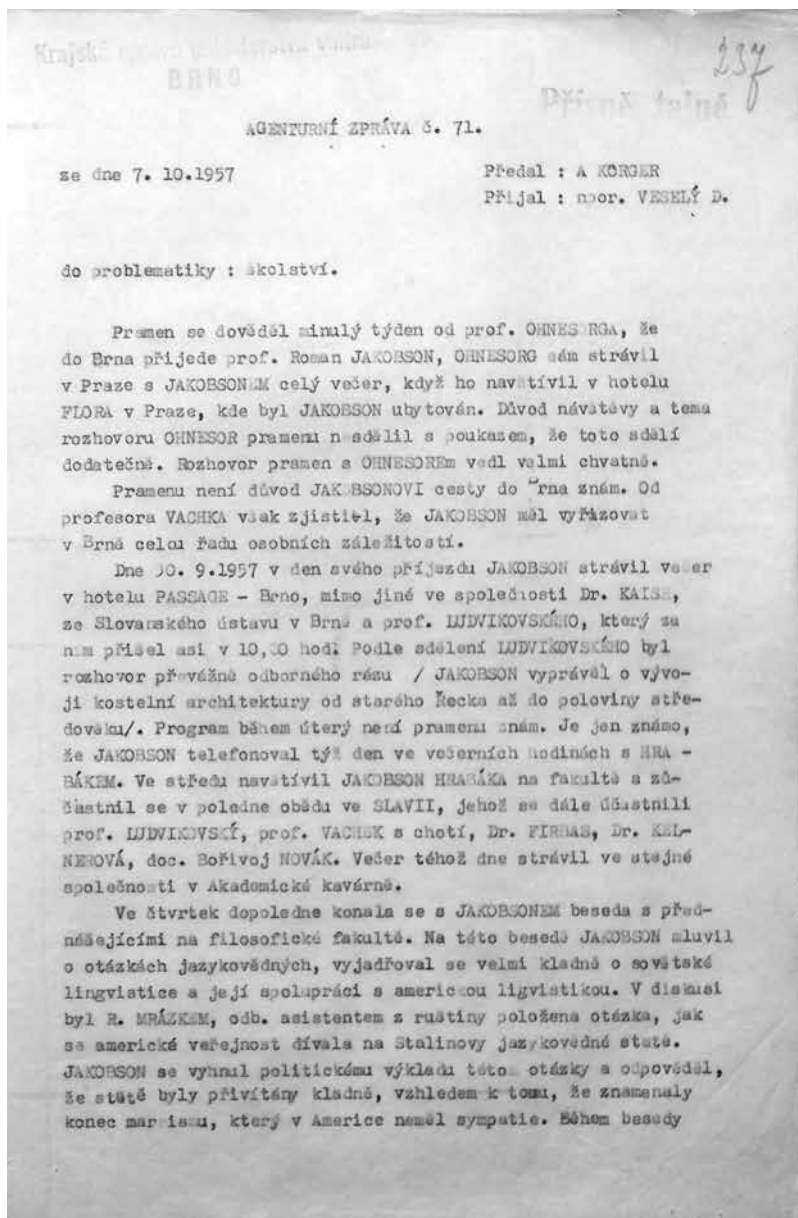
Náčelník odboru: *je mjr. Stuchlý* /mjr. Stuchlý/

Náčelník správy: *je pplk. Kavan* /pplk. Kavan/

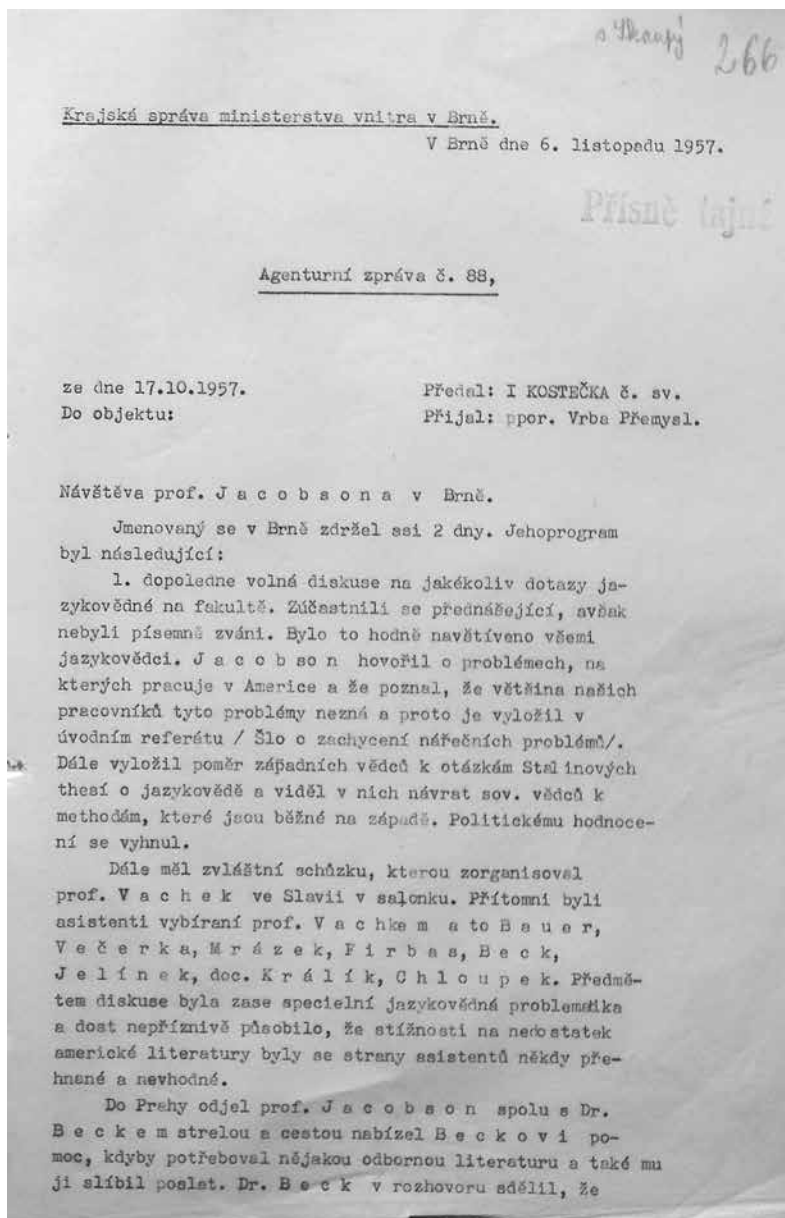
Obr. 4: Část ze svodky sledování 20. 9. 1957. Jakobson se toho dne setkal s dalším prominentním intelektuálem, s nímž se znal už z doby předválečné a jenž byl objektem akcí StB: profesorem Václavem Černým. Jeho paměti, v nichž se o Jakobsonovi také zmiňuje, patří mezi vrcholy české memoárové literatury 20. století. Černého jméno je podtrženo s poznámkou *lustrovat*. (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

Obr. 5: První strana jedné z agenturních zpráv velmi příčinlivého spolupracovníka BLÍSKY, tj. Morice Mittelmanna Dedinského (1914–1989). Na strojopise zprávy vyhotoveném 24. 9. 1957 bylo o den později červenou pastelkou připsáno varování určené pro soudruha ministra: je vážné nebezpečí, že Jacobson po vyplnění jiných úkolů chce zakončit svůj pobyt u nás provokací. Jakobson se totiž v rozhovoru s BLÍSKOU zmínil o tom, že si je zcela jist tím, že je – ač oficiální host – sledován tajnou policií, a řekl, že proti tomu hodlá poslední den ostře protestovat. (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

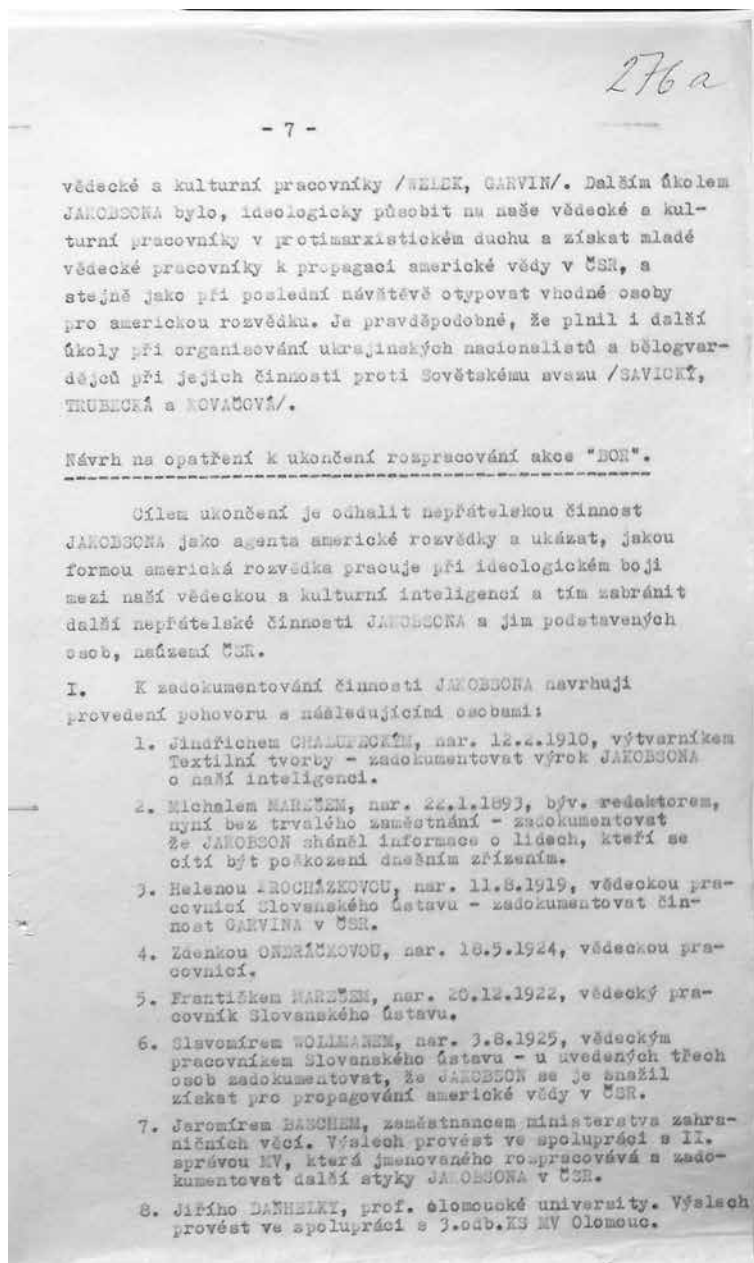

Obr. 6: Velmi dobře informovaný agent KRÖGER poskytl StB neocenitelné informace z útroby filozofické fakulty brněnské univerzity ohledně moravské části Jakobsonova pobytu a později i ohledně reagentce na článek v Rudém právu odhalující v harvardském slavistovi špióna. Dr. Beck se zúčastnil i Jakobsonovy cesty vlakem do Prahy, průběh rozhovoru při cestě je rovněž reprodukován v této zprávě. (ABS, f. 305 ÚstB, sign. 305-740-2)

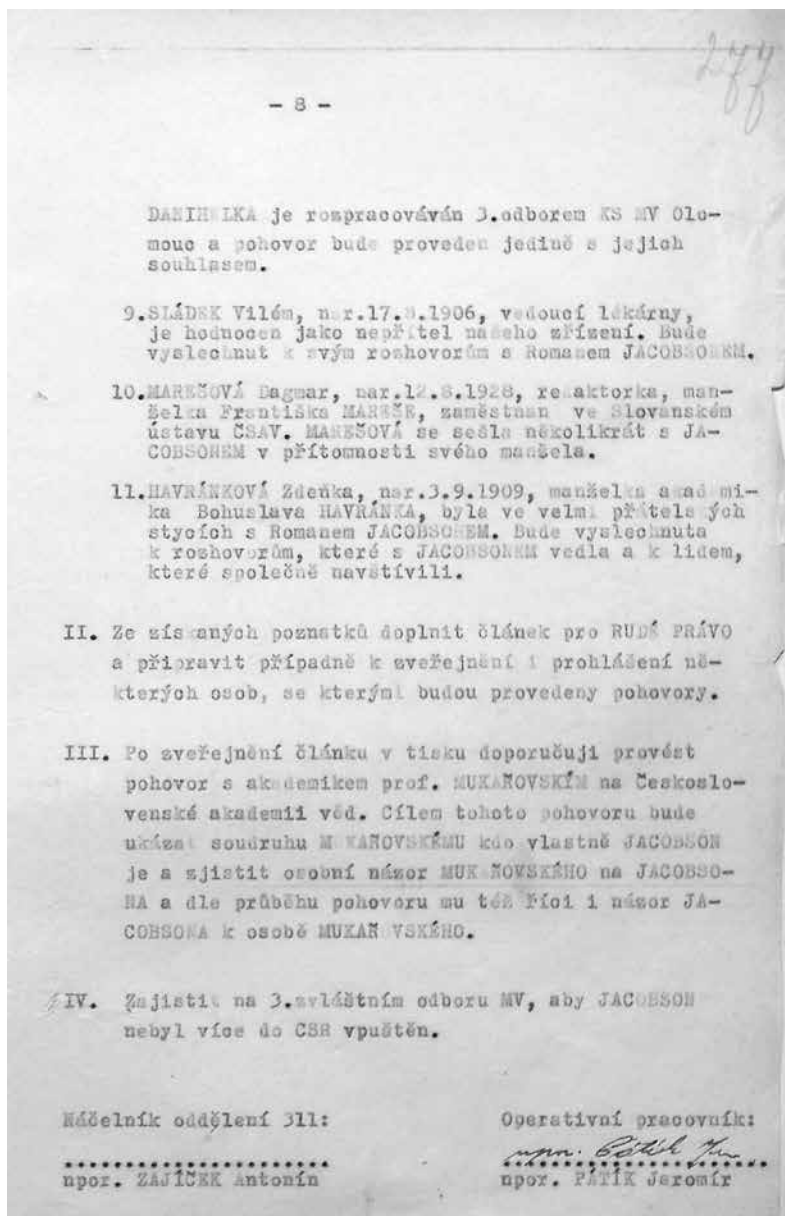

Obr. 7: Z brněnské filozofické fakulty dodával StB informace také spolupracovník KOSTEČKA, jenž se znal s dr. Beckem. V agenturní zprávě č. 88 ze 17. 10. 1957 se popisuje průběh Jakobsonovy krátké brněnské anabáze. Příznačné je ve zprávách různých spolupracovníků opakující se konstatování, že Jakobson se striktně vyhýbal politickým debatám a hodnocením.

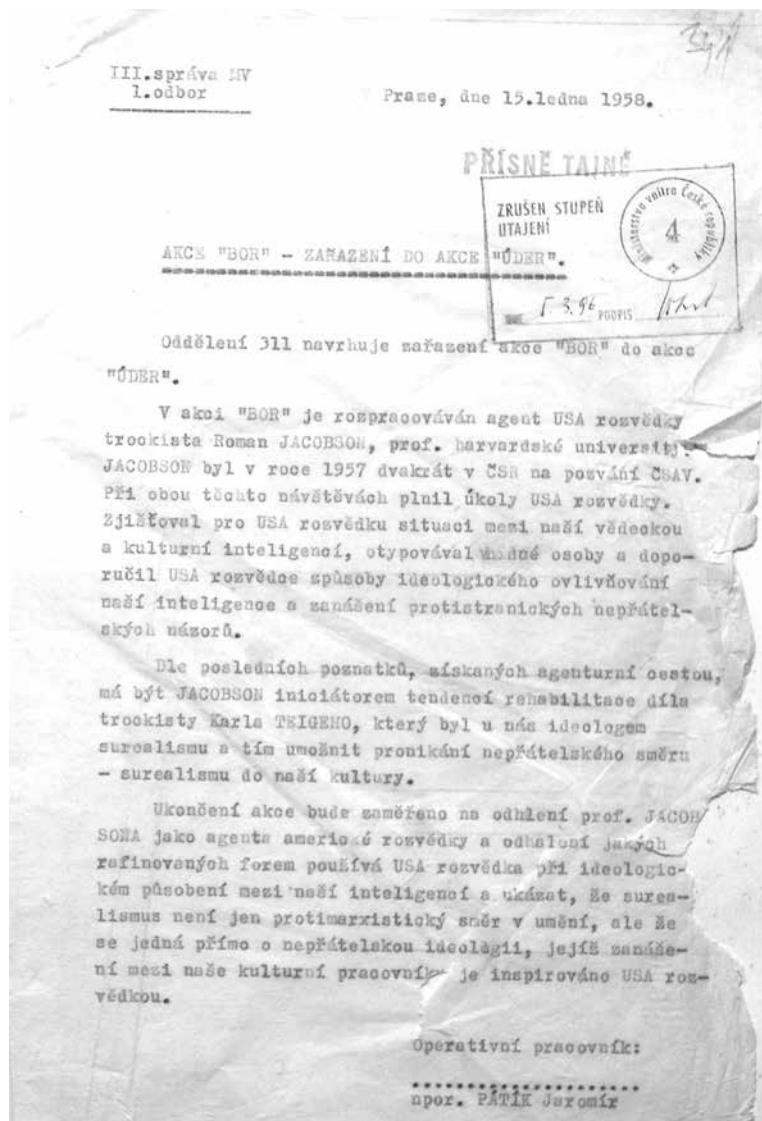
(ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

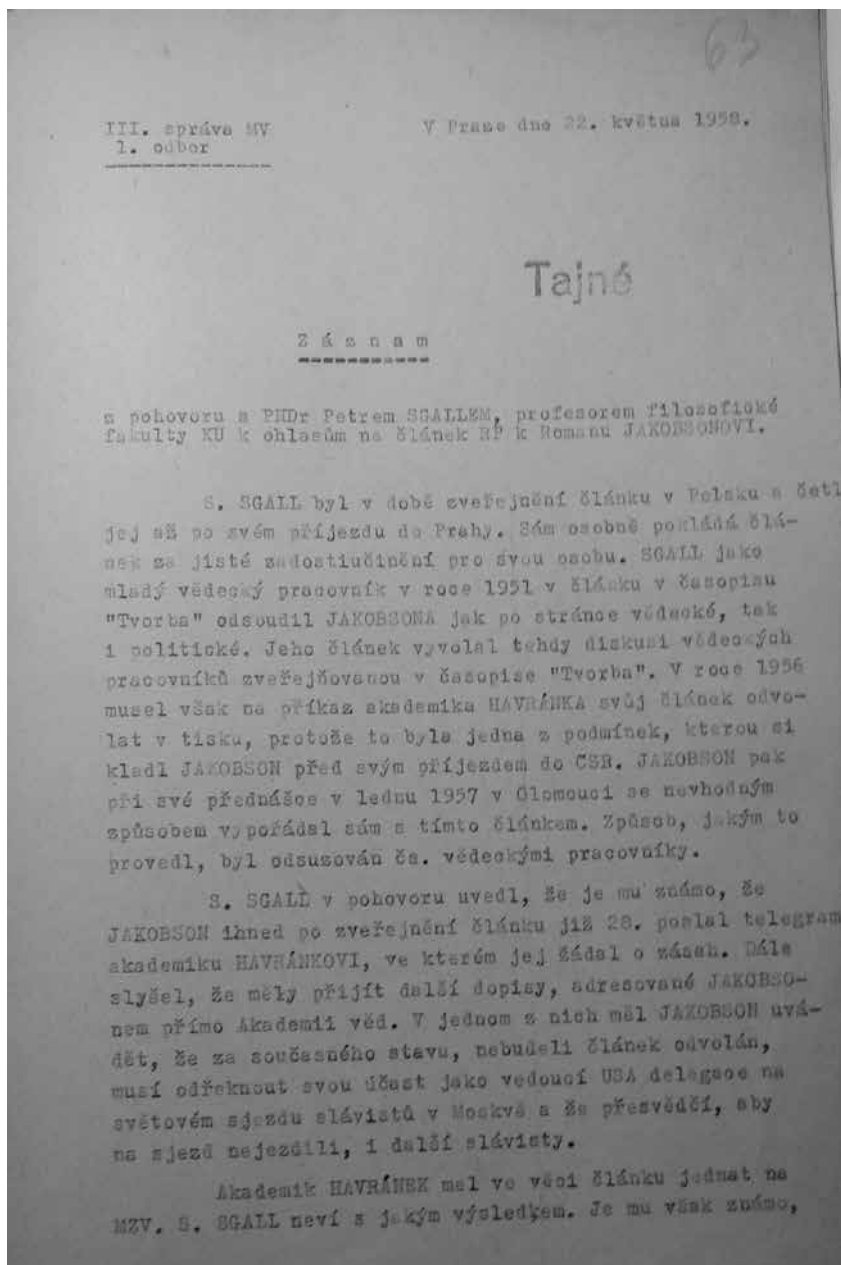
Obr. 8: Přehled návrhů opatření k ukončení rozpracování R. Jakobsona v souhrnné zprávě o jeho druhém československém pobytu v roce 1957 (pokračování viz další snímek). Na pohovor mělo být předvoláno přes deset osob.
(ABS, f. 305 ÚstB, sign. 305-740-2)

Obr. 9: Pokračování výčtu navrhovaných opatření ze závěrečné zprávy k druhému Jakobsonovu pobytu. Zvláštní pozornost zasluhují body II (doplnit článek pro Rudé právo), III (konfrontovat J. Mukařovského s Jakobsonovým názorem na něj a zjistit naopak Mukařovského názor na Jakobsona) a IV (zajistit, aby se Jakobson do Československa už nikdy nedostal). (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

Obr. 10: Návrh na zařazení akce BOR do akce ÚDER, namířené proti USA, z ledna 1958. Velikášsky koncipovaná akce ÚDER nakonec nepřinesla očekávané výsledky, jež vytyčil ministr R. Barák v rozkazu k její přípravě a uskutečnění: *Tato akce [...] ukáže našemu lidu při správném využití všech propagačních možností nepřátelskou činnost zbytku poražených třídních nepřátel a agentů zahraničních centrál. Akce dokáže i to, že v současné době nejsou rozhodně namístě různé liberalistické názory a tendence, někdy dokonce i bezstarostnost. Akce ÚDER upevní spojení lidu s bezpečnostními orgány* (tajný rozkaz ministra vnitra, 10. 10. 1956 [cit. 2020-09-20], dostupné z https://www.ibadatelna.cz/data/pdf/badatelna/1956/TRMV_1956_99.pdf). (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-740-2)

Obr. 11: První strana záznamu z pohovoru s jazykovědcem Petřem Sgallem z 22. 5. 1958 k ohlasům na článek RP k Romanu Jakobsonovi. Podává důležité svědectví o percepci Romana Jakobsona i roli Bohuslava Havránka.
(ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-3)

- 2 -

že šádel dále o přijetí přímo u ministra vnitra s. Baráka. Akademik HAVRÁNEK je nyní mimo ČSR a předal vedení dalších jednání akademiku BĚLIČOVI.

Situaci mezi vědeckými pracovníky s. SGALL hodnotí následovně : Mladí vědečtí pracovníci přijali zveřejnění článku jako pro ně a směřodatný a pokládají jej za správný, protože byl zveřejněn ve stranickém tisku. Starší vědečtí pracovníci, především akademici HAVRÁNEK, BĚLIČ, PRŮŠEK a HORÁLEK se snaží si věc blíže osvětlit a nepokládají dané argumenty za dostačující. Mají obavy, aby nebyl nějak narušen sjezd slávistů v Moskvě, domnívají se, že sjezd bez účasti západních vědců by byl jednostranný. Akademik BĚLIČ a HORÁLEK dále projevují určité obavy, jestli nebudou mít další nepříjemnosti k vůli osobě JAKOBSONA, protože se s ním nejvíce stýkali při jeho návštěvách v ČSR.

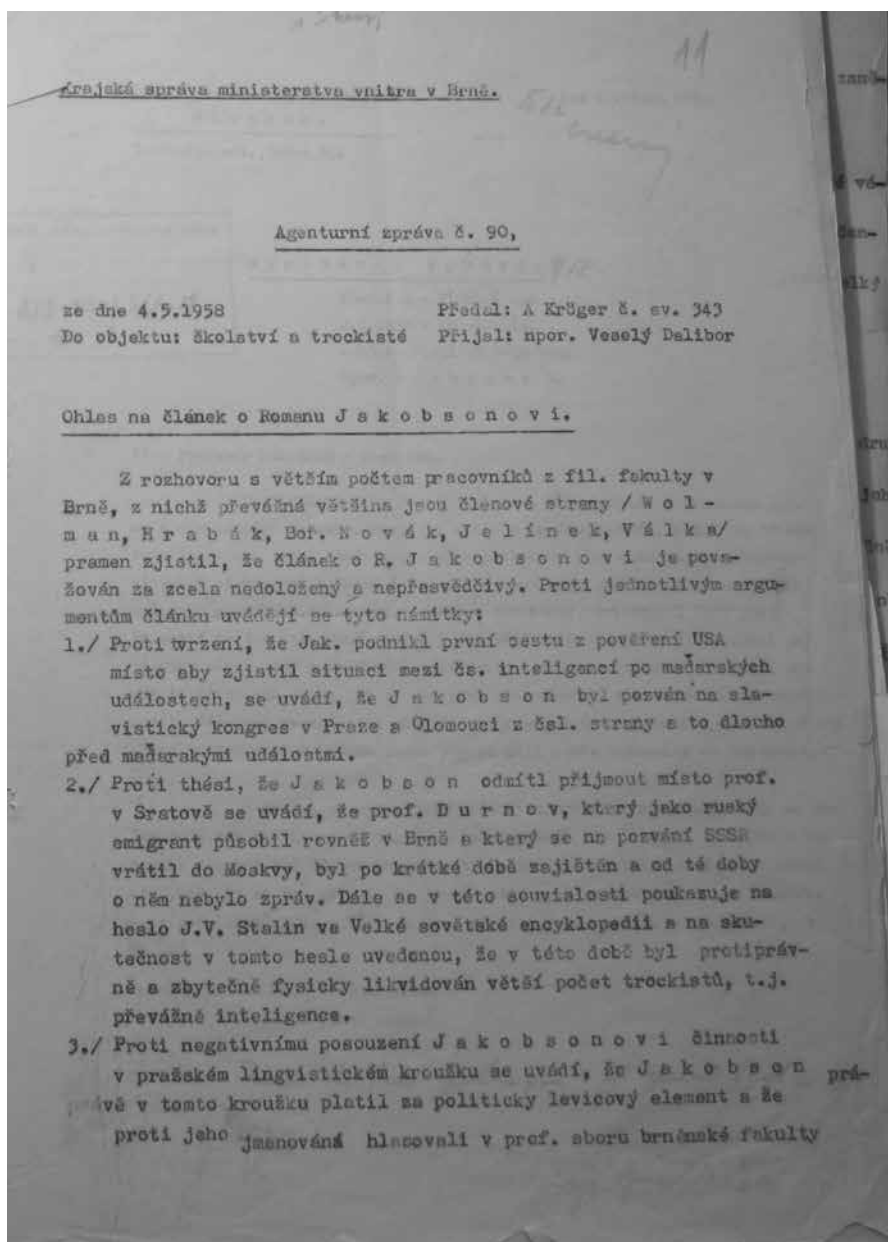
Mezi studenty filologie se zase projevují názory a nejasnosti, jak to s JAKOBSONEM vlastně je. Dříve, že se o něm učili jako o významném vědci a studovali jeho práce a nyní že je odhalován jako agent USA rozvědky.

S. SGALL má za to, že by bylo třeba, budou-li akademik HAVRÁNEK a další pozváni na MV k vyjasnění úlohy JAKOBSONA, aby byl též pozván i předseda ZO KSČ na filologické fakultě s. FORST Vladimír, aby pak mohla být osoba JAKOBSONA vyjasněna všem vědeckým pracovníkům ústavu. Mnozí z nich pojedou na světový sjezd slávistů do Moskvy a bude nutné, aby i tam se dovedli postavit na správné stanovisko, protože bude snaha i tam JAKOBSONA případně obhajovat.

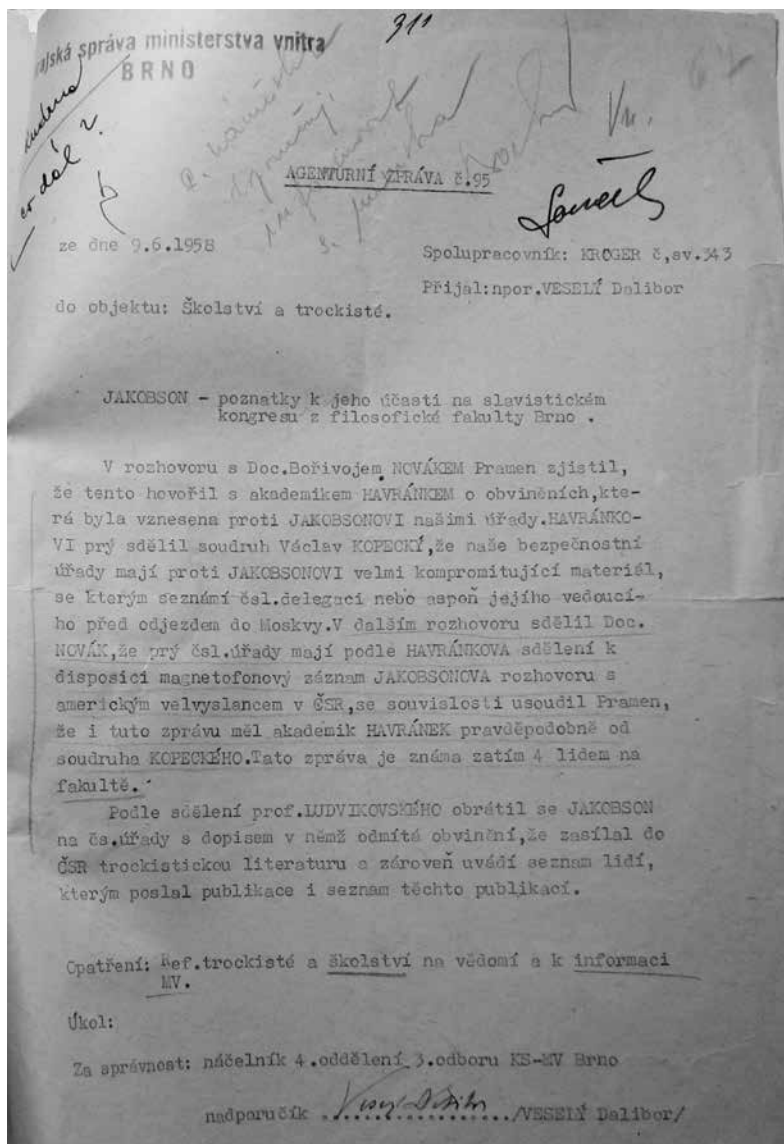
Operativní pracovník :

opov. Petřich Janov.

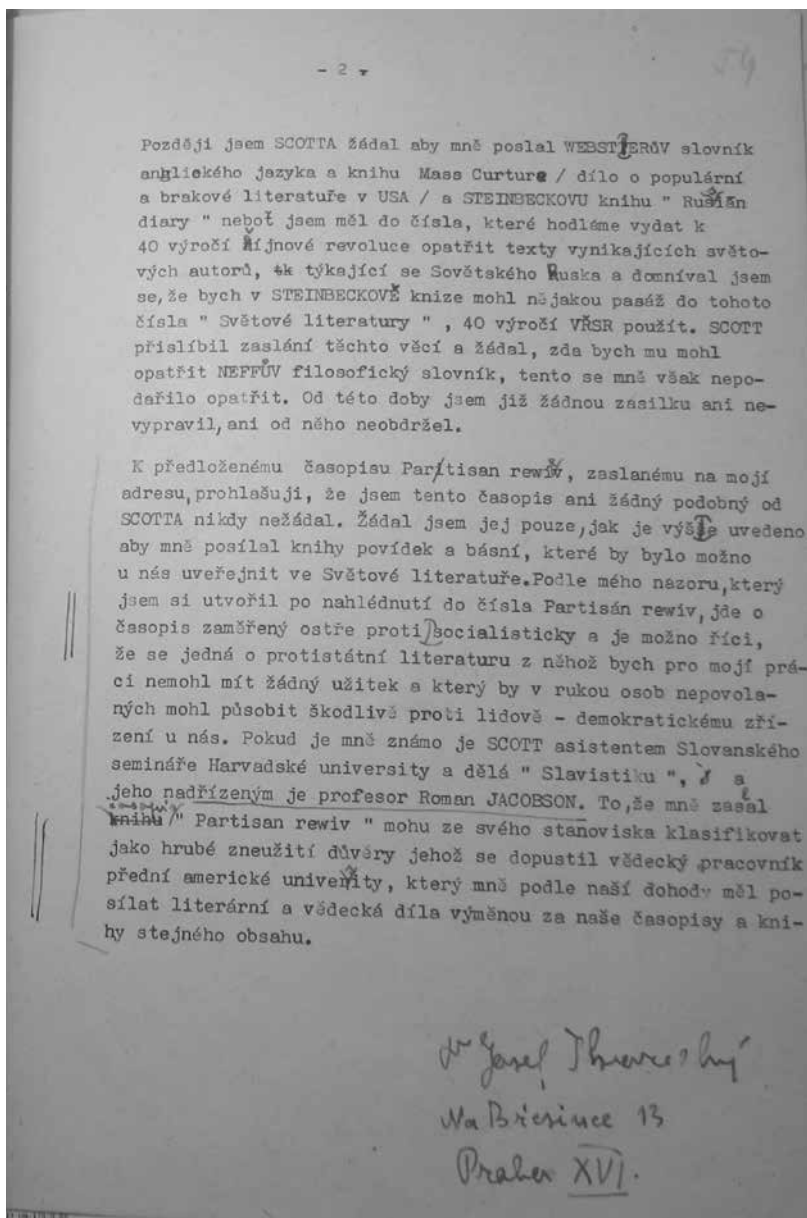
Obr. 12: Druhá strana záznamu z pohovoru s později světoznámým jazykovědcem Petrem Sgallem z 22. 5. 1958.
(ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-3)

Obr. 13: Reagenci na filozofické fakultě brněnské univerzity ohledně článku o R. Jakobsonovi uveřejněného v Rudém právu zmapoval pro pracovníky Ministerstva vnitra fundovaně mimo další spolupracovník KRÜGER. V agenturní zprávě č. 90 vysvětluje strukturovaně příčiny malé přesvědčivosti článku pro tamější pracovníky.
(ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-3)

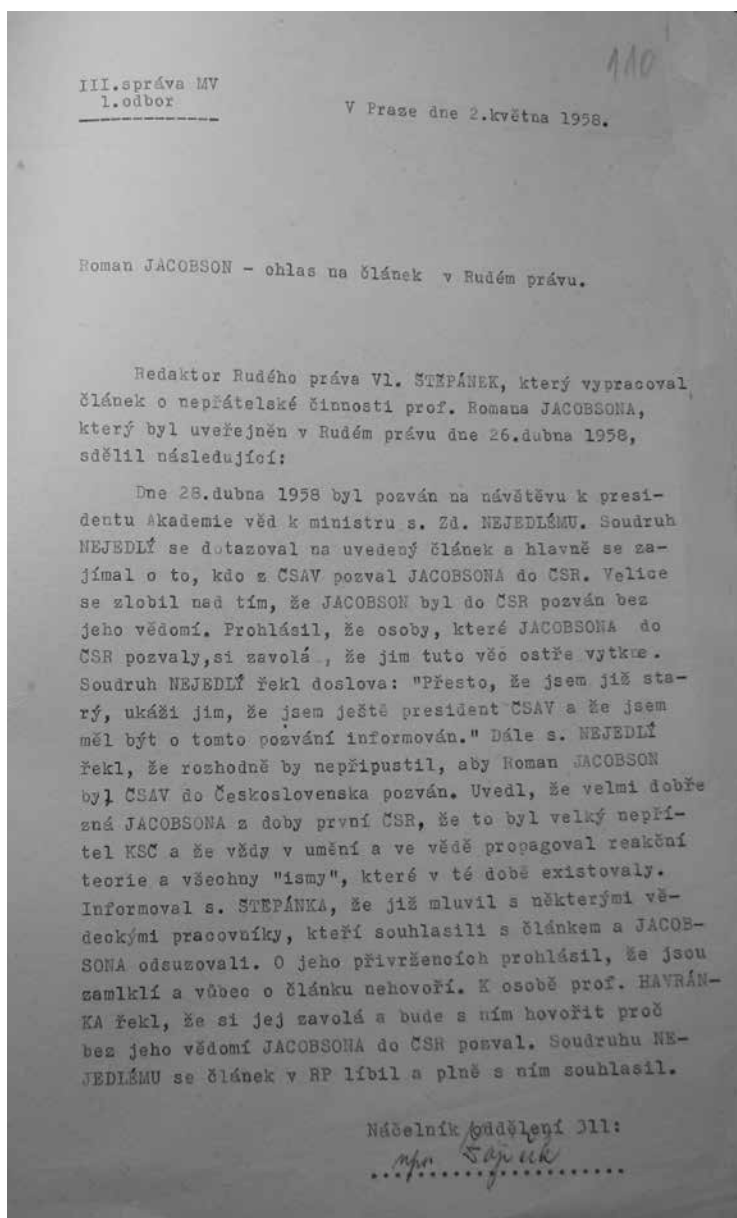
Obr. 14: Další zpráva spolupracovníka KRÖGERA týkající se ohlasu článku v Rudém právu. Podle doc. Bořivoje Nováka snad přímo Václav Kopecký sdělil akademiku Bohuslavu Havránkovi, jenž stál jako iniciátor za Jakobsonovým pobytem, že československé úřady mají odposlech kompromitujícího rozhovoru R. Jakobsona na americkém velvyslanectví (přepis, resp. [z]práva o rozhovoru, byl součástí dokladových materiálů v akci BOR, byl však později vytržen a nedochoval se, viz ABS, f. 305 ÚStB, arch. č. 305-739-4, doklad č. 35). Situace hrozila „provaem“ úspěšné akce StB proti americkému velvyslanectví, a tak bylo připsáno doporučuji informovat s. ministra. (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-3)

Obr. 15: Prohlášení z 3. 9. 1957 podepsané Josefem Škvoreckým, jemuž bylo adresováno od Lawrence Scotta (s nímž se seznámil při první Jakobsonově návštěvě v zimě roku 1957) periodikum *Partisan Review*, v té době už protikomunistický časopis, podporovaný CIA. Škvorecký se ocitl na seznamu více než 100 osob, jímž z harvardské univerzity a dalších institucí začaly docházet po Jakobsonově první návštěvě zásilky knih. (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-4)

Obr. 16: Doklad č. 45 tvořila v dokumentaci akce BOR fotografie dvou profesorů – R. Jakobsona a J. L. Fischera před budovou Turisty v Brně.
(ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-4), fol. 84a)

Obr. 17: Svědectví o návštěvě, kterou u prezidenta Československé akademie věd a ministra Zdeňka Nejedlého vykonal [r]edaktor Rudého práva VI. Štěpánek, podepsaný jako autor článku. Nejedlý o oficiálním pozvání R. Jakobsona jménem Akademie věd nevěděl a přislíbil si předvolat akademika Havránka. Pokud jde o článek, vyjádřil akademik Nejedlý uspokojení a úplný souhlas. (ABS, f. 305 ÚStB, sign. 305-739-4)